

УДК 338.43.01/.02: 334.012.82: 316.42

*С.О. ЮШИН, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Фактор партнерства в аграрному реформуванні

Постановка проблеми. Сучасна, надзвичайно напружена у мілітарному плані, ситуація в Україні є для багатьох осіб (резидентів і нерезидентів) виправданням гальмування у ній реформаційних процесів. Н. Макіавеллі це пояснював тим, що типовий представник будь-якої державної влади уникатиме реформаційних рішень та дій через те, що немає справи, реалізація якої була би важчою, здійснення небезпечніше, а успіх більше ніж сумнівним, чим заміна старих порядків новими [1, с. 62]. Та ще Геракліт стверджував, що саме війна – мати усіх речей. А якщо усіх без винятку – то й будь-яких реформ. Тому посилення на зовнішні загрози принципово не може бути виправданням відсутності реформ. Згадаємо висновки В.О. Ключевського: реформатори 60-х років XIX ст. дуже втішалися своїми ідеалами, не знаючи психології свого часу, а тому їх дух не зійшовся з душею часу, і що вони не розуміли, що військові загрози більш за все прискорювали рух реформи [2].

Навряд можна визнати доцільною зосередження владних органів на пошуку та залученні джерел іноземної допомоги, яка, на думку Т. Бетелла, вбиває готовність проводити вкрай необхідні системні реформи власного законодавства [3, с. 273]. Краще спиратися на власний ресурсний потенціал.

Етимологічно (в істинному значенні) саме слово “реформа” (лат. *Reform*) означає зміну чи перетворення – дію, якій, згідно із третім законом Ньютона, дорівнює протидія (акція-реакція: форма-реформа). На існування протидії вказували В. Петті (раптовість і несподіванка витрати перетворюють

на тягар податок, робить його нетерпимим для людей, які не розуміють його, та примушують їх братися за зброю, щоб боротися проти його сплати) [4, с. 65], А. Сміт (приватні інтереси багатьох могутніх людей, закоренілі забобони народних мас ставлять для реформи перешкоди, які важко чи абсолютно неможливо здолати) [5, с. 863], Д. Рікардо (скрутні становища уряду як результат його небажання зробити своєчасні поступки народові: реформа – це найефективніший спосіб запобігання революції) [6, с. 259], Ч. Беккарія (моральна політика тоді приносить тривалу користь, коли вона заснована на незмінних відчуттях людини, і закон, який від цього ухиляється, завжди натрапить на таку протидію, яка врешті-решт візьме над ним верх) [7, с. 201].

У новітні часи на згаданий ефект вказували С. Янг (люди опираються змінам; загальна проблема при здійсненні нововведень – подолання цього опору) [8, с.189], Дж. Гелбрейт (неминуче виникає опір з боку тих осіб, чий інтерес будуть ущемлені, а рівно й тих, хто опирається всьому новому) [9, с. 550], М.Х. Мескон та ін. (люди використовують неформальну організацію для обговорення змін, що передбачаються, або фактичних, які можуть статися в їх організації; у ній спостерігається тенденція до опору змінам, які можуть нести в собі загрозу подальшому її існуванню) [10, с. 317], Г. Мінцберг (сучасні механістичні бюрократії все частіше стикаються з опором людей, які не хочуть працювати в запропонованих для них умовах: фактор дисфункції структури) [11, с. 68, 506], Е. Тоффлер (психологи і політики спантеличені тим зовні ірраціональним опором змінам, який виявляють деякі

© С.О. Юшин, 2015

індивіди й групи; отже, революціонізувати багатство, як ми це робимо, означає здійснити зміни – та усунути опір цим змінам кровно зацікавлених сторін; спроби змінити ті застарілі способи управління, які властиві індустріальній епосі, повсюдно зустрічають наполегливий опір із боку традиційно орієнтованих чиновників і їх союзників, який викликає нерівномірність темпів розвитку або принаймні сприяє цьому; це пояснює нефункціональність багатьох основних інститутів, які не відповідають прискореному темпу, якого вимагає економіка, заснована на науці, це породжує конфлікти урядів із самим часом) [12, с. 17; 13, с. 8, 52].

Особливо загрозливим, вважає П.Т. Саблук, є опір аграрним реформам, бо серед держав успішно розвиваються лише ті, які мають достатні запаси продовольства та масштабно виходять із ним на зовнішні ринки. Тому якщо суспільством неадекватно сприймаються методи проведення і результати аграрної реформи, то це через незавершеність наукових розробок щодо неї, й особливо у сфері економічної теорії та її прикладних аспектів, де еволюція реформ ще не була піддана всебічному науковому аналізу [14, с. 3; 15, с. 14].

Отже, парадигму аграрного реформування доцільно формувати не на основі принципу “або – або”, а на основі принципу “і – і”, щоб перспектива галузі знову не потрапила у чергову ситуацію, про яку П.Т. Саблук писав: блокування реформ крайніми лівими та крайніми правими силами [15, с.14].

Мабуть слід відійти від “дії – протидії” у стосунках учасників відносин у сфері господарювання до їх взаємодії й реалізувати потенціал людського фактора виробництва, який на 2/3 забезпечує успіх його програм [16, с. 17]. Тут варто враховувати положення А. Маршалла (інституційні форми можна змінити швидко, та щоб вони виявилися стійкими, вони повинні знаходитися в належній відповідності із самою людиною) [17, с. 329] та Дж. Гелбрейта (за допомогою переконання можна здолати все, окрім власних інтересів і наполегливого опору завжди вражаючого числа людей, а тому й реформа починається не із законів або уряду, а зі зміни наших поглядів на економічну систему, з

наших думок) [18, с. 270]. І якщо зважити на видову сутність людини (істота суспільна, політична), для якої право є регулюючою нормою політичного спілкування [19, с. 378, 380], а також на поділ праці (можна зробити все в більшій кількості, краще й легше, якщо виконувати одну яку-небудь роботу відповідно до своїх природних задатків, і до того ж вчасно, не відволікаючись на інші роботи) [20, с. 146], то на перший план висувається питання взаємодії членів суспільства [21, с. 36], а у виробничому сенсі – співробітництва учасників відносин у сфері господарювання, специфічною контрактною формою якого є їхнє партнерство. А тому дослідження фактора партнерства в аграрному реформуванні – актуальна задача науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній період аграрне реформування в Україні закономірно було об'єктом глибоких досліджень. Так, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк та М.М. Федоров вказують на те, що створені в Україні у процесі аграрного реформування форми господарювання відповідають вимогам великого, середнього й малого бізнесу, але системі їх відносин притаманна суттєва відмінність в умовах функціонування та розвитку сфер діяльності, у т. ч. створенням галузевих і міжгалузевих об'єднань та асоціацій тощо [22, с. 6, 13]. Великий розрив між теоретико-методологічними основами створення багатокладної ринкової економіки України й реаліями практики, на думку П.Т. Саблука, зумовлений тим, що світ вступає в нову еру, де прогрес визначається глобалізацією економіки та інтеграцією виробництва; ситуація викликає потребу змінити одразу застарілі способи виробництва й форми організації підприємництва, але відрив від реалій може завдати непоправної шкоди, тому розв'язувати цю проблему треба комплексно, узгодивши строки і матеріальне забезпечення, поєднавши технократизм із фізіократизмом при негайній зміні системи управління АПК області та району з виділенням головної ролі для галузевих об'єднань із верховенством представників нижніх ланок [23, с. 3, 7; 24, с. 3]. Ю.О. Лупенко й інші визначили загальні напрями і механізми та

тип нормативно-правового забезпечення формування виробничих господарських структур ринкового спрямування, сутність досконаліших міжгалузевих економічних відносин в економіці через включення в економічний механізм важелів, що забезпечують розширене відтворення у сільському господарстві [25, с. 29].

Сільське господарство і сільська місцевість є складовими частинами національної економіки й території. Національні держави прагнуть якомога швидше та повніше інтегруватися у світовий економічний простір. Так, у вітчизняній Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачається ефективна його інтеграція у світовий економічний простір. За даними Д. Кеттла, як у розвинутих країнах, так і в країнах, що розвиваються, спостерігається потужний пошук нових форм взаємовідносин держав із громадянами у рамках конструкції, де політична й розпорядча влада дедалі більшою мірою концентрується на полярних рівнях – наднаціональному і локальному (одна частина функцій державного управління йде вниз на “субнаціональні” рівні, а друга – вгору, до “наднаціональних” організацій, що неможливо без тісного партнерства усіх представників зазначених рівнів) [26, с. 14]. Нагадаємо, що згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Тому аграрне реформування в Україні має бути осмисленим не лише у національному контексті, а передусім у контексті темпів інтеграції галузі до світового економічного простору.

Аналіз змісту авторефератів (Бібліотека ім. Вернадського), присвячених дослідженню різних аспектів проблеми партнерства, показує, що вони поки що не торкалися аграрної сфери. Досліджувалися партнерства міждержавні, державно-приватні, соціальні, шлюбні, у сферах туризму та авіації тощо. І практично не досліджені психологічні аспекти партнерських відносин в економічній діяльності, хоча З. Фрейд вказував: теорія, яка окрім топічного та динамічного моменту враховує ще й економічний, є найдоскона-

лішою, яку лише ми можемо собі уявити в даний час (мета–психологія) [27, с. 713].

Отже, низька результативність спроб активізації державно-приватного партнерства в аграрному секторі має своє пояснення у тому, що дана проблема є значно фундаментальнішою, бо торкається практично усіх об'єктних і суб'єктних аспектів буття людини, групи, суспільства, держави.

Синонімами поняття “партнер” є співвласник, товариш, учасник тощо. А тому партнерами потенційно є всі учасники відносин сфери господарювання (ст. 2 Господарського кодексу України: суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією, громадяни, громадські й інші організації). Між усіма потенційними комбінаціями, партнерами існує певний зв'язок, який має також свою специфіку, внутрішню специфіку для кожного виду партнерства. Але важливо відрізнити партнерство первинного рівня “людина-людина” від партнерств, притаманних юридичним особам різного типу (від підприємств до держави). Цивільний кодекс України у ст. 24 ввів поняття фізичної особи, тобто людини як учасника цивільних відносин із різним рівнем цивільної правоздатності (залежно від віку, психічного стану тощо), а в ст. 80 ввів поняття юридичної особи як організації, при цьому в ст. 91 вказується, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. І коли ми застосовуємо поняття партнерство не до людини (фізичної особи), а до фізичних осіб, то стаємо заручниками того, що А. Тойнбі називав “патетичною помилкою”, де наділяються духом і життям неживі об'єкти, або протилежної – “апатетичної помилки”, згідно з якою з живими істотами чинять так, немовби вони неживі предмети [28, с. 21]. Наприклад, Дж. Гелбрейт прямо вказує, що члени техноструктури з великих американських корпорацій не лише тісно співробітничать зі своїми партнерами з державного апарату (з держчиновниками) щодо проектування, конструювання та виробництва виробів, що

цікавлять державу, а й виступають як радники при самому визначенні потреб держави [9, с. 556-557]. Тобто, тут є “подвійний рахунок”: офіційно фіксується державно-приватне партнерство, а неофіційно діє партнерство “державний бюрократ – приватний технократ”. Але як встановити, яке партнерство передусе – формальне чи неформальне?

Мета статті – поглиблення уявлень щодо ролі нематеріальних (суб’єктних) факторів у реформуванні суспільства взагалі та партнерства (у різних його форматах) як фактора національного аграрного реформування зокрема, де державно-приватне партнерство є лише органічною складовою суб’єктного партнерства, притаманного кожному конкретному суспільству.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема організації соціально-прийняттого партнерства суб’єктів у групах і суспільстві досліджується з виникненням людської цивілізації.

Становлення партнерства має глибоке історичне коріння. У римському праві, у законах XII таблиць (451—450 рр. до н. е.) було визначено типовий Договір товариства (соціетас) – коли двоє або кілька осіб об’єднувалися для здійснення тієї чи іншої дозволеної господарської мети, беручи участь у загальній справі майновим внеском, особистою діяльністю, або внеском з особистими послугами для того, щоб прибутки та збитки від ведення справи розподілялися між усіма товаришами в передбачених частинах, або, за відсутності вказівок у договорі, порівну. Основа договору – “бона фідей”: кожен член ставився до загальних справ як до своїх і сам відповідав за конкретну провину. Кожен мав право й на позив до інших членів, який для винуватця загрожував безчестям. Договір засновувався на особистій довірі, та як тільки зникала довіра або згода всіх товаришів на продовження загальної справи, договір припинявся. Але при відмові одного товариша від заходів товариства, вже розгнаних, які були ним кинуті на середині процесу, хоча він не брав участі в прибутках, то частина збитків все одно лягала на нього.

Отже, партнерство передбачає юридичний договір, довіру й баланс між егоїзмом і альт-

руїзмом. І. Кант доводив, що засіб, яким природо користується, щоб здійснити розвиток усіх задатків людей, – це антагонізм їх у суспільстві [29, с. 11]. А. Сміт теж був орієнтований на егоїзм людини: кожен потребує допомоги ближніх, але кожен швидше досягне своєї мети, якщо звернеться до їх егоїзму та зуміє показати їм, що в їхніх власних інтересах зробити для нього те, що він вимагає від них: дай мені те, що мені потрібне, й ти одержиш те, що необхідне тобі, – такий зміст подібного речення; і саме так ми одержуємо один від одного потрібні нам послуги, й не від доброзичливості м’ясника, пивовара і булочника чекаємо ми одержати свій обід, а від дотримання ними своїх власних інтересів; ми звертаємося не до гуманності, а до їх егоїзму й ніколи не говоримо їм про наші потреби, а лише про їх вигоди, бо ніхто не хоче залежати головним чином від благовоління своїх співгромадян [5, с. 77]. Дж. М. Кейнс підкреслював найвищу коштовність індивідуалізму, але якщо він може бути очищений від дефектів і зловживань; бо це найкраща гарантія особистої свободи в тому сенсі, що порівняно з усіма іншими умовами він надзвичайно розширює можливості для здійснення особистого вибору та є найкращою гарантією різноманітності життя, втрата її – найбільша з усіх втрат у гомогенній або тоталітарній державі, бо саме вона зберігає традиції, які втілюють у собі найбільш вірний і успішний вибір попередніх поколінь, забарвлює сьогодення в кольори фантазії, що переливаються, та будучи служницею досвіду такою ж мірою, як традиції й фантазія, воно є найбільш могутнім засобом для досягнення кращого майбутнього [30, с. 178]. На думку Дж. Гелбрейта, було б добре, якби людина була так влаштована, що бажала б працювати для інших, чого від неї навряд чи можна цього чекати, та не в умовах сучасної економіки [9, с. 178]. П. Самуельсон також вказував на той факт, що кожній людині властиво звертати увагу лише на ті наслідки будь-якого економічного явища, які безпосередньо впливають на неї [31, с. 21]. Мабуть тому К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю підкреслюють, що ідеологія дисципліни *економікс* заснована на припущенні про “раціональний егоїзм”, згідно з яким люди приймають власні раціональ-

ні рішення для досягнення максимального свого задоволення чи повної реалізації своїх цілей [32, с. 4].

Але з ними не погоджувався Ф. Енгельс: асоціація майбутнього поєднає тверезість капіталістичних торговельних товариств із занепокоєнням древніх асоціацій про загальне благо всіх членів суспільства й таким шляхом досягне своєї мети [33, с. 405]. І на думку М. Вебера, суспільству потрібна ідеологія об'єднання та етика, що забезпечує довіру партнерів [34, с. 92; 35, с. 36, 38].

До речі, А. Сміт на певному етапі також змінив своє ставлення до егоїзму: яку б міру егоїзму ми не передбачили в людині, природі її властива участь до того, що трапляється з іншими, унаслідок якого щастя їх необхідно для нього, навіть якщо б воно полягало лише в задоволенні бути його свідком; професійні здібності в поєднанні з розсудливістю, благородством, твердістю, чесністю і з даруваннями будь-якого роду рідко не супроводжуються успіхом [36, с. 31, 79]. По суті, цим А. Сміт підтвердив тезу Аристотеля, де вказується, що природа дала людині в руки зброю – розумову й моральну силу, якими вона цілком може користуватися також у зворотний бік [37, с. 380].

На думку А. Маршалла, співвідношення альтруїзму та егоїзму є змінною величиною, але історія соціалістичних експериментів показує, що звичайні люди рідко здатні проявляти чисто ідеальний альтруїзм протягом скільки-небудь тривалого часу; виняток становлять лише ті випадки, коли неприборкане завзяття маленької групки релігійних фанатиків обертає матеріальні турботи ні в що порівняно з вищою вірою [38, с. 45-46, 64]. Це дає підстави С. Боулзу стверджувати, що в адекватній моделі повинно враховуватися те, що підтвердилося експериментально і в житті: люди одночасно неоднорідні в тому сенсі, що деякі з них більш схильні враховувати власні інтереси, а деякі – суспільні, та володіють адаптивністю, тобто частіше пристосовуються до поточної ситуації, а не слідує єдиній цілеспрямованій поведінковій схемі; за умови поведінкової неоднорідності й адаптивності ми і одержуємо те, що невеликі зміни інститутів можуть привести до абсолютно різних результатів: в одній ситу-

ації егоїстичні індивіди здатні діяти спільно, а в іншій – схильні до кооперації, чомусь починають поводитися егоїстично [39, с. 11]. А без інституційних обмежень, вказує Д. Норт, та ще й при дбанні лише про свої інтереси гальмуються складні форми обміну через сумніви з приводу того, що інша сторона визнає для себе вигідним визнавати угоду [40, с. 52].

Тут доречно послатися на результати досліджень Дж. Акерлофа, якими було встановлено, що культура як ніщо інше сприяє співробітництву людей у рамках масштабних проектів і при цьому вони не виходять за встановлені рамки, не ображають один одного й не допускають несправедливості: саме це дає змогу (на основі законів соціальної психології інтуїції, а не аналізу) звести разом різних людей, майже не зв'язаних один з одним [41, с. 171, 177].

На соціологічні складові партнерства звертав увагу також П. Сорокін, який пропонував модель “інтегральної” культурної надсистеми з трьома формами культури: 1) ідеаціональної (примат ідеї в розвитку і принцип альтруїстичної любові й етики солідарності); 2) ідеалістичної (допустимість матеріальних елементів культури); 3) плотської (примат матеріалізму, сенсуалізму і т. і.), а також модель стратифікації – диференціації сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Найкраще з можливих дефініцій соціального класу – спільність людей, що мають у своєму розпорядженні близькі особисті позиції відносно своїх статусів: економічних, політичних та професійних [42].

Вищезгадане підтверджує правомірність тези П.Т. Саблука щодо того, що аграрну реформу в Україні гальмує непослідовність державної політики в підході до поєднання великих і дрібних господарств, а також особистого й колективного інтересу [14]. При цьому він підкреслює, що як у радянській політиці колективізації проявився “авантюризм, інквізиторське лицемірство”, так і в пострадянській політиці деколективізації проявляється “імітація земельного реформування”. У даному вище контексті він пропонує прийняти головною політичною метою та завданням аграрної реформи саме форму-

вання середнього класу на селі при поєднанні двох частин психології селянина: стійких і споконвічних морально-етичних (переважно альтруїстичних) та динамічних – економіко-власницьких (= егоїстичних) засад його життя [43].

Реформування України на основі євроінтеграційних прагнень знаменує, як визначав А. Тойнбі, рішення об'єднатися через добровільну кооперацію в системі Європейського економічного співтовариства, її розрив із кармою минулого. Але при цьому він підкреслював, що на такому шляху кожній країні необхідно вирішити економічну задачу – знайти середній шлях між соціалізмом і вільним підприємництвом (працюючі компроміси, які можуть варіювати залежно від умов та вимог місця й часу); бо інакше країна може стикнутися із парадоксом: один і той же інститут має вражаюче різний ефект у двох принципово різних соціальних середовищах [44, с. 88, 291, 468].

Феномен різниці ефектів від однакових інститутів, які діяли у країнах першого й третього світу, досліджував Е. де Сото, який дійшов висновку, що механізми, за допомогою яких Захід одержав свої досягнення, зумовлений правовою інфраструктурою власності, джерела якого поховані у глибинах економічної підсвідомості капіталістичних народів Заходу: саме можливість гарантувати виконання укладених угод підштовхує людей до додання їхнім активам другого життя у вигляді капіталу, тобто геній Заходу позначився в створенні системи, що дає змогу людям бачити та маніпулювати невидимими й невідчутними цінностями, за рахунок яких процвітає їхнє підприємництво на основі співробітництва (партнерства) та інтегрованих національних ринків. Але ж це був несвідомий пошук методом проб і помилок, що зайняв кілька століть; та незважаючи на всі досягнуті успіхи, ці країни далеко не завжди усвідомлювали, що саме вони роблять, і тому не залишили нам креслень [45].

Безумовно, проблема забезпечення прийнятної рівня досконалості у партнерських відносинах значною мірою залежить від правильно вибраної диспозиції між індивідуалізмом та колективізмом. Як відомо, За-

хідна ідеологія спирається на абсолютизацію індивідуалізму. І тут треба внести певний коректив на користь ідеології колективізму. В. Цветов, дослідивши феномен економічного “дива” Японії, вказує на принципову різницю американського та японського менеджменту: американський вкладає гроші спочатку в капітальне будівництво, в технологію, в устаткування, а потім у персонал, тоді як японський – раніше в персонал, а вже потім у капітальне будівництво, технологію, устаткування. Він визначив Японію як «Джапан інкорпорейтед», де у величезному, складному і по суті своїй украй суперечливому пристрої, яким є поєднання японського бізнесу, японської бюрократії та японської політики, створюється своєрідна гармонія як усередині бізнесу, усередині бюрократії й усередині політики, так і між бізнесом, бюрократією та політикою (американський бізнесмен, який довго вивчав становище в японській науці й промисловості, напрочуд точно сказав: кожен із десяти американців на голову вище кожного з десяти японців, але десять японців завжди на голову вище десяти американців) [46]. Тобто, оптимальна комбінація індивідуалізму та колективізму для кожного соціуму, ситуації, місця й часу завжди буде своєю.

Проблема взаємодоповнення індивідуалізму і колективізму завжди буде передувати створенню системних передумов партнерства для вітчизняних учасників відносин у сфері господарювання. Так, Давоський форум поставив українських моряків на 84 місце (із 117) в світовому рейтингу. Де причина? Навіть українські капітани визначили 30 % українців на борту критичною масою, вище за яку виникає некерованість колективу, обмеживши їх 10-20 %, хоча їхня зарплата в 3-5 разів менша, ніж у британців, і в 1,5 раза менше, ніж у пакистанців [47]. Тут є що досліджувати соціологам та психологам. Так, у свій час соціолог Є. Головаха досліджував феномен “аморальної більшості” в українському суспільстві, що виник в умовах пострадянської трансформації масових уявлень про норми соціальної поведінки (моральні норми людської порядності й відповідальності, регулюючі повсякденну поведінку, їх взаємини в різних ситуаціях спілкування і діяльності

розглядаються більшістю дорослого населення України як норми поведінки “моральних аутсайдерів”, а більшість людей оцінюються як нечесні, безвідповідальні, брехливі та егоїстичні істоти, готові заради вигоди нехтувати мораллю) [48].

Отже, євроінтеграційні прагнення України не повинні перетворюватися на містичні сподівання реформаційно-стрибокподібного “дива”. Класичним випадком нещастя, породженого ідеалізацією інституту, А. Тойнбі вважає захоплення православного християнства примарою Римської імперії, тобто стародавнього інституту, який вже виконав свою історичну роль [28, с. 327]. Те саме справедливо й стосовно радянсько-комуністичного експерименту, який майже $\frac{3}{4}$ століття втілював у життя ідеологію платонівської держави.

Безумовно, передбачені вище суспільні зміни мають здійснюватися не одномоментно (стрибокподібно, революційно), а еволюційно, бо, як визначив Д. Норт, по-перше, хоча будь-які офіційні правила можна змінити за ніч, але існуючі неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями та кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики, по-друге, нездатність суспільства розвинути недороге виконання контрактів і угод у всі часи є найголовнішою причиною історичного застою [40, с. 15, 74].

Загалом, радянська економічна модель була моделлю абсолютизації співробітництва й партнерства, абсолютної єдності (партії та народу, держави і людини тощо). Як відомо, на виборах до органів влади ця єдність була майже абсолютною. Але ж у всьому, попереджав Аристотель, що, будучи складено з кількох частин, безперервно зв'язаних одна з іншою або роз'єднаних, становить єдине ціле, позначається начало владне й начало підвладне (це загальний закон природи); при єдності, що постійно посилюється, держава перестане бути державою, бо за своєю природою держава є множиною, і якщо вона прагне до єдності, то у такому разі з держави утворюється сім'я, а з сім'ї – окрема людина. Сім'я відрізняється більшою єдністю, ніж держава, а одна людина – ніж сім'я; тому слід вимагати віднос-

ної, а не абсолютної єдності як сім'ї, так і держави, бо коли ця єдність зайде дуже далеко, то й сама держава буде знищена; а якщо навіть цього і не станеться, все-таки держава на шляху до власного знищення стане державою гіршою [37, с. 382, 404, 412].

Декларація та програма дій форуму тисячоліття “Ми, народи: зміцнення Організації Об'єднаних Націй в двадцять першому столітті” (26 травня 2000 року) рекомендує: а) встановлювати нові зв'язки і партнерські стосунки між суспільними установами, працівниками освіти, ученими, дослідниками, місцевими органами влади, діловими колами, профспілками й неурядовими організаціями в рамках конструктивного процесу діалогу і планування в цілях забезпечення максимальної віддачі всіх сторін; б) налагоджувати тісніші партнерські зв'язки та ширшу співпрацю з основними групами, включаючи місцеві органи управління й ті сектори, які беруть активну участь у діяльності по забезпеченню стійкого розвитку, особливо на місцевому рівні

Окинавская хартия глобального інформаційного общества (Окінава, 22 липня 2000 року) орієнтована на принципи ефективного партнерства між державним і приватним сектором, а також на “партнерський” підхід із боку урядів, міжнародних та неурядових організацій, а також приватного сектора.

Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки (1990 р.) підкреслювала надзвичайну роль включення економіки України у широкі світогосподарські зв'язки при залученні іноземних інвесторів для утворення спільних виробництв (аспект партнерства) та необхідних ринкових структур.

Ратифікована у 1994 році Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством та його державами-членами (Закон України № 237) передбачала встановлення між згаданими сторонами партнерства і співробітництва, беручи також до уваги зобов'язання сторін зміцнювати політичні й економічні свободи як основу партнерських відносин.

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року до

основних завдань віднесла: збереження робочих місць у галузях – партнерах сільськогосподарств (а не у ньому самому); підтримку великотоварного рослинницького виробництва на засадах стимулювання створення партнерських об'єднань власників земельних часток (паїв); укрупнення земельних ділянок шляхом об'єднання земельних часток (паїв), створення кооперативів та інших партнерських об'єднань; залучення капіталу вітчизняних несільськогосподарських структур для формування цілісних земельних і майнових сільськогосподарських комплексів на умовах партнерства та співробітництва з господарствами; запровадження зональних моделей організації нових виробничих структур на засадах партнерства.

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року до пріоритетних завдань віднесла: пріоритетне фінансування інноваційно-інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства; формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою й галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору; підвищення ефективності адміністративного регулювання шляхом створення регуляторної системи на засадах державно-приватного партнерства; наукове забезпечення інноваційного розвитку, формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою й галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору.

Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року констатує відсутність партнерства: центр – регіони – територіальна громада, а також орієнтується на визначення механізму стимулювання співробітництва територіальних громад шляхом: об'єднання їх ресурсів, розроблення планів розвитку населених пунктів і реалізації спільних проектів, державно-приватного партнерства та посилення взаємодії в системі “органи місцевого самоврядування – бізнес – громада”, використання механізму держав-

но-приватного партнерства для модернізації й оптимізації роботи всіх сфер транспорту загального користування; розвитку соціального партнерства та соціальної відповідальності всіх суб'єктів у регіонах для забезпечення розвитку інтелектуального потенціалу, нагромадження людського капіталу; створення умов для розвитку міжрегіональної й міжнародної кооперації з реалізації інвестиційних проектів у рамках державно-приватного партнерства.

Ратифікована у 2014 році Угода про асоціацію між Україною з одного боку та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого (Закон України № 1678) передбачає діалог, який ґрунтується на основних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності та партнерства, а також: сприяє розширенню контактів між приватними підприємствами України та ЄС та між цими підприємствами і органами влади (ст. 379); сприяє залученню соціальних партнерів та організацій громадянського суспільства у контексті впровадження реформ в Україні та співробітництва між Сторонами (ст. 421); сприяє діалогу й співробітництву учасників громадянського суспільства (ст. 444); сприяє взаєморозумінню та двосторонньому співробітництву у сфері регіональної політики щодо методів формування й реалізації регіональних політик, зокрема багаторівневе управління та партнерство з наголосом на розвитку відсталіх територій і територіальному співробітництву з метою створення каналів зв'язку й активізації обміну інформацією між органами влади (національними, регіональними і місцевими), соціально-економічними утвореннями та представниками громадянського суспільства (ст. 446); сприяє залученню місцевих і регіональних органів влади до транскордонного та регіонального співробітництва з метою забезпечення суттєвого зміцнення транскордонних регіональних економічних зв'язків і партнерства (ст. 447).

Проголошуючи важливість посилення партнерських відносин їхніх учасників у сфері господарювання, кожна держава має враховувати те, що партнерство передбачає високий рівень рівності прав усіх партнерів.

Тут буде корисним послатися на досвід ЄС: Рекомендація Ради 2002/549/ЄС від 21 червня 2002 року “Про загальні керівні принципи економічних політик держав-членів і Співтовариства” нагадує членам Ради, що Бельгії бракує прозорості у зв'язках між місцевими державними органами та приватними партнерами, що в Італії соціальним партнерам слід погодитися на більш децентралізоване проведення переговорів зі встановлення зарплат, а в Австрії виникли тенденції до зниження економічної активності торговельних партнерів.

Наприклад, Постанова Ради Європи (ЄС) № 1698/2005 від 20.09.2005 року про підтримку розвитку сільської місцевості констатує, що стратегія – це послідовний набір певних дій, направлений на досягнення місцевих цілей і задоволення потреб, які здійснюються в партнерствах на відповідному рівні. Рада ЄС (2006/144/ЄС) відносно стратегічних керівних принципів розвитку сільських регіонів на 2007-2013 роки однозначно вказує на актуальність сприяння партнерству між приватними особами (підприємцями) і державою.

Загалом партнерські аспекти у законодавстві України з часом мають тенденцію до посилення. Так, у 1993 році Указом Президента України № 151 затверджено положення про Національну раду соціального партнерства, а також прийнятий Закон України “Про колективні договори і угоди” (№ 3356). У 1999 році прийнятий Закон України “Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності” (№ 1045). У 2005 році Указом Президента України № 1871 “Про розвиток соціального діалогу в Україні” утворена Національна тристороння соціально-економічна рада з відповідними повноваженнями. У 2010 році був прийнятий Закон України “Про соціальний діалог в Україні” (№ 2862), який визначив суб'єктів даного діалогу на національному, галузевому, територіальному і локальному рівнях. У тому ж році був прийнятий Закон України “Про державно-приватне партнерство” (№ 2404), спрямований на співробітництво між державою Україна, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування

(державними партнерами) та юридичними особами, крім державних і комунальних підприємств, фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами). І хоча аграрний сектор до переліку сфер застосування цього Закону не увійшов, але деякі сторони участі його у даному проекті існують (туризм, забезпечення функціонування зрошувальних / осушувальних систем).

Ефективні аграрні реформи, стверджував І.І. Лукінов, це не одноразовий правовий акт, а складний еволюційний процес перетворень виробництва і ринку в більш ефективні господарські системи сучасного типу; а запорукою успішності аграрної економіки кожного регіону є забезпечення оптимальних умов для існування різних форм власності й господарювання із загальним оновленням і нарощуванням продуктивних сил в їх взаємодії, налагодження між ними кооперативно-партнерських відносин та рівноправна ринкова конкуренція між різними формами власності [49, с. 53]. Проте офіційні заклики до співробітництва й партнерства ще не призвели до активізації партнерських процесів як фактора аграрної реформи. С. Боулз задається питанням: чому кооперативи, партнерства та інші альтернативи звичайної капіталістичної фірми настільки мало поширені в сучасній економіці? [39, с. 320]. Тобто, партнерство й кооперація – явища однорідні. На думку Дж.М. Кейнса, широка соціалізація інвестицій – це єдиний засіб забезпечення наближення до повної зайнятості, хоча це не повинно виключати певні компроміси і способи співпраці держави з приватною ініціативою [30, с. 346].

Л. Мізес вважає, що ринковий процес є узгодженням окремих дій безлічі членів ринкового співтовариства з вимогами взаємної співпраці, суспільна співпраця в рамках поділу праці усуває антагонізм, а ворожість замінює партнерством і взаємністю (відміна біологічної та соціальної конкуренції [50, с. 244, 259]. Але, як вважає Д. Норт, партнерству (кооперативній поведінці) може перешкоджати складність з'ясування дійсних намірів партнерів [40, с. 31]. К.Р. Макконнелл та С.Л. Брю взагалі перелічують недоліки партнерства, на першому місці серед яких такий: якщо в управлінні беруть

участь кілька осіб, подібне розділення влади може привести до неузгодженої політики, або до бездіяльності, коли потрібні рішучі дії; ще гірше, коли партнери розходяться в поглядах по стратегічних питаннях [32, с. 89]. Організація досягає максимальних результатів тоді, зазначає Х.К. Рамперсад, коли всі заінтересовані сторони зв'язані взаємовигідними стосунками, заснованими на довірі, обміні знаннями й інтеграції з партнерами [51, с. 12]. Проте такий ідеальний стан для організацій є винятком, а не правилом, бо ідеальність – якість нескінченності [52, с. 216], куди мета не може йти ніколи [53, с. 95].

Висновки. 1. Реалізація стратегічних завдань сталого розвитку України потребує проведення аграрної реформи, яка має створити дієві передумови соціально-економічного розвитку сільської місцевості та продовольчої безпеки держави.

2. Будь-яке реформування викликає певну реакцію, що прагне якомога більше нейтралізувати її наслідки, тому повнота реалізації його потенціалу значною мірою зумовлена масштабом участі у реформах заінтересованих осіб.

3. Спільний інтерес економічно активних суб'єктів є чільною ознакою їхнього можли-

вого інтегрування (кооперування, партнерства) за умови, коли даний інтерес (соціальний) переважає дію інтересів індивідуальних (егоїстичних).

4. Участь держави у партнерських проектах сприятиме посиленню саме соціально-прийнятних інтересів при пропорційному послабленні інтересів егоїстичних, що робить цей процес інвестиційно-привабливішим тощо.

5. Прискорення глобалізаційних змін суттєво змінює структуру об'єктів і суб'єктів, які потенційно можуть брати участь у партнерських проектах, що вимагає відповідного перегляду науково-теоретичних засад їх організації.

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” намітила системні реформи з охопленням сільського господарства, дерегуляції, децентралізації та регіональної політики, підприємництва з розподілом відповідальності за їх реалізацію між владою, бізнесом та громадянським суспільством. Тому слід посилити науковий апарат реформування у частині виваженої організації співробітництва й партнерства учасників відносин у сфері господарювання.

Список використаних джерел

1. *Макиавелли Н.* Государь: Соч. / Н. Макиавелли. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во "Фолио", 2001. – 656 с.
2. *Ключевский В.О.* Дневники. Афоризмы и мысли об истории / В.О. Ключевский. – М.: Наука, 1968. – 528 с.
3. *Бетелл Т.* Собственность и процветание / Т. Бетелл ; пер. с англ. Б. Пинскера. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 476 с.
4. *Петти Вильям.* Экономические и статистические работы / В. Петти ; пер. с англ. под ред. М. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 320 с.
5. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
6. *Рикардо Д.* Соч. Т. 5 / Д. Рикардо ; пер. с англ. под ред. М. Смит. – М.: Изд-во соц.-экон. литературы, 1955. – 272 с.
7. *Беккерия Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккерия ; пер. М.М. Исаева. – М., 1939. – 464 с.
8. *Янг С.* Системное управление организацией / С. Янг ; пер. с англ. под ред. С.П. Никанорова, С.А. Батасова. – М.: «Советское радио», 1972. – 456 с.
9. *Гэлбрейт Дж.* Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М.: ООО «Изд-во АСТ», 2004. – 602 с.
10. *Мескон М.Х.* Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури ; пер. с англ. – М.: Дело, 1998. – 494 с.
11. *Минцберг Г.* Структура в кулаке: создание эффективной организации / Г. Минцберг ; пер. с англ. – СПб: Питер, 2001. – 512 с.
12. *Тоффлер Э.* Шок будущего; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 558 с.
13. *Тоффлер Э.* Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 570 с.
14. *Саблук П.Т.* Новая економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П.Т. Саблук // Доп. на Третіх Всеукр. зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників, 29-30 берез. 2001 р. / УААН, ІАЕ. – К., 2001. – 94 с.
15. *Саблук П.Т.* Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання / П.Т. Саблук // Матер. Восьмих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 черв. 2006 року, м. Київ. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 26 с.
16. *Саблук П.Т.* Інформаційно-консультативне забезпечення аграрних перетворень / П.Т. Саблук // Інформаційні ресурси та їх використання у АПВ. Зб. наук. праць. – К.: ІАЕ УААН, 2000. – С.14-17.
17. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. Т. 1 / А. Маршалл ; пер. с англ. – М., Издательская группа “Прогресс”, 1993. – 410 с.

18. *Гэлбрейт Дж.К.* Экономические теории и цели общества / Дж.К. Гэлбрейт ; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1979. – 406 с.
19. *Аристотель.* Политика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
20. *Платон.* Государство / Платон. Соч. в 3-х т. Т. 3.Ч.1; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1971. – С. 89-454.
21. *Марк Аврелий Антоний.* Размышления / Аврелий Марк ; пер. и прим. А. К. Гаврилова. 2-е изд, испр. и доп. – СПб.: Наука, 1993. – 248 с.
22. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3-13.
23. *Саблук П.Т.* Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 3-10.
24. *Саблук П.Т.* Аграрним реформам – усвідомлений розвиток / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 3-5.
25. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
26. *Кеттл Д.* Глобальная революция в государственном управлении / Д. Кеттл // Отечественные записки. – 2004. – № 2 (17). – С. 12-18.
27. *Фрейд З.* Я и Оно: Соч. / З. Фрейд. – М.: Изд-во Эксмо; Харьков: Изд-во Фолио, 2006. – 864 с.
28. *Тойнби А.Дж.* Постигание истории: сб. / А.Дж.Тойнби; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 640 с.
29. *Кант И.* Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане / И. Кант. Соч. в 6-ти т. Т.6. – М.: Мысль, 1966. – С. 5-24.
30. *Кейнс Дж.М.* Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
31. *Самуельсон П.* Економіка: підруч. / П. Самуельсон ; пер. з англ. – Львів: Світ, 1993. – 496 с.
32. *Макконнелл К.Р.* Экономикс: принципы, проблемы и политика ; пер. с 14-го англ. изд. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 972 с.
33. *Энгельс Ф.* Об ассоциации будущего / К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., изд. 2-е, т. 21. – М.: Госполитиздат, 1961. – С.403-408.
34. *Вебер М.* Образ общества / М. Вебер ; пер. с нем. – М.: Юрист, 1994. – 704 с.
35. *Вебер М.* Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер ; пер. с нем. – М.: РОССПЭН, 2006. – 656 с.
36. *Смит А.* Теория нравственных чувств / Вступит. ст. Б.В. Мееровского; подгот. текста, коммент. А.Ф. Грязнова. – М.: Республика, 1997. – 352 с.
37. *Аристотель.* Политика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.4 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1983. – С. 375-644.
38. *Маршалл А.* Принципы политической экономии / А. Маршалл; пер. с англ. Р.И. Столпера. – М.: Прогресс, 1983. – 416 с.
39. *Боулз С.* Микроэкономика. Поведение, институты и эволюция: учеб. / С. Боулз ; пер. с англ. – М.: Изд-во «Дело» АНХ, 2011. – 576 с.
40. *Норт Д.* Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт; пер. с англ. – М.: Фонд экономической книги “Начала”, 1997. – 180 с.
41. *Акерлоф, Дж.* Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма / Дж. Акерлоф, Р. Шиллер; пер. с англ. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2010. – 274 с.
42. *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. — М.: Политиздат, 1992. — 544 с.
43. *Саблук П.Т.* Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2006. – 396 с.
44. *Тойнби А.Дж.* Цивилизация перед судом истории: сб. / А.Дж.Тойнби; пер. с англ. – 3-е изд. – М.: Айрис-пресс, 2006. – 592 с.
45. Эрнандо де Сото. *Загадка капитала / Эрнандо де Сото; пер. с англ. Б. Пинскер, науч. ред. Р. Левита – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2004. – 272 с.*
46. *Цветов В.* Пятнадцатый камень сада Рёандзи / В. Цветов. – М.: Политиздат, 1956. – 286 с.
47. *Каткевич В.* Украинцы не хотят плавать с соотечественниками / В. Каткевич // Зеркало недели. – № 1 (580), 14 янв. 2006 г.
48. Кириченко И. *Моя хата — с краю цивилизации / И. Кириченко // Зеркало недели. – № 32 (407) 24 – 30 авг. 2002 г.*
49. *Лукінов І.І.* Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І.І. Лукінов. – К.: ІЕ НАНУ, 1997. – 456 с.
50. *Мизес, Л. фон.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Л. фон Мизес ; пер. с англ. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
51. *Рамперсад Х.К.* Универсальная система показателей для оценки личной и корпоративной эффективности. / Х.К. Рамперсад, К. Туоминен. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006 – 148 с.
52. *Гегель Г.* Наука логики. В 3-х т. Т. 1 / Г. Гегель ; пер. с нем. – М.: Мысль, 1970. – 502 с.
53. *Аристотель.* Метафизика / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т. 1 ; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1976. – С. 63-368.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2015 р.

* * *

УДК 338.5.636.02.082

*М.В. ГЛАДІЙ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
П.І. ШАРАН, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Ю.П. ПОЛУПАН, доктор сільськогосподарських наук,
старший науковий співробітник
О.В. КРУГЛЯК, кандидат економічних наук
А.П. КРУГЛЯК, кандидат біологічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН*

Економічне обґрунтування державної підтримки збереження генофонду локальних і зникаючих порід сільськогосподарських тварин

Постановка проблеми. За даними Державного реєстру племінних тварин в Україні на межі повного зникнення перебувають сіра українська (928 корів, 12 бугаїв), білоголова українська (303 корови), лебединська (970 корів) породи великої рогатої худоби; миргородська (171 основна свиноматка, 20 кнурів), українські степові біла (283 основні свиноматки, 28 кнурів) і ряба (21 основна свиноматка) породи свиней; сокільська (610 вівцематок, 30 баранів), українська гірськокарпатська (2114 вівцематок, 134 барани) породи овець; гуцульська порода коней (50 конематок, 7 жеребців). Упродовж 2014 року втрачене останнє племінне (підконтрольне) стадо бурої карпатської породи.

Для запобігання зникнення генофонду (невідновні витрати) сільськогосподарських тварин локальних (нечисленних) вітчизняних порід необхідна фінансова підтримка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема державної фінансової підтримки галузей сільського господарства, й зокрема тваринництва, досліджується в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних еко-

номістів-аграрників. Серед них відомі українські вчені В. Г. Андрійчук [2], П. Т. Саблук [1], В. Я. Месель-Веселяк [1, 14], В. І. Бойко [3], О. М. Бородіна [4], А. Д. Діброва [6], М. Й. Малік [11, 14], О. М. Шпичак [15], зарубіжні дослідники [17-24].

Мета статті – обґрунтування розмірів державної фінансової підтримки збереження генофонду локальних і зникаючих порід, що проводиться вперше.

Виклад основних результатів дослідження. Повноцінне збереження поголів'я молочних та молочно-м'ясних порід великої рогатої худоби вимагає створення в кожній породі генофондових стад, які включають тварин основних ліній. На кожну лінію повинно утримуватися по три живих бугаїв-плідників і 60 корів. За розрахунками провідних учених із питань збереження біорізноманіття – І. В. Гузева [5,12], М. В. Зубця, В. П. Бурката, Ю. Ф. Мельника [12] та ін., А. П. Кругляка [10], В. І. Шеремети [16] у генофондових суб'єктах великої рогатої худоби м'ясних порід необхідно утримувати не менше трьох бугаїв і 20 корів на лінію. Поголів'я інших видів сільськогосподарських тварин локальних та зникаючих порід

© М.В. Гладій, П.І. Шаран, Ю.П. Полупан,
О.В. Кругляк, А.П. Кругляк, 2015

має становити: 25 кнурів-плідників і 100 основних свиноматок, 20 баранів-плідників та 200 вівцематок, 10 жеребців і 50 конематок, 50 селезнів та 250 качок.

На основі зазначених параметрів обчислено мінімальне нормативне поголів'я генофондових об'єктів локальних і зникаючих

вітчизняних порід сільськогосподарських тварин.

Розмір бюджетної дотації на одну матку визначено на основі нормативної кількості згодованих кормів залежно від виду тварин, їхньої продуктивності й нормативних витрат коштів на корми (табл. 1).

1. Визначення розміру бюджетної дотації для забезпечення річної продуктивності сільськогосподарських тварин генофондових стад локальних і зникаючих порід

Вид, стать тварин	Порода	Нормативні витрати кормів на одну голову, ц корм. од.	Нормативні витрати коштів на 1 ц корм. од., грн	Розмір бюджетної дотації на одну голову, грн
Корова	Лебединська	50,37	92,12	4640,03
Корова	Білоголова українська	46,66	86,30	4026,64
Корова	Бура карпатська	42,76	89,02	3806,43
Корова	Сіра українська	68,00	55,03	3742,46
Основна свиноматка	Миргородська, українська степова біла, українська степова ряба	8,49	125,96	1069,42
Вівцематка	Сокільська, українська гірськокарпатська	4,80	79,04	379,40
Конематка	Гуцульська	36,30	138,3	5020,60
Качка	х	0,76	146,89	111,64

Річний обсяг мінімальної бюджетної підтримки для збереження нормативного пого-

лів'я генофонду локальних і зникаючих порід становить 4837,6 тис. грн (табл. 2).

2. Мінімальний розмір бюджетної дотації для збереження генофондових стад локальних і зникаючих порід

Вид тварин	Порода тварин	Мінімальне нормативне поголів'я маток	Розмір бюджетної дотації на збереження, тис. грн	
			однієї матки	мінімального нормативного поголів'я маток
Велика рогата худоба	Білоголова українська	300	4,03	1209,0
	Бура карпатська	120	3,81	457,2
	Лебединська	420	4,64	1948,8
	<i>Разом по ВРХ молочних порід</i>	<i>840</i>		<i>3615,0</i>
	Сіра українська	80	3,74	299,2
	<i>Разом по великій рогатій худобі</i>	<i>920</i>		<i>3914,2</i>
Свині	Миргородська	100	1,07	107,0
	Українська степова біла	100	1,07	107,0
	Українська степова ряба	100	1,07	107,0
	<i>Разом по свинях</i>	<i>300</i>		<i>321,0</i>
Вівці	Українська гірськокарпатська	200	380	76,0
	Сокільська	200	380	76,0
	<i>Разом по вівцях</i>	<i>400</i>		<i>152,0</i>
Коні	Гуцульська	70	5020	351,4
Качки	Українська сіра	300	110	33,0
	Українська глиняста	300	110	33,0
	Українська чорна білогруда	300	110	33,0
	<i>Разом по качках</i>	<i>900</i>		<i>99,0</i>
<i>Разом за усіма видами і породами</i>				<i>4837,6</i>

Збереження генофонду локальних та зникаючих порід сільськогосподарських тварин забезпечується також створенням «віртуальних» кріостад. Для цього необхідно щорічно накопичувати сперму бугаїв-плідників молочних, молочно-м'ясних і м'ясних порід

великої рогатої худоби по 1-3 тис. доз із розрахунку на одну лінію (залежно від числа бугаїв у лінії) та зберігати в кріосховищах по 3 тис. доз сперми бугаїв-плідників кожної лінії. Щорічний обсяг накопичення й зберігання сперми баранів-плідників має

становити відповідно 1,2 та 2,4 тис. доз, кнурів-плідників – по 2 тис. доз.

Крім того, необхідно придбати 35,4 тис. доз сперми плідників сільськогосподарських тварин. На закупівлю сперми плідників сільськогосподарських тварин локальних і зникаючих порід за цінами, що склалися на ринку України, необхідно щороку витратити 1473,0 тис. грн (табл. 3).

Рекомендується від щорічно придбаної сперми плідників сільськогосподарських тварин (70,8 тис. доз) частину (10%, або 7,1 тис. доз) передавати на зберігання до Бан-

ку генетичних ресурсів тварин Інституту розведення і генетики тварин імені М.В. Зубця НААН. Наразі у цьому Банку зберігається 19,5 тис. доз сперми бугаїв молочних, молочно-м'ясних та м'ясних локальних і зникаючих порід. Обсяг фінансування для відшкодування річних витрат на зберігання кріоконсервованих гамет у названому Банку має становити 33,2 тис. грн. Щорічні витрати коштів на зберігання сперми бугаїв, кнурів та баранів-плідників в інших кріосховищах України становитимуть 102,5 тис. грн (табл. 3).

3. Розрахунок обсягу річної бюджетної підтримки на придбання і збереження сперми плідників, тис. грн

Вид тварин	Порода тварин	Витрати на зберігання й придбання сперми			Загальний обсяг річної бюджетної підтримки
		зберігання		придбання	
		у кріосховищі ІРГТ ім.М.В.Зубця НААН	в інших кріобанках		
Велика рогата худоба	Білоголова українська	7,7	16,9	262,5	287,1
	Бура карпатська	5,1	12,8	105,0	122,9
	Лебединська	5,0	23,6	367,5	396,2
	<i>Разом по ВРХ молочних порід</i>	17,9	53,3	735,0	806,2
	Сіра українська	13,2	13,5	210,0	236,7
	<i>Разом по великій рогатій худобі</i>	31,1	66,8	945,0	1042,9
Свині	Миргородська	0,5	8,5	160,0	169,0
	Українська степова біла	0,5	8,5	160,0	169,0
	Українська степова ряба	0,5	8,5	160,0	169,0
	<i>Разом по свинях</i>	1,5	25,5	480,0	507,0
Вівці	Українська гірськокарпатська	0,3	5,1	24,0	29,4
	Сокільська	0,3	5,1	24,0	29,4
	<i>Разом по вівцях</i>	0,6	10,2	48,0	58,8
<i>Усього</i>		33,2	102,5	1473,0	1608,7

Щорічні витрати коштів на придбання сперми бугаїв, кнурів і баранів-плідників відповідно становитимуть 1473,0, зберігання – 135,7 тис. грн. Загальний обсяг витрат для створення й функціонування кріостад лока-

льних і зникаючих порід ВРХ, свиней та овець може становити 1608,7 тис. грн.

Загальні щорічні витрати на збереження локальних і зникаючих порід сільськогосподарських тварин становлять 6446,3 тис. грн (табл. 4).

4. Розрахунок обсягу річної бюджетної підтримки на збереження генофонду локальних і зникаючих порід сільськогосподарських тварин, тис. грн

Порода, вид тварин	Річні витрати на:		Обсяг бюджетної підтримки на збереження генофонду локальних і зникаючих порід сільськогосподарських тварин
	збереження нормативного поголів'я тварин	придбання та збереження нормативної кількості гамет плідників	
Молочні та молочно-м'ясні породи ВРХ	3615,0	806,2	4421,2
Білоголова українська	1209,0	287,1	1496,1
Бура карпатська	457,2	122,9	580,1
Лебединська	1948,8	396,2	2345,0
ВРХ м'ясних порід	299,2	236,7	535,9
Сіра українська	299,2	236,7	535,9
Свині	321,0	507,0	828,0
Миргородська	107,0	169,0	276,0
Українська степова біла	107,0	169,0	276,0
Українська степова ряба	107,0	169,0	276,0

Вівці	152,0	58,8	210,8
Українська гірськокарпатська	76,0	29,4	105,4
Сокільська	76,0	29,4	105,4
Коні	351,4	x	351,4
Гуцульська	351,4	x	351,4
Качки	99,0	x	99,0
Українська сіра	33,0	x	33,0
Українська глиняста	33,0	x	33,0
Українська чорна білогруда	33,0	x	33,0
Разом	4837,6	1608,7	6446,3

Враховуючи складну економічну ситуацію в Україні, доцільно витрати на збереження мінімального нормативного поголів'я тварин генофондових стад фінансувати на основі державно-приватного партнерства. За кошти державного бюджету відшкодовувати нормативні витрати на корми для годівлі мінімального поголів'я тварин генофондових стад. Решту витрат на утримання нормативного поголів'я тварин генофондових стад власники мають компенсувати за рахунок одержаної виручки від реалізації продукції.

Висновки. 1. З метою недопущення зникнення генофонду сільськогосподарських тварин локальних (нечисленних) вітчизняних порід необхідна фінансова підтримка.

2. Витрати на збереження мінімального нормативного поголів'я тварин генофондових стад доцільно фінансувати на основі державно-приватного партнерства. Це означає, що за кошти державного бюджету відшкодовуються лише нормативні витрати на корми для годівлі мінімального поголів'я тварин генофондових стад. Решту витрат на утримання нормативного поголів'я тварин генофондових стад власники мають компенсувати за рахунок одержаної виручки від реалізації продукції.

3. Загальні щорічні мінімальні витрати на збереження локальних і зникаючих порід сільськогосподарських тварин становлять 6446,3 тис. грн.

4. Надання державної фінансової підтримки генофондовим суб'єктам господарювання з розведення сільськогосподарських тварин локальних та зникаючих вітчизняних порід забезпечить збереження цінних, властивих їм таких особливостей, як висока стійкість до захворювань, невибагливість до корму, міцність будови тіла, подовжений період продуктивного використання, висока відтворювальна здатність, скоростиглість, високий вміст жиру й білка в молоці, багатоплідність.

5. Розвиток швидкими темпами біотехнології, особливо таких її розділів, як клітинна та генетична інженерія, зумовлюють підхід до місцевих нечисленних порід як носіїв унікальних генів, які в майбутньому можуть бути використані при створенні тварин-біофабрик, продуцентів біологічно активних речовин для задоволення соціальних потреб людства. Отже, генетичні ресурси тварин є одним із цінних у стратегічному плані найважливіших багатств держави.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 237-245.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доповн. і переробл. / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
3. Бойко В. І. До проблеми визначення механізму державної підтримки виробників аграрної продукції / В. І. Бойко, О. А. Козак // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 37-39.
4. Бородіна О. М. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність / О. М. Бородіна // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 1. – С. 109-125.
5. Гузев І. В. Методологія збереження біорізноманіття генетичних ресурсів тваринництва України : дис. ... д-ра с.-г. наук / І. В. Гузев. – Чубинське, 2012. – 628 с.
6. Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва. – К. : ВРД «Формат», 2008. – 488 с.

7. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : моногр. [Дем'яненко М. Я., Саблук П. Т., Скупий В. М. та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
8. Державна підтримка агросфери : еволюція, проблеми / О. М. Бородіна, С. В. Киризюк, О. Л. Попова та ін.; за ред. О. М. Бородіної; Ін-т екон. та прогноз. НАНУ. – К., 2008. – 264 с.
9. *Калашнікова Т. В.* Механізм і пріоритети державної підтримки аграрного сектору економіки / Т. В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2008. - № 8. – С. 100-104.
10. *Кругляк А. П.* Основні положення відбору популяцій тварин для тривалого зберігання їх генофонду „Проблеми збереження генофонду тварин” : матер. творчої дискусії 14 лют. 2007 р. / А. П. Кругляк – К. : Аграрна наука, 2007. – С. 49-53.
11. *Малік М. Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 215.
12. Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин / М. В. Зубець, В. П. Буркат, Ю.Ф. Мельник, І. В. Гузєв; наук. ред. І. В. Гузєв. – К. : Аграрна наука, 2007. – 120 с.
13. Норми годівлі, раціони і поживність кормів для різних видів сільськогосподарських тварин : довідник / Г. В. Проваторов, В. І. Ладика, Л. В. Бондарчук, В. О. Проваторова, В. О. Опара. – Суми : ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2007. – 488 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
15. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу ; за ред. О. М. Шпичака. – К. : ІАЕ, 2003. – 484 с.
16. *Шеремета В. І.* Генетичне різноманіття порід України в доповіді ФАО «Проблеми збереження генофонду порід» : матер. творчої дискусії 14 лют. 2007 р. / В. І. Шеремета – К. : Аграрна наука, 2007. – С. 90-97.
17. *Berry P.* (2009) “Dairy”. *Australian commodities, vol. 6, nol.* – P. 89-98.
18. Dairy Management Inc., prepared for Innovation Center for U.S. Dairy, Executive Summary: The Future of Dairy, August 2012. – P. 3-9.
19. *Drucker A. G. & Anderson, S.* (2004) Economic analysis of animal genetic resources and the use of rural appraisal methods : Lessons from South-East Mexico. *International Journal of Sustainable Agriculture*, 2(2) : 77–97.
20. European Cattle Diversity Consortium (2006). Marker-assisted conservation of European cattle breeds : an evaluation // *Animal Genetics*. – 2006. – В. 37. – P. 475-481.
21. *Gandini, G. C., Ollivier, L., Danell, B. et al.* (2004) Criteria to assess the degree of endangerment of livestock breeds in Europe // *Livestock Production Science*. – 2004. – В. 91. – P. 173-182.
22. *Jerry Cessna* (2013) “Situation and Outlook for U.S. Dairy Industry” *Australian Outlook Forum*, February 22. – P. 1-6.
23. *Poppe K.J.* (2008) “Food legislation and competitiveness in the EU food industry” . *Case studies in the dairy industry*. – P. 140.
24. *Spanu V., Viridis S., Scarano C., Cossu F. De Santis E. P. L. and Cosseddu A. M.* (2010). “Antibiotic resistance assessment in *S. aureus* strains isolated from row sheep’s milk cheese”. *Veterinary Research Communications*. – P. 1-4.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.

*

УДК 338.3:631.53.01:633.63

*А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

До питання насінництва цукрових буряків

Постановка проблеми. Насінництво цукрових буряків вимагає особливої уваги, бо вітчизняний ринок потерпає від експансії імпортного насіння за демпінговими цінами, що завдає шкоди національному товаровиробнику. Останніми роками простежується, що

надто швидкими темпами із внутрішнього ринку зникає товарне насіння цукрових буряків вітчизняної селекції. За оцінкою провідних експертів, доля базисного насіння така ж сама. Ситуація вимагає вжиття докорінних заходів і якнайшвидше. На даний час головною проблемою є відсутність належної реалізації законодавчо закладених основ розвитку галузі насінництва виконавчими органами

© А.В. Фурса, 2015

7. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК : моногр. [Дем'яненко М. Я., Саблук П. Т., Скупий В. М. та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
8. Державна підтримка агросфери : еволюція, проблеми / О. М. Бородіна, С. В. Киризюк, О. Л. Попова та ін.; за ред. О. М. Бородіної; Ін-т екон. та прогнозів. НАНУ. – К., 2008. – 264 с.
9. *Калашнікова Т. В.* Механізм і пріоритети державної підтримки аграрного сектору економіки / Т. В. Калашнікова // Економіка АПК. – 2008. - № 8. – С. 100-104.
10. *Кругляк А. П.* Основні положення відбору популяцій тварин для тривалого зберігання їх генофонду „Проблеми збереження генофонду тварин” : матер. творчої дискусії 14 лют. 2007 р. / А. П. Кругляк – К. : Аграрна наука, 2007. – С. 49-53.
11. *Малік М. Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 215.
12. Методологічні аспекти збереження генофонду сільськогосподарських тварин / М. В. Зубець, В. П. Буркат, Ю.Ф. Мельник, І. В. Гузєв; наук. ред. І. В. Гузєв. – К. : Аграрна наука, 2007. – 120 с.
13. Норми годівлі, раціони і поживність кормів для різних видів сільськогосподарських тварин : довідник / Г. В. Проваторов, В. І. Ладика, Л. В. Бондарчук, В. О. Проваторова, В. О. Опара. – Суми : ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2007. – 488 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік [та ін.]; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
15. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу ; за ред. О. М. Шпичака. – К. : ІАЕ, 2003. – 484 с.
16. *Шеремета В. І.* Генетичне різноманіття порід України в доповіді ФАО «Проблеми збереження генофонду порід» : матер. творчої дискусії 14 лют. 2007 р. / В. І. Шеремета – К. : Аграрна наука, 2007. – С. 90-97.
17. *Berry P.* (2009) “Dairy”. *Australian commodities, vol. 6, nol.* – P. 89-98.
18. Dairy Management Inc., prepared for Innovation Center for U.S. Dairy, Executive Summary: The Future of Dairy, August 2012. – P. 3-9.
19. *Drucker A. G. & Anderson, S.* (2004) Economic analysis of animal genetic resources and the use of rural appraisal methods : Lessons from South-East Mexico. *International Journal of Sustainable Agriculture*, 2(2) : 77–97.
20. European Cattle Diversity Consortium (2006). Marker-assisted conservation of European cattle breeds : an evaluation // *Animal Genetics*. – 2006. – В. 37. – P. 475-481.
21. *Gandini, G. C., Ollivier, L., Danell, B. et al.* (2004) Criteria to assess the degree of endangerment of livestock breeds in Europe // *Livestock Production Science*. – 2004. – В. 91. – P. 173-182.
22. *Jerry Cessna* (2013) “Situation and Outlook for U.S. Dairy Industry” *Australian Outlook Forum*, February 22. – P. 1-6.
23. *Poppe K.J.* (2008) “Food legislation and competitiveness in the EU food industry” . *Case studies in the dairy industry*. – P. 140.
24. *Spanu V., Viridis S., Scarano C., Cossu F. De Santis E. P. L. and Cosseddu A. M.* (2010). “Antibiotic resistance assessment in *S. aureus* strains isolated from row sheep’s milk cheese”. *Veterinary Research Communications*. – P. 1-4.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.

*

УДК 338.3:631.53.01:633.63

*А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

До питання насінництва цукрових буряків

Постановка проблеми. Насінництво цукрових буряків вимагає особливої уваги, бо вітчизняний ринок потерпає від експансії імпортного насіння за демпінговими цінами, що завдає шкоди національному товаровиробнику. Останніми роками простежується, що

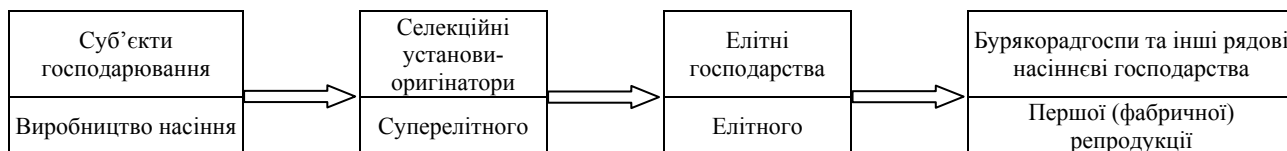
надто швидкими темпами із внутрішнього ринку зникає товарне насіння цукрових буряків вітчизняної селекції. За оцінкою провідних експертів, доля базисного насіння така ж сама. Ситуація вимагає вжиття докорінних заходів і якнайшвидше. На даний час головною проблемою є відсутність належної реалізації законодавчо закладених основ розвитку галузі насінництва виконавчими органами

© А.В. Фурса, 2015

влади. В Україні практично втрачено державний контроль за вирощуванням, видачею та використанням насіння вищих репродукцій (оригінального й еліти), про що доводить відсутність у державі єдиного офіційного органу, який видає свідоцтва або патенти на сорти та гібриди, реєструє ліцензійні угоди, затверджує схеми сплати роялті тощо. У свою чергу, найголовнішим у період ринкових трансформацій є створення нормативно-правових, організаційно-економічних, матеріально-технічних і мотиваційних умов для подальшого розвитку прибуткового насінництва сільськогосподарських культур, зокрема цукрових буряків.

Відомо, що збереглася значно деформована матеріально-технічна база селекції, первинного й елітного насінництва, функціонують окремі спеціалізовані підприємства. Проте репродуктивне насінництво в цілому, якість підготовки насіння до сівби, ціновий механізм у сфері обігу товару в період ринкової реформації зазнали значної руйнації, що і призвело до самоліквідації значної частини суб'єктів господарювання, особливо в зоні безвисадкового насінництва (анексована АР Крим, Одеська область), де зруйновано майже всі поливні системи [1, с. 323].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню функціонування ринку насінництва цукрових буряків в Україні присвячені наукові праці відомих вітчизняних уче-

Виведенням і розмноженням сортів, гібридів насіння супереліти й еліти займався нинішній Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН із мережею семи дослідно-селекційних станцій та 10 елітних господарств, вирощуванням репродукційного насіння – 132 спеціалізованих насінневих господарства Мінагрополітики України, а переробкою фабричного насіння – чотири насінневих заводи.

За оцінкою провідних іноземних фірм і компаній із селекції та насінництва (Німеччини, Франції, США) в Україні функціонувала екстраординарна організаційно-консеквентна

них-аграрників: В.С. Бондаря [1, 2], Н.Г. Гізбулліна [3], В.Я. Данькова [5], В.А. Дороніна [10], М.В. Роїка [9] й інших та зарубіжних дослідників [12-17]. Проте проблемам функціонування ринку сортів цукрових буряків, базисного насіння (батьківських компонентів схрещування), придатних для поширення в Україні й підвищення рівня їх економічної ефективності та конкурентоспроможності виробництва, було приділено недостатньо уваги.

Мета статті – висвітлити особливості функціонування й еволюції вітчизняного ринку насінництва цукрових буряків за сучасних умов, найшвидшими темпами підвищити рівень його економічної ефективності та конкурентоспроможності виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Упродовж багатьох десятиліть в Україні діяла чітка система насінництва сільськогосподарських культур, яка ґрунтувалася на суворій ієрархії суб'єктів виробництва, державному плануванні й замовленні, а також на державних закупівельних цінах на всі категорії насіння. Відомо, що більше ніж півсторіччя система насінництва цукрових буряків (до 1992 року) була завжди єдиним цілим, передусім виділявся основний принцип класифікації суб'єктів господарювання за певними виробничими ознаками з виділенням його сукупних частин, а саме:

система, що дала світу однонасінну форму цукрових буряків, яка спричинила революцію в технології вирощування цієї культури, дозволивши повністю механізувати виробництво.

Протягом 90-х років ХХ ст. ця екстраординарна організаційно-консеквентна система зазнала значної руйнації, що об'єктивно пов'язано не тільки з кризою в галузі цукробурякового виробництва, скороченням посівних площ цукрових буряків з 1,5-1,6 млн га до 0,3-0,5 млн га та спадом виробництва цукру в 2,3-4,2 раза, а й із суб'єктивними факторами всередині самої селекційно-насінницької системи. І найголовнішим бу-

ло те, що ця система непристосована до роботи в умовах ринку.

На сучасному етапі замість триланкової функціонує дволанкова схема насінництва цукрових буряків:

Доцільно зазначити, що „перехід на дволанкову схему насінництва забезпечує високий коефіцієнт розмноження насіння, сприяє прискореному запровадженню у виробництво нових гібридів, збереженню їх біологічного потенціалу при розмноженні, а в кінцевому результаті – до підвищення врожаю й цукристості фабричних буряків” [10, с. 7].

Крім того, це пов'язано з переходом на виробництво високопродуктивних диплоїдних і триплоїдних ЧС-гібридів цукрових буряків. Вважаємо за необхідне підкреслити, що „скорочення одного етапу сприяє поліпшенню авторського контролю за сортовою чистотою при розмноженні насіння” [9, с. 20].

Проте наш погляд зводиться до того, що й після застосування дволанкової схеми на-

сінництва цукрових буряків товаровиробників не задовольняє продуктивність вітчизняних ЧС-гібридів, оскільки не забезпечується їхня стабільна врожайність – 50-60 т.

Включення до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, не принесло очікуваних результатів. Якщо у 1991 році в списку знаходилося 12 виключно вітчизняних сортів і гібридів цукрових буряків, то у 2014-му – 154, з них вітчизняних 31, у т.ч. один колективний двох українських суб'єктів-заявників, іноземних 117, із них країнами ЄС внесено 108, спільних із зарубіжними фірмами селекції шість, у т.ч. з країнами ЄС – немає, а в 2013 році – 157, 2012 – 162 (табл. 1).

1. Кількість суб'єктів-заявників та сортів цукрових буряків селекції країн, внесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, 2012-2014 рр.

Країна-заявник	Кількість суб'єктів-заявників			Сорти цукрових буряків, внесені до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні					
				кількість, шт.			% у загальній кількості		
	01.09. 2012 р.	18.11. 2013 р.	24.09. 2014 р.	01.09. 2012 р.	18.11. 2013 р.	24.09. 2014 р.	01.09. 2012 р.	18.11. 2013 р.	24.09. 2014 р.
Україна	4	4	3	40	39	30	24,7	24,8	19,5
Бельгія	1	1	1	20	20	22	12,3	12,7	14,3
Великобританія	1	1	1	6	6	6	3,7	3,8	3,9
Італія	1	1	1	4	4	4	2,5	2,6	2,6
Нідерланди	1	1	1	2	2	2	1,2	1,3	1,3
Німеччина	5	5	5	45	42	45	27,8	26,8	29,2
Польща	1	1	1	5	5	5	3,1	3,2	3,3
Франція	1	1	1	17	17	17	10,5	10,8	11,0
Швеція	1	1	1	8	7	7	4,9	4,5	4,5
Сербія	1	1	1	2	2	2	1,2	1,3	1,3
США	1	1	1	3	3	4	1,9	1,9	2,6
Швейцарія	1	1	1	1	1	3	0,6	0,6	1,9
Усього	19	19	18	153	148	147	94,4	94,3	95,4
Спільні суб'єкти-заявники									
Україна	2	2	2	2	2	1	1,2	1,3	0,7
Україна/Бельгія	1/1	1/1	–	1	1	–	0,6	0,6	–
Україна/Сербія	2/1	2/1	2/1	2	2	2	1,2	1,3	1,3
Україна/Сербія	1/1	1/1	1/1	4	4	4	2,5	2,5	2,6
Усього	4	4	3	9	9	7	5,6	5,7	4,6
Разом	23	23	21	162	157	154	100,0	100,0	100,0

Джерело: Складено автором на основі [6-8].

Так, у 2013 році тільки дві фірми з Німеччини – Штрубе ГмбХ енд Ко. КГ та Марібо

Сід ГмбХ зареєстрували чотири гібриди цукрових буряків, відповідно три й один; не

підтримано дев'ять власних гібридів чотири суб'єктами-заявниками, які були включені в минулі роки: Сингента Сідс АБ (Швеція – 1), КВС ЗААТ АГ та ФФр. Штрубе Заатцухт КГ Золлінген (Німеччина – 4 і 3), ТОВ „Українська насіннева компанія” (1 гібрид).

Слід зазначити, що в 2014 році зростає кількість фірм, які разом зареєстрували 18 гібридів цукрових буряків, у т.ч. один колективний – Уманська дослідно-селекційна станція ІБКіЦБ (колишній Інститут коренеплідних культур НААН) та ТОВ „Торговий дім „Насіння” – Україна – „Атлант” (С*); СесВандерхаве Н.Б./С.А. – Бельгія – чотири: „Вапіті”, „Жиоф”, „Предатор” (Л*), „Скорпіон” (С, Л*); Штрубе ГмбХ енд Ко. КГ – Німеччина – чотири: „Басіліус”, „Ярослав” (С, Л*), „Вавілов”, „Яшин” (С, Л, П*); САС Флорімон Депре Вев є Фіс – Франція – чотири: „Іпель”, „Тіза” (П*), „Кандімакс”, „Сігон” (Л*); Кутновска Годовла Бурака Цукрового Сп. з о.о. – Польща – два: „Ягуся” (С, Л*), „Янка” (Л*); Бетасід, Інк. – США – один: „Брітні” (С, Л, П*); Сингента Кроп Протекшн АГ – Швейцарія – два: „НІ 0835” (С, Л, П*), „СІ Бадіа” (Л*).

Цього року так само не підтримано 18 власних гібридів сімома суб'єктами-заявниками, які були включені в минулому: Інститут коренеплідних культур НААН (Україна – 3), ТОВ „Всеукраїнський науковий інститут селекції” (Україна – 5), ТОВ „Українська насіннева компанія” (Україна – 1), СесВандерхаве Н.Б./С.А. (Бельгія – 2), Фр. Штрубе Заатцухт КГ Золлінген (Німеччина – 1), САС Флорімон Депре Вев є Фіс (Франція – 4), Кутновска Годовла Бурака Цукрового Сп. з о.о. (Польща – 2) і два колективних двох українських суб'єктів-заявників – ТОВ „Міжнародна насіннева компанія” і Приватне науково-виробниче підприємство „Насіння”; один спільний – ІБКіЦБ НААН (Україна) та СесВандерхаве Н.Б./С.А. (Бельгія). Нині уже очевидно, що на вітчизняному ринку насіння цукрових буряків головну роль відіграють провідні фірми ЄС (Німеччина, Бельгія, Франція).

Питома вага українських гібридів цукрових буряків у Державному реєстрі становить

* Рекомендована зона для вирощування: С – Степ, Л – Лісостеп, П – Полісся.

п'яту частину до загальної кількості, а країн ЄС – 70% (Бельгія – 14,3%, Великобританія – 3,9, Італія – 2,6, Нідерланди – 1,3, Німеччина – 29,2, Польща – 3,3, Франція – 11,0, Швеція – 4,5%). Тому ринок насіння цукрових буряків в Україні є фактично розбалансованим, внаслідок чого його легко освоїли іноземні селекційно-насінневі фірми. Нині чинні Закони України „Про насіння та садивний матеріал”, „Про захист прав на сорти рослин”, „Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру” в цілому дають можливість ефективно розвивати цю галузь, але, на жаль, у практичній площині виконуються слабо.

Важливою обставиною є також те, що в жодній країні світу не реалізується на вільному ринку насіння вищих репродукцій, яке знаходиться у фахівців відповідних селекційних фірм. А якщо реалізується, то за дуже високу ціну, яка з економічного погляду, як показує практика, себе не виправдовує. Фірмами реалізується виключно товарне насіння, виплати винагороди (роялті) від продажу якого за використання надходять також селекціонерам-оригінаторам.

Аналізуючи перелік заявників, підтримувачів і власників сортів цукрових буряків-батьківських компонентів, занесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні у 2011-2014 роках, бачимо, що в ньому взагалі відсутні вітчизняні дослідно-селекційні установи-оригінатори гібридів (рис. 1).

Слід зазначити, що в Україні порушено основне правило насінневого ринку цукрових буряків – виробництво насіння за обсягами та якістю відповідно до запиту конкретного споживача, який має оформлятися наперед – за 4 роки.

В Україні слабкою ланкою є контроль якості та сертифікації насінневих матеріалів на відміну від західних країн, де діють спеціалізовані лабораторії „ІСТА” і контролюється буквально кожна партія насіння, що йде на ринок [11, с. 98-99]. Україна у 1998 році вступила до Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння (ІСТА) й лише в кінці 2009 року Випробувальна лабораторія Української державної насінневої інспекції одержала акредитацію в ІСТА, а законодав-

чо все це врегульовано Законом України „Про ратифікацію Конституції Міжнародної асоціації з контролю за якістю насіння” від 22 грудня 2010 року № 2843-VI. Тепер функції з контролю в галузі насінництва, його сертифікацію тощо здійснює Державна слу-

жба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (постанова КМУ № 442 від 10 вересня 2014 року „Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади”). При цьому чи визначені чітко функції цієї служби, дотепер невідомо.

Рис. 1. Кількість суб'єктів-заявників та сортів цукрових буряків-батьківські компоненти селекції країн, внесених до Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення в Україні, 2011-2014 рр.

Джерело: Складено автором на основі [6-8].

Відзначимо, що в Україні не прийнято „матеріально заохочувати покупців” насіння [2, с. 31] – це вважається корупцією, хоча в цілому ряді країн є узаконеною діяльністю і розглядається як торговельна винагорода споживачу. До речі, це основний фактор, який допоміг іноземним фірмам завоювати український ринок (нині винагорода за одну посівну одиницю насіння цукрових буряків становить 7-10% від його вартості).

На жаль, Україна здала свої позиції з експорту насіння цукрових буряків, яке раніше щороку близько 600-800 т реалізовували у Російську Федерацію, Білорусь, Казахстан, Балтійські країни. Більшість бурякосійних країн СНД перейшли на використання насіння іноземної селекції. В Державному реєстрі сортів рослин інших країн допущено до використання тільки п'ять гібридів (сортів) цукрових буряків української селекції („Український ЧС 72”, „Уманський ЧС-90”,

„Уманський ЧС-97”, „Уладівський односім'яний 35” і „Укррос” – спільний двох наукових установ Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН та ДНУ ВНДІ цукрових буряків і цукру ім. А.Л. Мазлумова РАСГН) – в Російській Федерації [4, с. 98-104]. Експорт насіння цукрових буряків у 2012-2014 роках невеликий, у середньому понад 50 т на рік, або 36 тис. посівних одиниць. Викладене показує, що підкорення зовнішніх ринків дуже складне питання в умовах жорстокої економічної конкуренції, якої не витримують українські виробники.

Разом із тим варто звернути увагу й на те, що в період ринкових перетворень та економічної кризи 2008-2009 років, яка триває досі, галузь насінництва цукрових буряків зазнала значного спаду. Багато насінницьких підприємств втратили спеціалізацію, скоротили загальну площу насінників, що призвело до зменшення валового збору. Об-

сяги виробництва насіння цукрових буряків у період 2004/05-2013/14 маркетингових років (МР) скоротилися в рази (табл. 2).

2. Динаміка площ посіву, обсягів виробництва і реалізації насіння цукрових буряків, 2004/05–2013/14 МР*

Маркетинговий рік	Виробництво насіння, т**		Площа посіву цукрових буряків, тис. га***			Висів насіння, пос. од./га		Реалізація насіння на посів, тис. пос. од.			Структура площ посіву цукрових буряків насінням, %	
	сировини	готового	загальна	у т.ч. насінням		вітчизняним	іноземним	усього	у т.ч.		вітчизняним	іноземним
				вітчизняним	іноземним				вітчизняного	іноземного		
2004/2005	6400	2560	652	528,1	123,9	2,8	2	1727	1479	248	81	19
2005/2006	5900	2360	815	586,9	228,1	2,7	1,9	2043	1604	439	72	28
2006/2007	1800	720	610	378,1	231,9	2,3	1,9	1311	870	441	62	38
2007/2008	2460	861	380	228,0	152,0	2,1	1,8	753	479	274	60	40
2008/2009	2350	705	322	96,7	225,3	1,9	1,8	590	184	406	30	70
2009/2010	1080	270	501	150,3	350,7	1,7	1,7	852	256	596	30	70
2010/2011	770	193	532	95,8	436,2	1,5	1,5	798	144	654	18	82
2011/2012	200	51	458	73,3	384,7	1,4	1,4	642	103	539	16	84
2012/2013	450	100	280	28,0	252,0	1,4	1,4	392	39	353	10	90
2013/2014	1893	420	333	26,6	306,4	1,4	1,4	466	37	429	8	92

** У початковий маркетинговий рік.

*** У наступний маркетинговий рік.

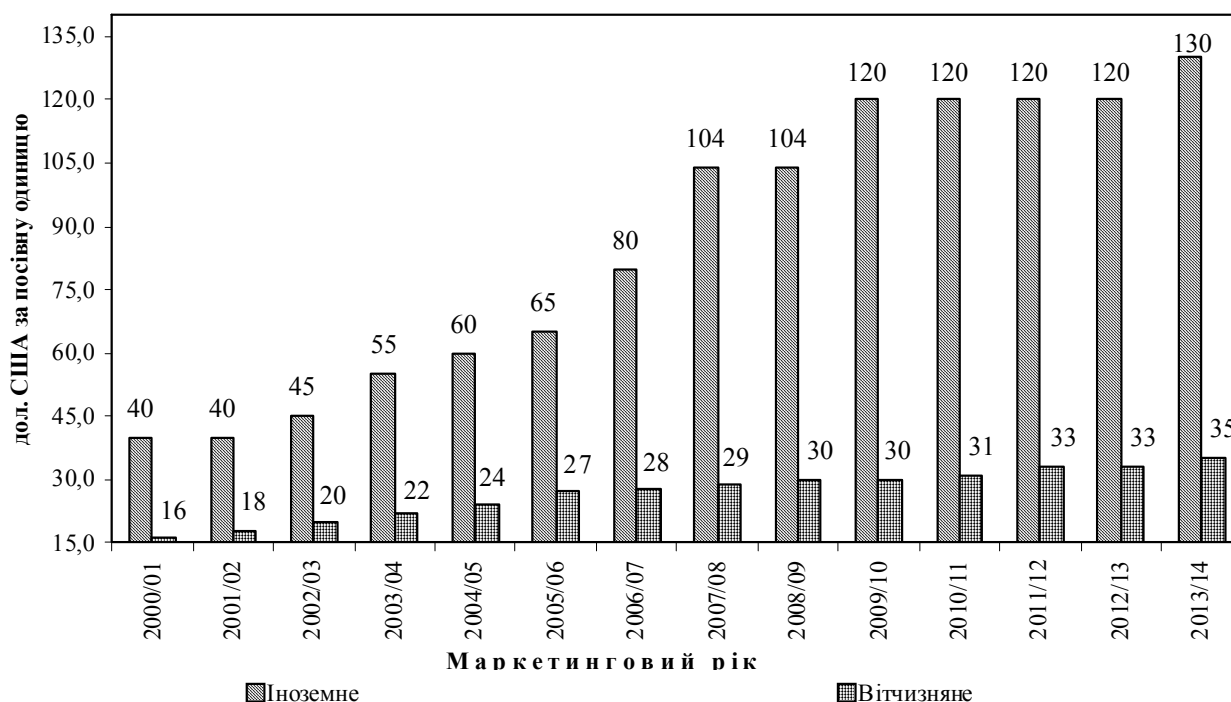
* Джерело: Сформовано та розраховано автором за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України і Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”.

Основними причинами спаду виробництва вітчизняного насіння цукрових буряків стали: загальне скорочення посівних площ під фабричними цукровими буряками з 815 тис. га у 2006 році до 280 тис. га у 2013-му, зменшення норм висіву насіння до 2,0-2,4 кг/га завдяки поліпшенню його якості, практично повного призупинення експорту й різкого збільшення обсягів імпортного доброякісного насіння з досить високою енергією проростання, яка відрізняється від схожості не більше, ніж на 2-3%, що забезпечує дружні сходи. Тому за відсутності чітких заходів щодо поліпшення якості вітчизняного насіння, воно не витримувало і не витримує конкуренції з іноземним. Урожайність гібридів іноземної селекції в умовах України досить висока – 50-55 т/га й більше. Встановити загальні обсяги реалізації насіння іноземної селекції на посів цукрових буряків неможливо (тільки розрахунковим шляхом) через відсутність будь-яких оперативних і статистичних даних, які не можуть надати навіть великі учасники ринку цукрових буряків, оскільки закуповують насіння безпосередньо товаровиробники на місцях. Український ринок насіння цукрових буряків привабливий, тому відстояти його у конкурентній боротьбі є завданням усіх госпо-

дарюючих суб'єктів цієї сфери діяльності. Серед причин зниження слід зазначити також економічну не вигідність виробництва й реалізації насіння на посів та загальну деформацію українського насінневого ринку.

Так, упродовж тривалого часу є низькою оптово-відпускна ціна посівної одиниці вітчизняного насіння цукрових буряків. У динаміці ціна посівної одиниці українського насіння за період із 2001 до 2014 року зростала від 16 до 35 дол. США, або у 2,2 раза, а іноземного – від 40 до 130 дол. США, або у 3,25 раза (рис. 2).

Варто зазначити, що в країнах ЄС таке насіння коштує 250 євро і більше за посівну одиницю, в Україні – 80-120 євро, тому вітчизняні товаровиробники, які одержують 50 т/га й більше, купують таке насіння та успішно ведуть бурякове виробництво. Зважаючи на те, що в останні два роки площі цукрових буряків засіваються на 90% і більше насінням іноземної селекції, можна дійти висновку: вони реально дають значну надбавку врожаю, особливо в підприємствах із висококваліфікованими працівниками, високим рівнем агротехніки, культурою землеробства й нормальним санітарним станом ґрунту.

Рис. 2. Динаміка оптово-відпускних цін на насіння цукрових буряків у 2000/01-2013/14 МР, дол. США за посівну одиницю

* Джерело: Сформовано автором за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України і Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”.

Висновки. 1. Очевидно, що головні проблеми, з якими стикається галузь насінництва цукрових буряків, це: значний спад виробництва вітчизняних високопродуктивних ЧС-гібридів, падіння попиту та пропозиції, внутрішній ринок страждає від експансії імпортного насіння, неконкурентоспроможність, деформована матеріально-технічна база суб'єктів-виробників, недотримання технології вирощування висадкового й безвисадкового насіння. До негараздів ще треба віднести відсутність сучасних насінневих заводів, особливо з підготовки насіння цукрових буряків.

2. Останніми роками простежується тенденція до зростання включення до Державного реєстру сортів цукрових буряків іноземної селекції, придатних для поширення в Україні, що найшвидшими темпами призводить до зростання посівних площ. Це доводить про те, що буряківників не задовольняє продуктивність цукрових буряків та якість (цукристість) української селекції, бо у виробничих умовах не забезпечується їхня стабільна врожайність – 50-60 т. Українська селекція цукрових буряків значно відстає в розвитку від іноземної, вітчизняні гібриди є

неконкурентоспроможними не тільки на зовнішньому, а й на внутрішньому ринках. Зростання продуктивності та поліпшення якості насіння цукрових буряків вітчизняної селекції – основна умова підвищення рівня економічної ефективності й конкурентоспроможності в умовах ринкових перетворень.

3. Державним інституціям, що відповідають за насінництво, необхідно глибше вивчити досвід іноземних фірм і все вигідне наслідувати та закріпити на законодавчому рівні. Доцільно перейняти також досвід об'єднання в єдиній організаційній структурі селекції, вирощування й обробку елітного і фабричного насіння та його реалізацію. Такий підхід уможливить організувати дорожню карту системної трансформації вітчизняного ринку насінництва цукрових буряків і зародить ринкову систему, яка впливатиме на конкурентоспроможність кінцевої продукції. В іншому випадку задля чого фірмам нарощувати обсяги виробництва насіння цукрових буряків, якщо воно не знайде свого покупця? Підкорення зовнішніх ринків дуже складна проблема в умовах жорстокої економічної конкуренції, якої нині не витримують українські виробники.

4. Основним стратегічним завданням для галузі насінництва цукрових буряків є створення оптимальних умов для виведення її на траєкторію сталого розвитку. Це не означає, що кризові ситуації в галузі будуть відсутні. Проте це означає, що Україна „завдяки правильній організації насінництва...” всі площі фабричних буряків засіватиме виключно насінням гібридів вітчизняної селекції. У своїй історії Україна двічі звільнялася від засилля іноземного насіння – на початку ХХ ст. цукрозаводчиками та в 1929 році – за

радянської влади [3, с. 9]. Треба звільнитись і третій раз.

5. Нарешті, дати чесну й відверту відповідь:

насіння краще українського чи іноземного виробника, яке з них дає більший урожай і чому, яку цінність становить для споживача;

змінити політику ціноутворення;

провести глибокий маркетинг ринку;

як приклад – організувати класичну сортово-насінневу фірму, в якій буде сконцентровано селекція-насінництво-вирощування-обробка-реалізація.

Список використаних джерел

1. Бондар В.С. Проблема відродження вітчизняного насінництва цукрових буряків / В.С. Бондар, В.А. Доронін, О.М. Шутенко // Насінництво: теорія і практика технологій вирощування та оздоровлення насіння й садивного матеріалу, конкурентоспроможних в умовах Європейського ринку : зб. наук. пр. Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН України ; за заг. ред. акад. М.В. Роїка, чл.-кор. М.М. Макрушина. – Сімферополь, ВД „Аріал”, 2012. – Вип. 16. – С. 323-324.
2. Бондар В.С. Іноземні гібриди цукрових буряків: „за” і „проти” / В. Бондар, Л. Літвіновська // Агробізнес сьогодні. – 2010. – № 4. – С. 30-33.
3. Гізбуллін Н.Г. Селекція та насінництво цукрових буряків – двоєдиний процес / Н.Г. Гізбуллін // Цукрові буряки. – 2012. – № 2-3. – С. 9-11.
4. Государственный реестр селекционных достижений, допущенных к использованию : Т. 1. Сорты растений / М-во сельского хозяйства Рос. Федерации. - М.: ФГБНУ „Росинформагротех”, 2014. – 456 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gov.cap.ru/userfiles/news/201403/04/reestr_2014.pdf.
5. Даньков В.Я. Економічна доцільність виробництва власного насіння буряків / В.Я. Даньков, П.О. Мельник, Р.О. Кордулян // Економіка АПК. – 2011. - № 9. – С. 19-23.
6. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2012 році. Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державна служба з охорони прав на сорти рослин (витяг станом на 01.09.2012 року). – К.: ТОВ „Алефа”, 2012. – 504 с.
7. Державний реєстр сортів рослин придатних для поширення в Україні у 2013 році. Реєстр є чинним станом на 18.11.2013. - Ветеринарна та фітосанітарна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/sites/default/files/ReestrEU-2013-11-18.pdf>
8. Державний реєстр сортів рослин, придатних для поширення в Україні на 2014 рік. Реєстр є чинним станом на 24.09.2014. – Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vet.gov.ua/sites/default/files/ReestrEU-2014-09-24.pdf>
9. Роїк М.В. Нові гібриди цукрових буряків та система їх насінництва / М.В. Роїк, Н.Г. Гізбуллін // Насінництво: теорія і практика технологій вирощування та оздоровлення насіння та садивного матеріалу конкурентоспроможних в умовах Європейського ринку : зб. наук. пр. Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН; за заг. ред. акад. М.В. Роїка, чл.-кор. М.М. Макрушина. - Сімферополь, ВД „Аріал”, 2012. – Вип. 16. – С. 19-21.
10. Роїк М.В. Порядок ведення насінництва / М.В. Роїк, Н.Г. Гізбуллін, В.М. Балан, В.А. Доронін // Цукрові буряки. – 2008. – № 5. – С. 7-9.
11. Фурса А.В. Насінництво цукрових буряків у період ринкових трансформацій / А.В. Фурса // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 94-102.
12. Beitzten-Heineke Ch. Landskrona – moderne Züchtung in ostseenähe / Ch. Beitzten-Heineke, Cl. Becker // Zuckerrübe. – 2009. – 58. Jg., № 4. – S. 210-211.
13. Hartmann G. Wie effizient ist das deutsche sortenprüfsystem? / G. Hartmann // Getreide Magazin. – 2008. – 13. Jg., № 3. – S. 166-169.
14. Noriega I.L. Seed law in Europe: a changing scenario / I.L. Noriega // Bioversity Newsletter for Europe. – July 2009. – Issue № 38. – P. 18.
15. Sander J. Wo sind die Grenzen des Zuckergehalts? / J. Sander // Zuckerrübe. – 2006. – 55. Jg., № 2. – S. 103-104.
16. Shlinker G. Empfehlungen für die Saatgut – frühbestellung / G. Shlinker // Zuckerrübe. – 2007. – 56. Jg., № 4. – S. 198-202.
17. Windt A. Neue Qualitätsbezahlung bei Nordzucker AG / A. Windt, S. Busching // Zuckerrübe. – 2006. – 55. Jg., № 2. – S. 76-77.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2014 р.

*

*Н.В. ПОПРОЗМАН, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Методологічні засади формування стратегії розвитку агропромислового виробництва на основі системного аналізу

Постановка проблеми. Багатофакторна зумовленість функціонування агропромислового комплексу, багатогалузевість та особливості виробництва кожного зокрема виду товарів і послуг, пов'язаність із сільським господарством, розвиток міжнародної торгівлі й процесів глобалізації та ряд інших важливих і ризикованих факторів та умов визначають передумови й значення формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва (АПВ).

Зважаючи на стан макроекономічних показників національної економіки, яка є надсистемою для агропромислового комплексу, при формуванні стратегії розвитку АПВ стає нагальною потреба в аналізі та систематизації показників і способів державної підтримки, інвестування й умов кредитування виробництва. Окрім зазначених факторів, слід виокремити, що важливою умовою впливу на ціну і доходи є те, що у сільському господарстві застосовується значно більше матеріальних активів (техніки, споруд) із розрахунку на одного працівника, ніж в економіці в цілому. До цього слід додати, що при нестабільних умовах нагромадження важливим фактором є позикові кошти для фінансування основних засобів та оборотного капіталу. Відсоткові ставки комерційних банків є високими, а в сучасних умовах – невдячною справою. Також кліматичні умови, врожайність, цінова кон'юнктура є ризикованими факторами, а при неправильному визначенні й обчисленні ризику чи способів прийняття управлінських рішень і сукупність цих факторів можуть призвести до втрати продовольчої незалежності країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Даному питанню приділяють увагу багато науковців та економістів-практиків, серед яких Р. Акофф [1], І. Ансофф [2], В. Геєць, Л. Шинкарук [7], М. Скрипниченко [12], В. Беседін, Н. Гончар [5], Ю. Лупенко, М. Малік [8], М. Кропивко [8], В. Юрчишин [8], В. Месель-Веселяк [8], П. Саблук, О. Білорус, В. Власов [11], Л. Забуранна [4], О. Шпикуляк [8], О. Власюк [3] й інші. Але питання економічного розвитку АПВ в суспільстві потребують переосмислення та вдосконалення підходів до формування сучасної стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва.

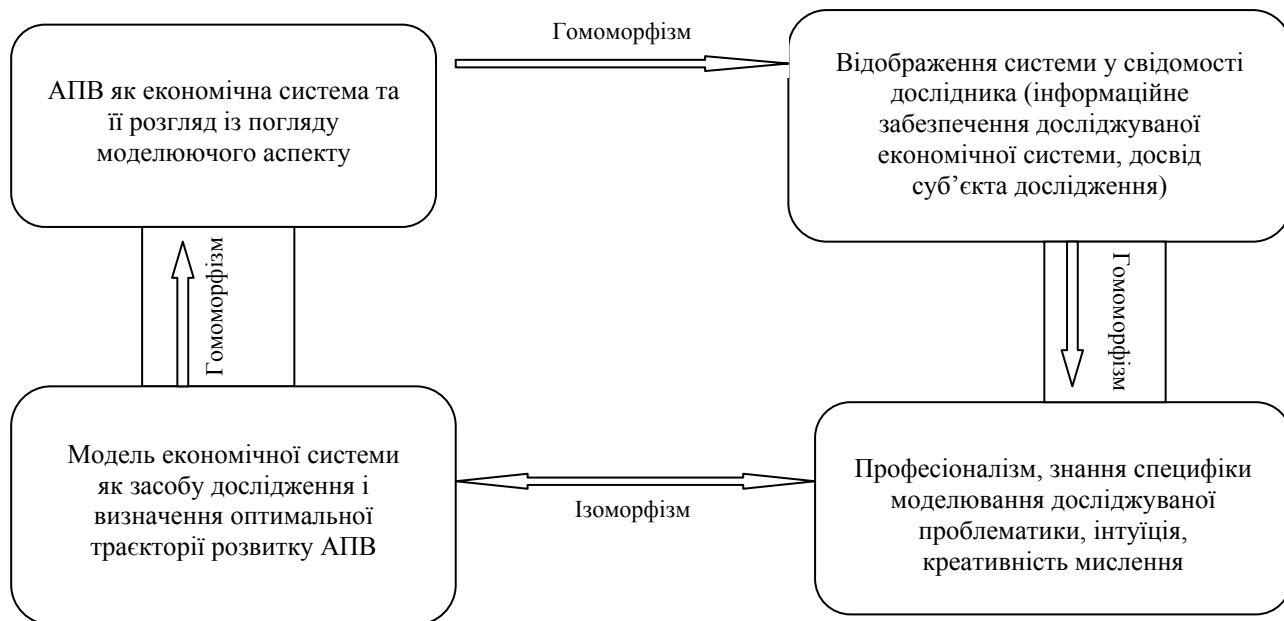
Мета статті – дослідження функціонування й визначення основних факторів формування стратегії економічного розвитку агропромислового виробництва в сучасних умовах із позиції системного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. З огляду на те, що агропромислове виробництво є складним міжгалузевим комплексом, то розгляд його функціонування та побудова стратегії економічного розвитку з погляду теорії систем й системного аналізу є надзвичайно важливими та дієвими. Уся сукупність керуючих впливів (накази, вказівки, розпорядження тощо) передається об'єкту управління за каналом прямого зв'язку. Проте, щоб управління було ефективним, воно має бути постійно інформовано про фактичний стан фінансово-економічних показників, відчувати мікроклімат і настрої працівників та знати про пропозиції й зауваження щодо діяльності, тобто інформація, яка проходить від об'єкта управління до керуючого органу, є каналом оберненого (зворотного) зв'язку.

Згідно із системним аналізом як методологією дослідження властивостей елементів системи, взаємозв'язків складних систем, до яких належить агропромислове виробництво, слід розглядати дослідження обраної проблеми у загальному вигляді за такою послідовністю дій, як показано на рисунку 1.

Отже, ізоморфізм існує між системами при взаємно однозначному відображенні – кожному елементу та відношенню однієї системи відповідає один і тільки один елемент іншої та навпаки. А якщо кожному елементу й кожному співвідношенню однієї системи відповідає один і тільки один елемент іншої, а обернене твердження неправильне, то системи гомоморфні. Іншими словами, при науковому дослідженні нас цікавить не вся сукупність інформації про об'єкт, а тільки ті сторони процесу, що нам важливі, тобто частина інформації від усього обсягу, а відображення інформації у свідомості суб'єкта дослідження є гомоморфне, знання про модель, яке перетворюється на модель економічної системи, є ізоморфним. Як видно з рисунка 1, аналіз агропро-

мислового комплексу з погляду моделюючого аспекту означає, що сам комплекс є надзвичайно складним, а тому для його дослідження виділяють коло питань чи визначену проблематику й аналізують процеси з тим ступенем деталізації, яку вимагають обставини та вимоги функціонування. При цьому, як і в науці взагалі, використовується принцип леза Окками – із двох моделей, що однаково правильно описують систему вибирають ту, яка простіша, до цього додамо, що науковці вказують, що простота – це печать істини [9, с.79]. Тобто, моделювання як науковий метод дослідження обов'язково передбачає принципи простоти й наочності, в силу складності методології економіко-математичного моделювання та функціонування АПВ. Ступінь правильності зв'язку моделі й об'єкта перевіряється зіставленням фінансово-економічних показників розробленої моделі та об'єкта – оригінала, а одержані результати перевіряють на практичну цінність, маючи при цьому систему альтернативних варіантів і сценарії розвитку за визначеними та/чи імовірнісними факторами.

Рис.1. Взаємозв'язок між об'єктом і суб'єктом дослідження функціонування АПВ

Джерело: Сформовано автором.

Особливо відзначимо значущість інформації, яку в XXI ст., з одного боку, називають інформаційним суспільством, що підвищує вагу інформації як високоліквідного й дорогого товару, з іншого – як важливого фактора впливу на результативність і практичність наукових досліджень, а звідси – на

ефективність розробленої стратегії економічного розвитку АПВ.

Власне динамічність зовнішнього середовища й зумовила збільшення обсягів інформації, її диференціацію та зміну ціни, ефективності й значення для виваженого прийняття рішень, у тому числі стратегічних.

У сучасних умовах інформатизації насичення інформації характеризується надлишковою в розрізі її корисності, а час для прийняття рішень скоротився у кілька разів. Адже за сучасних умов підприємства конкурують інформацією тією мірою, якою конкурують своєю матеріальною продукцією чи послугами і своєчасне одержання достовірної інформації про стан зовнішнього середовища є актуальною проблемою та стратегічно важливим фактором сучасного управління.

Отже, стратегічна інформація – дані про стан і тенденції змін зовнішнього та внутрішнього середовища АПВ, які аналітично оброблені й можуть бути доповнені, статистично опрацьовані, зберігаються на таких носіях, що дають змогу її переносити, доповнювати, продавати та використовувати в процесі формування й реалізації стратегії економічного розвитку системи.

Згідно з даними таблиці, останніми роками простежується тенденція до зниження основних показників соціально-економічного розвитку України. Так, за 2010–2013 роки індекс споживчих цін знизився приблизно на 10%, зменшився обсяг виробництва продукції тваринництва, а також загальний обсяг як імпорту, так і експорту. Аналізуючи товарну структуру експорту продукції аграрного сектору за даними Мінагрополітики України, протягом останніх трьох років перероблена продукція становить лише від 48 до 53%, де високу питому вагу займає соняшникова олія. Разом із тим у структурі імпорту перероблена продукція займає близько 60%. Тобто аграрний сектор України має на 10-12% більше сировинну товарну структуру, втрачаючи при цьому обсяги доданої вартості, який перемищується в економіку інших країни.

Структура основних показників соціально-економічного розвитку України по роках, у %

Показник	2009 до 2008	2010 до 2009	2011 до 2010	2012 до 2011	січень 2012 до січня 2013	2013 до 2012	2014 до 2013
Обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), млн грн	x	x	x	x	x	x	x
Індекс промислового виробництва	78,1	111,0	107,3	98,2	102,8	95,7	89,3
Обсяг продукції сільського господарства, млн грн	98,2	99,0	117,5	95,5	99,9	113,6	102,8
Виробництво продукції тваринництва							
м'ясо (реалізація худоби та птиці на забій у живій вазі), тис.т	100,5	106,7	103,5	103,4	99,3	109,6	104,3
молоко, тис.т	98,7	96,9	98,6	102,7	104,0	101,1	100,4
яйця, млн шт.	106,4	106,6	109,6	102,3	98,1	104,0	104,3
Експорт товарів, млн дол. США	56,5	129,8	134,3	101,9	97,2	90,7	88,7
Імпорт товарів, млн дол. США	50,0	133,9	138,1	102,9	99,6	90,9	72,4
Сальдо (+, -), млн дол. США	x	x	x	x	130,1	x	x
Оборот роздрібною торгівлю, млн грн	82,6	107,6	114,7	115,9	134,2	108,6	91,4
Середньомісячна заробітна плата одного працівника					x		
номінальна, грн	105,5	120,0	117,62	114,9	113,8	107,9	105,9
реальна, %	90,8	110,2	108,7	114,4		108,2	93,5
Заборгованість з виплати заробітної плати - всього, млн грн	177,8	x	x	x	118,5	90,7	x
Кількість зареєстрованих безробітних на кінець періоду, тис. осіб	x	x	x	x	114,4	x	x
Індекс цін виробників промислової продукції	114,3	118,7	114,2	100,3	77,2	101,8	131,8
Індекс споживчих цін	112,3	109,1	104,6	99,8	x	100,5	124,9

Джерело: Розроблено автором на основі статистичної інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.org/about.html>.

Із рисунка 2 бачимо, що основою функціонування агропромислового комплексу як системи з багатьма елементами та відповідними зв'язками між ними, що несуть свої ризики, є функціональна і структурна осно-

ва. Сумісність у такому разі є обов'язковою умовою й таким поєднанням елементів між собою, що сприяє збереженню системи, уможливує ефективно функціонувати. До цього слід додати, що надбання системою

нових функцій, що є вкрай важливим у нинішніх мінливих економічних умовах, проходить при цілісності системи, а це забезпечує принцип актуалізації. Ефективними та результативними будуть вищезгадані принципи, якщо доповнити їх принципом лабіалізації, що відповідає за зміст удосконалення кожного елементу агропромислового виробництва у визначеному напрямі, поліфункціональності згідно із законом необхідної різноманітності. Іншими словами, організована система управління передбачає встановлений і затверджений порядок у структурі й цілеспрямованому функціонуванні.

Щодо структурності, то сумісність елементів також є обов'язковою, оскільки ця

умова забезпечить зниження собівартості виробництва за рахунок раціонального функціонування. Стійкість АПВ – це його можливість зберігати задані параметри функціонування в цілому та швидко повертатися у цей діапазон за умови збурень, незалежно якого рівня і потужності мають ці відхилення. У наукових працях поширеним є відображення закону стійкості згідно з принципом гомеостазу (грец. *ho meo* – подібний + *stass* – нерухомий) – властивість системи зберігати в процесі взаємодії із середовищем значення основних змінних у визначених межах. Згідно з цим законом кожний вид діяльності прагне до самозбереження використанням усього власного потенціалу.

Рис. 2. Принципи організації АПВ

Джерело: Розроблено автором на основі [6, с. 251].

Очевидно, що кожна галузь національного господарства має свій простір рівноваги, який є умовою його стійкого стану. Причому стійкість може зумовлюватися не тільки впливом негативних факторів, але й надмірним впливом сприятливих факторів. Так, надмірна несталість або надмірна концентрація ресурсів, які впливають на життєзабезпечення підприємства, є однаково небезпечними.

Згідно з принципом регуляції, чи принципом Ле-Шательє, в системі повинні бути такі процеси, що направлені на протидію негативних впливів. Найпоширенішими типами регулювання є: регулювання вирівнюванням, стеження та адаптивне регулювання. Ефективним підходом, у такому разі, є визначення стійкості агропромислового комплексу відносно стійкості кожного зокрема елемента системи, що має назву епіморфізму.

Адаптація як властивість відкритих систем є важливою в умовах стрибкоподібних і

непередбачуваних змін зовнішнього середовища, вона стала більш важливим організаційним фактором, ніж навички прогнозування. Однак адаптація означає пасивний характер поведінки підприємства, оскільки передбачає відповідні дії на зовнішні зміни, що вже відбулися – це дії «постфактум». Така позиція зумовлює девіантний характер системи управління такою системою. Політика підприємств, яка ґрунтується на діях «пост-фактум», одержала в науці управління назву *reactive* та *inactive* (відповідно орієнтація на минуле та орієнтація на теперішнє). Так, І. Ансофф відзначає: «...щоб залишатися рентабельною на довгостроковий період, фірма повинна постійно обновлятися, потрібно залучати нові ресурси, розробляти нові товари і виходити на нові ринки» [2, с. 93]. Інший спосіб реагування підприємства на зміни зовнішнього середовища визначає активну позицію в його життєдіяльності й припускає превентивні дії. Превентивний характер системи управління підприємством

зумовлює позицію – preactive (означає підготовку до змін) та interactive (означає виклик змін). Активна позиція підприємства передбачає здійснення інноваційної політики в різних функціональних сферах його діяльності. Слід зазначити, що позиція preactive за своєю суттю невід’ємна від стратегічного управління. Підприємства, які є прибічниками позиції preactive, як зазначає Р. Акофф [1], прагнуть прискорити зміни у зовнішньому середовищі, використовуючи при цьому можливість, що надаються. Безумовно, стратегічне управління означає, що процес управління підприємством повинен бути превентивним, а не реактивним, що пояснюється двома причинами: по-перше, для швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища важливо брати участь в їх проведенні, по-друге, зміни можуть бути дуже важливими. Активна політика кожної галузі крім готовності до зовнішніх змін передбачає ще й вплив на зовнішнє середовище.

Отже, стабілізація для АПВ, передусім, є повернення на свої законні передові місця, а в розрізі сьогодення – і на зовнішні ринки. Після визначення основних факторів стабілізації функціонування АПВ визначають пріоритети розвитку (рис. 3). Механізм одержання оцінки пріоритетності стратегій, політики, цілей ґрунтується на методі аналізу ієрархій для обробки експертного опитування, в основі якого лежить попарне зіставлення елементів ієрархії одного рівня щодо визначення критерію вищого рівня.

Методологічно важливим у процесі обґрунтування перспективних напрямів розвитку АПВ є виділення стратегій, які пов’язані з розвитком комплексу, функціонуванням на ринках, поведінкою в конкурентному середовищі. Вважаємо суттєвими ознаками класифікації стратегій: напрям розвитку та зростання, позицію кожної галузі, стан функціональних сфер діяльності, модель поведінки й досягнення конкурентних переваг.

Рис. 3. Основні напрями стабілізації агропромислового виробництва

Джерело: Розроблено автором на основі [3, с. 103, 106].

Формуючи мету розвитку АПВ, слід сказати про критерії оптимальності цільової функції, що є конкретними фінансово-економічними, соціо-екологічними показниками. Зважаючи на те, що агропромислове виробництво є стратегічним комплексом, основою зростання показників національної економіки, критерії формування мети розвитку АПВ міститимуть елементи національних інтересів:

соціально-політичні проблеми – соціально-політична стабільність у суспільстві, забезпечення нормативно-правового поля, прав людини, створення ефективної системи управління АПК;

духовно-інтелектуальні проблеми – розвиток громадської свідомості, культури, фізично і морально здорове суспільство;

економічні – усунення диспропорцій міжгалузевих зв’язків, регіональних питань, створення мотивації до підвищення продуктивності праці, функціонування відповідно до інноваційного підходу з урахуванням національних та міжнародних вимог і стандартів до товарів та послуг;

соціально-правовий захист – розвиток системи соціального забезпечення, особливо сільського, населення, відтворення демографічного й трудового потенціалу, вирішення питань зайнятості;

екологічні – запровадження ефективного екологічного законодавства, використання

екологічно чистих технологій, створення системи екологічного контролю, організація доступу до інформації, пов'язаної з екологічними факторами та умовами;

проблеми державної безпеки – системи внутрішньої продовольчої безпеки, активна міжнародна політика, валове виробництво сировини, товарів і послуг належної якості [3, с. 40].

Висновки. Слід виокремити такі елементи формування стратегії розвитку АПВ згідно із системним аналізом:

у системі стратегічного планування розглядається кілька стратегічних проблем по окремих галузях АПК та виокремлюється загальна комплексна мета, пріоритетність розвитку визначається виходячи із значення для національної економіки, її розвитку та незалежності;

стратегічне планування має творчий, ітеративний характер, бо залежить від знань, вмінь, досвіду і морально-етичних цінностей суб'єкта та вибраного математичного апарату дослідження;

ефективним засобом є розгляд стратегічного планування від майбутнього до сьогодення (обернений зв'язок: бачення стратегії

зі сторони споживачів, конкурентів, партнерів тощо);

нестабільність і невизначеність зовнішнього геополітичного середовища характеризується стохастичними процесами й умовами, а звідси застосування одного з напрямів моделювання – стохастичного;

розробка стратегії ґрунтується на принципі альтернативності;

у системі стратегічного планування визначається потенціал успіху;

стратегічне планування потребує значних інформаційних, інтелектуальних, а також часових ресурсів;

система стратегічного планування АПВ, як над- чи підсистема, створює передумови ефективної діяльності як окремих аграрних або переробних підприємств, так і АПК в цілому;

стратегічне планування ефективно, якщо було проведено комплексне дослідження рівня надійності, маневреності та гнучкості запропонованого плану дій, який є основою стратегії розвитку АПВ.

Отже, в нинішніх умовах українським агроекспортерам доцільно зміцнювати власні позиції, удосконалювати виробництво, модернізувати його, а в цілому бути конкурентоздатними.

Список використаних джерел

1. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации; пер. с англ. / Р. Акофф. – М.: Прогресс, 1985. – 326 с.
2. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / Ансофф И. – СПб.: Питер Ком., 1999. – 416 с.
3. *Власюк О.С.* Економіко-математичне моделювання процесів соціально-економічного розвитку України [наукове видання] / О.С. Власюк. – К.: ДНУ «Акад. фін. управлін.», 2011. – 520 с.
4. *Забуранна Л.В.* Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: [моногр.] / Л.В. Забуранна. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012. – 484 с.
5. Економіка України: потенціал, реформи, перспективи: [моногр. у 5-ти томах]. – Т.3. Макроекономічна політика, прогнозування і державне регулювання економіки; за заг. ред. В.Ф.Беседіна, Н.Ю.Гончар. – К.: Науково-дослід. екон. ін-т Мінекономіки України, 1996. – 440 с.
6. Економічна кібернетика [наук. вид.]; за заг. ред В. Гейця. – Т. 1. – Д.: ТОВ «Юго-Восток», 2005. – 500 с.
7. Інтеграційні можливості України: перспективи та наслідки: наук. доп.; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарука; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2014. – 92 с.
8. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи: [моногр.] / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О. Г. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
9. *Катренко А.В.* Системний аналіз об'єктів та процесів компютизації / А.В.Катренко. – Львів: «Новий світ-2000», 2003. – 424 с.
10. *Natalia V. Poprozman: Improving labor market as a strategic factor in economic growth //Modern Management Review.* – Rzeszow University of Technology. Poland, 2014. – 21(3/2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mmr.prz.edu.pl/pl/wersja-elektroniczna/2014/21-32014/>.
11. *Саблук П.Т.* Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т.Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
12. Фактори макроекономічної нестабільності в системі моделей економічного розвитку: кол. моногр.; за ред. д-ра екон. наук М.І. Срипниченка; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2012. – 720 с.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2015 р.

* * *

*В.В. КУЖЕЛЬ, кандидат економічних наук, директор
Відокремлений структурний підрозділ Агротехнічний коледж Уманського
національного університету садівництва*

Маркетинг у підвищенні соціальної відповідальності аграрних підприємств

Постановка проблеми. У світлі сучасних світових інтеграційних процесів, що торкнулися інтересів вітчизняної економіки, дедалі більше зростає роль і відповідальність бізнесу в процесах розвитку ринку та суспільства в цілому. Наявність зобов'язань різного роду угод, а також сучасні вимоги суспільства до бізнесу формують очікування відповідального використання ресурсів, дій не тільки на благо фінансового благополуччя, а й в інтересах суспільства. Предметом дослідження є механізм маркетингу як фактор підвищення соціальної відповідальності аграрних підприємств.

У контексті озвученої проблематики продовольчий ринок, у силу своєї специфіки, розглядається нами як сфера особливої ролі соціальної відповідальності бізнесу. Виступаючи регулятором попиту і пропозиції, формуючи рівень цін, якості продукту, продовольчий ринок виконує функцію забезпечення населення продовольством і є чинником впливу на здоров'я нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу знайшли відображення в працях українських учених за певними напрямками наукових пошуків, зокрема, В.Г. Андрійчука, М.Й. Маліка, О.В. Митяй [6], В.В. Сміренського, М. Стародубської, Н.О. Халди, В.В. Юрчишина, О.Г. Чирви [7, 8], І.Ю. Гришової [1, 2], Т.С. Шабатури, І.О. Крюкової [4], С.С. Стоянової-Коваль, І.Б. Хоми, А.В. Чупіса, Б.Й. Пасхавера й іноземних учених, зокре-

ма, М. Huchek, L. Robbins, L. Mises, M.K. Smith, G. Stigler [9-13].

Мета статті – аналіз та обґрунтування впливу механізму соціального маркетингу на посилення соціальної відповідальності бізнесу в підприємствах агропродовольчої сфери.

Виклад основних результатів дослідження. Підприємства сільськогосподарського виробництва, харчової й переробної промисловості, будучи суб'єктами ринку і безпосередньо ключовою ланкою у задоволенні попиту населення у продовольстві, переходять на нове бачення ефективної господарської діяльності, орієнтованої на стрімку інтеграцію принципів маркетингу у функціонування бізнесу та посилення соціальної відповідальності.

Стратегія концепції корпоративної соціальної відповідальності й соціально-етичного маркетингу повинна мати довгострокову основу та включати такі складові: виробництво якісних товарів і послуг, врахування інтересів споживачів; підтримання екологічної безпеки, збереження навколишнього середовища; економічну стійкість підприємств та стабільну виплату податків; сприяння розвитку місцевих громад; створення безпечного робочого середовища; розвиток персоналу й підвищення людського потенціалу. Корпоративна соціальна відповідальність реалізується на основі соціально-етичного маркетингу, постійної взаємодії із заінтересованими сторонами і спрямована на зниження фінансових ризиків, довгострокове поліпшення іміджу й ділової репутації компанії. Корпоративна соціальна відповідаль-

ність (КСВ) сприяє зростанню капіталізації та конкурентоспроможності, що забезпечують прибутковість і сталий розвиток підприємства.

Практична значимість необхідності реалізації корпоративної соціальної відповідальності проявляється в таких важливих для компанії аспектах: у зміцненні ділової репутації; у зростанні капіталізації; у більшій згуртованості трудового колективу; у підвищенні прозорості компанії для громадськості; у підвищенні інвестиційної привабливості; в гармонізації внеску в розвиток регіону та ін. Нині, за оцінками експертів, процес становлення КСВ знаходиться на початкових етапах свого розвитку й відбувається в умовах панівної позиції держави, вкрай слабкого розвитку інститутів громадянського суспільства та олігархічного розвитку бізнесу [8].

Соціальна відповідальність бізнесу перед суспільством, корелюючи з соціально-етичним маркетингом, визначається як філософія поведінки і концепція вибудовування діловим співтовариством, окремими корпораціями та підприємствами своєї діяльності за такими напрямками: виробництво якісної продукції й послуг для споживачів; ефективне ведення бізнесу, орієнтоване на створення доданої економічної вартості та зростання добробуту своїх акціонерів; облік суспільних очікувань і загальноприйнятих етичних норм у практиці ведення справ; виплата легальних зарплат, інвестиції в розвиток людського потенціалу; дотримання вимог податкового, екологічного, трудового та інших законодавств; внесок у формування громадянського суспільства через партнерські програми й проекти розвитку місцевого співтовариства. Концепція соціально-етичного маркетингу сприяє підвищенню КСВ формуванням етичних стандартів у діяльності компаній, реалізації потреб та інтересів цільових ринків, споживачів, інших заінтересованих сторін, суспільства в цілому.

На даному етапі з посиленням впливу глобалізації на ринкові процеси, в силу проблеми обмеженості невідновлюваних природних ресурсів і необхідності турботи про довкілля, все більше бізнес-структур беруть за основу своєї діяльності концепцію соціального маркетингу. У контексті означеної

проблеми ми розуміємо соціальний маркетинг як філософію й тактику ведення соціально відповідального бізнесу з метою задоволення суспільних потреб.

Реалізація соціального маркетингу здійснюється одночасно різними суб'єктами ринку, що мають унікальні, кожна по-своєму, цілі та реалізують власні інтереси. Вся сукупність механізмів соціального маркетингу являє собою цілісну, комунікативну, вибудовану з дотриманням порядку ієрархії систему.

У процесі реалізації своєї цільової установки механізм соціального маркетингу на рівні продовольчого ринку підпадає під вплив сторонніх чинників. До їх числа належать: економічний, науково-технічний потенціал АПК; рівень економічного розвитку галузі харчової та переробної промисловості; наявність і ступінь розвиненості системних властивостей, що характеризують зв'язок галузі із зовнішнім середовищем; наявність та розвиненість системних властивостей, які характеризують параметри розвитку продовольчого ринку [6].

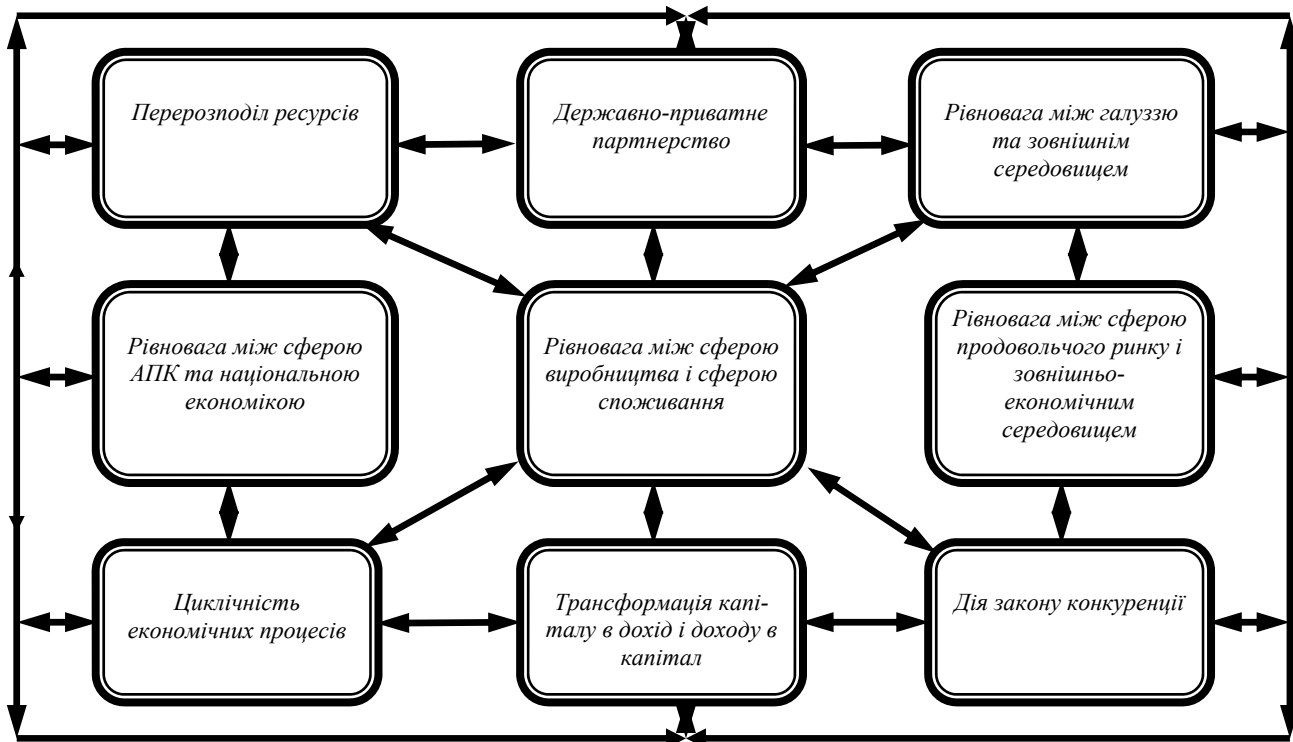
Як було зазначено, підвищення соціальної відповідальності бізнесу в аграрній сфері здійснюється за допомогою механізму соціального маркетингу, який у загальному вигляді може бути визначений як система відносин господарюючих суб'єктів. З урахуванням того, що діяльність кожного господарюючого суб'єкта також являє собою певний механізм, поняття соціального маркетингу в контексті соціальної відповідальності бізнесу визначено як систему соціальних зв'язків і відносин суб'єктів ринку.

На нашу думку, до факторів, що забезпечують рівновагу виробництва та споживання, можна віднести: взаємодію між сферою продовольчого ринку й зовнішньоекономічним середовищем; взаємодію між сферою АПК і галуззю харчової промисловості; конкуренцію учасників продовольчого ринку; ринковий перерозподіл ресурсів; механізм державно-приватного партнерства.

Діючи одночасно, зумовлюючи і взаємно доповнюючи один одного, ці чинники забезпечують процес ефективної інтеграції ресурсного потенціалу агропромислового комплексу, виробничих потужностей під-

приємств харчової та переробної промисловості з кінцевими споживачами продовольства. Функціонування даного ланцюжка взаємин забезпечується розвиненою ринковою інфраструктурою та впливом механізмів соціального маркетингу.

Взаємозв'язок економічних механізмів, що забезпечують розвиток галузі, на рисунку 1 позначено двосторонніми стрілками, що відображає наявність не тільки прямих, але й зворотних залежностей тих чи інших механізмів від інших.

Рис. 1. Взаємодія механізмів соціального маркетингу в підвищенні соціальної відповідальності бізнесу

Джерело: Розробка автора.

Механізм рівноважної взаємодії сфери виробництва та сфери споживання сприяє забезпеченню зростаючого, збалансованого споживання, на тлі зниження питомого споживання невідновлюваних ресурсів, забезпечуючи підтримання рівня життя населення.

Механізм рівноваги між сферою продовольчого ринку і зовнішньоекономічним середовищем забезпечує перехід коливань національного доходу й зайнятості від однієї країни до іншої, сприяючи тим самим процесу інтеграції галузі у світову економічну систему. Зростання експортних замовлень означає збільшення зайнятості та доходів у даній країні, отже, й попиту через механізм мультиплікатора, що одночасно означає також зростання попиту на імпортовану продукцію.

Забезпечення рівноваги між сферою АПК і галуззю харчової промисловості та національною економікою спрямоване на збалан-

сування параметрів і результатів економічної діяльності суб'єктів продовольчого ринку. Дія закону конкуренції сприяє поліпшенню якості результатів діяльності суб'єктів у ринковому середовищі, стимулюючи процес поліпшення якості продукції та послуг, зниження їх питомої вартості. Перерозподіл ресурсів зумовлює ріст автономних інвестицій у галузі, або автономних витрат, зростання доходів у галузі й економіці в цілому, їх капіталізацію.

Державно-приватне партнерство забезпечує такий рівень сукупного попиту, який би відповідав найповнішому використанню виробничих потужностей і зайнятості на базі сталого розвитку галузі.

Соціальний маркетинг, виникаючи на стадії функціонування підприємств сільськогосподарської галузі та визначаючи потреби держави і населення в продукції власного виробництва, має місце на всьому шля-

ху виробничого циклу товару. Виділяючи як пріоритетні якісні характеристики виробленої продукції, соціальний маркетинг впливає на соціальну відповідальність суб'єктів продовольчого ринку. При цьому оцінюється ступінь важливості прийнятих управлінських рішень на різних рівнях функціонування продовольчого ринку: окремого господарюючого суб'єкта, корпоративної структури, регіонального управління.

Одним із результатів удосконалення корпоративного управління й культури є зростання ділової репутації, збільшення розмірів нематеріальних активів, що залежать від позитивного іміджу компанії, наявності стабільних ділових зв'язків, популярності фірмового найменування та фірмової марки. Останнім часом посилилася залежність ділової репутації від характеру відносин до компанії з боку не тільки покупців, партнерів і клієнтів, а й суспільства, якому далеко не байдуже, якими засобами досягаються стратегічні цілі компанії, як вона виконує свої зобов'язання та яких соціальних принципів дотримується. Наявність соціальних програм, спонсорська діяльність, якість і результативність взаємовідносин з органами влади, місцевим співтовариством все більшою мірою впливають на ділову репутацію компанії, визначають її інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність.

Не виключено, що найближчим часом норми і стандарти корпоративної соціальної відповідальності розглядатимуться як складові елементи мікроконкурентного середовища, відповідної модифікації зазнаватимуть також корпоративні стратегії. Посилення ролі приватних підприємств у сучасній економіці, скорочення частки держави як безпосереднього постачальника товарів і послуг, концентрація державних зусиль на формуванні рамкових умов та інфраструктури функціонування ринків – все це ставить бізнес у фокус громадської уваги, підвищує його відповідальність.

Інформатизація сучасного суспільства підвищує інформованість споживачів, які мають можливість оцінити продукцію з погляду її екологічності, безпеки, етичності умов виробництва, дотримання відповідних

законів і стандартів. Причому така транспарентність набуває глобального характеру.

Екологічна та соціальна результативність компанії істотно впливає на імідж торгової марки, бренду і відповідно вірність споживачів. Це особливо актуально для компаній, що працюють на споживчих ринках із високим рівнем конкуренції. Інформація про ініціативи щодо відповідальності за продукцію або зусилля, направлені на розширення позитивного впливу на суспільство й навколишнє середовище, вказує на потенційні конкурентні переваги.

Із цих позицій корпоративна соціальна відповідальність має кілька рівнів ієрархії, що впливають на довгострокові конкурентні позиції компанії. Перший рівень – внутрішній кодекс поведінки компанії: ставлення до своїх співробітників, умов їх зайнятості та підвищення професійного рівня, ефективність мереж соціального захисту, екологічність і енергоефективність виробництва. Другий рівень – внесок компанії у добробут місцевого співтовариства. Ключові питання – допомога населенню, що проживає навколо підприємства, яка включає підтримку шкіл та лікувальних організацій, культурних і спортивних заходів, захист навколишнього середовища, розміщення замовлень у місцевих незалежних підприємствах. Третій рівень – соціально відповідальна поведінка всіх учасників ланцюжків доданої вартості, в яких бере участь компанія. Іншими словами – конкурентоспроможності фірми може бути завдано шкоди, якщо серед її постачальників виявиться підприємство, яке порушує принципи корпоративної соціальної відповідальності, не має прозорої системи звітності тощо.

На рисунку 2 наведені основні цілі реалізації стратегії компанії в галузі соціальної відповідальності бізнесу. Як бачимо, основною метою більшості опитаних компаній стало «одержання довгострокових конкурентних переваг» (83% респондентів). «Підтримання репутації в середньостроковій перспективі» є найбільш актуальним для 54% компаній, 40% відповіли, що для них основною метою реалізації стратегії соціальної відповідальності стало «зниження ризиків нанесення шкоди заінтересованим сторонам

у короткостроковій перспективі». Також помітним є той факт, що визначення основної мети як «одержання довгострокових конкурентних переваг» практично не залежить від приналежності компанії до певного сектору. Однак у компаніях, орієнтованих на надання послуг, проявляється більша орієнтація на «підтримку репутації в середньостроковій перспективі» (32% проти 29% у сировинному й переробному секторах) при низькій орієнтації на «зниження ризиків нанесення шкоди заінтересованим сторонам у короткостроковій перспективі».

ентація на «підтримку репутації в середньостроковій перспективі» (32% проти 29% у сировинному й переробному секторах) при низькій орієнтації на «зниження ризиків нанесення шкоди заінтересованим сторонам у короткостроковій перспективі».

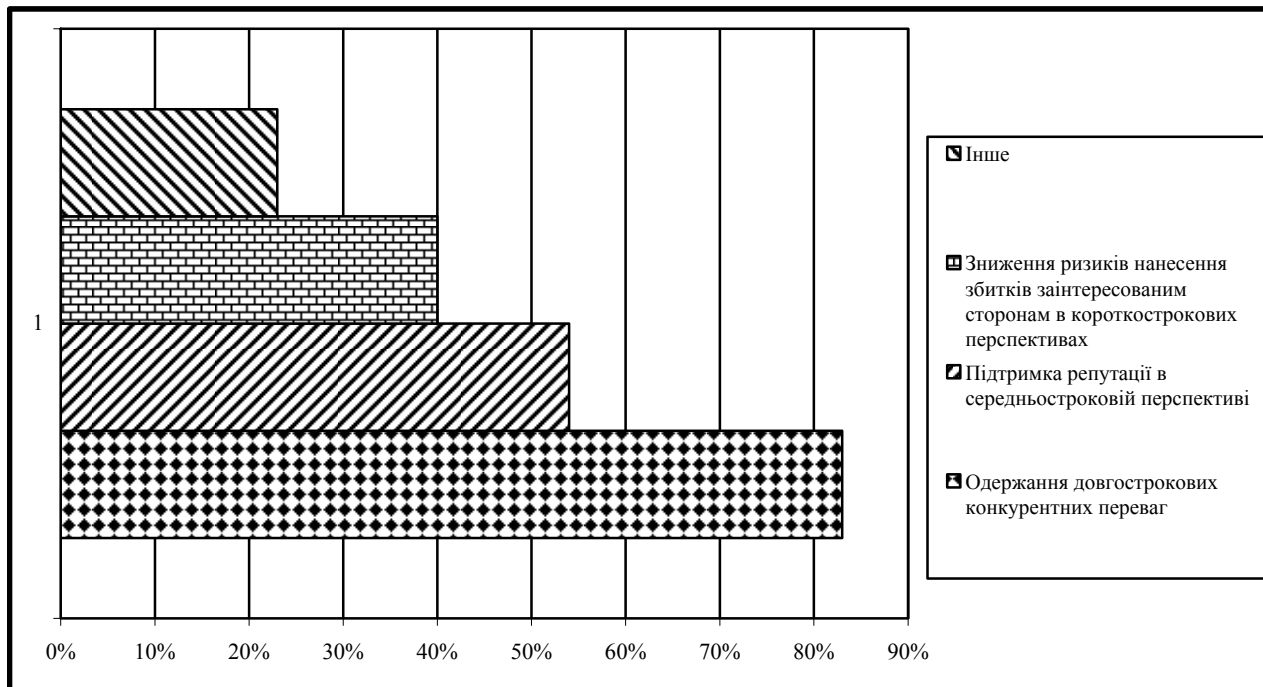

Рис. 2. Основні цілі реалізації стратегії компанії в галузі соціальної відповідальності бізнесу

Джерело: [3].

Під впливом оцінки КСВ організації змушені ставати інформаційно прозорими, але це дає бізнесу конкретні економічні вигоди:

- зростання продажів і поліпшення позиції на ринку;
- підвищення продуктивності праці;
- зростання вартості компанії за рахунок підвищення оцінки її репутації;
- полегшення доступу до інвестицій;
- стабільність і стійкість розвитку компанії у довгостроковій перспективі;
- послаблення контролю з боку державних органів та ін.

Висновки. На сучасному етапі розвитку суспільства дотримання економічної, правової, етичної й екологічної відповідальності є

невід’ємною умовою забезпечення життєздатності підприємств будь-якої галузі. У поєднанні з дискреційною відповідальністю подібна діяльність може бути свідченням відповідального ставлення керівників і власників підприємств до потреб середовища, в якому вони функціонують. Звичайно, кожний суб’єкт бізнесу вирішує сам, на що витратити гроші та яку їх частку можна направити на підвищення соціального іміджу. Беззаперечним є те, що соціальна відповідальність компаній знижує підприємницькі ризики, зміцнює конкурентоспроможність, підвищує ефективність персоналу і лояльність споживачів, поліпшує репутацію підприємців, компаній та бізнес-спільноти в цілому.

Список використаних джерел

1. Гришова І.Ю. Вплив інституціональної структури на розвиток інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / І.Ю. Гришова, В.О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 2. – С. 47-51. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>

2. Гришова І.Ю. Становлення кластерних ініціатив фінансового розвитку переробних підприємств / І.Ю. Гришова // Вісн. Чернівецького торговельно-екоп. ін-ту КНТЕУ. – Чернівці: ЧТЕІ КНТЕУ, 2011. – Вип. 2. Економічні науки. – С. 131-139.
3. Інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newukraineinstitute.org/project/4>.
4. Крюкова І.О. Стратегія інноваційного розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва / І.О. Крюкова, В.О. Непочатенко // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 4(9). – С. 133-142.
5. Митяй О.В. Концепція організаційно-економічного механізму підвищення ефективності діяльності аграрного підприємства / О. В. Митяй // Економіка: реалії часу. – 2013. – № 3. – С. 39-46. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n2.html>.
6. Митяй О.В. Основні напрямки оцінки потенційних можливостей аграрних підприємств / О. В. Митяй // Вестник науки Тольяттинського гос. ун-та. – 2013. – № 4 (22). – С. 48-58.
7. Чирва О.Г. Інфраструктурне забезпечення сталого розвитку харчових підприємств [Електронний ресурс] / О.Г. Чирва // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 1 (11). – С. 16-23. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/n1.html>.
8. Чирва О.Г. Організаційно-економічні механізми підвищення рівня конкурентоспроможності харчових підприємств / О.Г. Чирва, В.С. Негоденко // Зб. наук. праць Уманського нац. ун-ту садівництва ; редкол.: А.Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. – Умань, 2011. – Вип. 76. – Ч.2: Економіка. – С. 368-375.
9. Huchek M. Socio-economic content of innovation in the enterprise, published in the Bulletin of Moscow University. – Series 6, Economics. – 1995. – № 1. – P. 62-71.
10. Lionel Charles Robbins. The Evolution of Modern Economic Theory. – London : Science 1970. – 364 p.
11. Mises L. Theory and history: The interpretation of socio-economic evolution. – Moscow. : UNITY-DANA, 2001. – 296 p.
12. Smith M.K. Social Capital – The encyclopaedia of informal education / M.K. Smith. http://www.infed.org/biblio/social_capital.htm.
13. Stigler George. Essays in the History of Economics. – Moscow: UNITY-DANA, 1965. – 230 p.

Стаття надійшла до редакції 22.12.2014 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Канада реалізують спільні проекти в аграрному секторі

У ході офіційного візиту до Канади відбулася зустріч з міністром міжнародної торгівлі Канади Едом Фастом. На зустрічі Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко презентував підсумки діяльності 100 днів Уряду. Учасники зустрічі обговорили подальші кроки щодо розширення співробітництва між країнами в аграрній галузі та перспективи укладення Угоди про вільну торгівлю.

«Я впевнений, що стан двосторонньої торгівлі сільськогосподарською продукцією між Україною та Канадою не відповідає потенційним можливостям наших країн. Канада – стратегічний партнер України. Наша країна сподівається на підтримку розвитку агросектору України, зокрема через реалізацію низки спільних проектів технічної допомоги, у т.ч. в молочній сфері та у будівництві зерносовищ», – зазначив Олексій Павленко.

Актуальним є питання укладення Угоди про зону вільної торгівлі з Канадою в контексті нарощення двосторонньої торгівлі. Наразі на рівні експертів триває процес узгодження позицій обох сторін, зокрема у питаннях, що стосуються агропромислового комплексу. Основний інструмент обмежень у торгівлі сільськогосподарськими товарами між Україною та Канадою – тарифні квоти. У рамках майбутньої зони вільної торгівлі необхідно усунути несиметричність умов торгівлі між Україною та Канадою, яка посилила після вступу України до СОТ. Для сільського господарства України важливим є одержання та використання тарифних квот на товари, які мають перспективи експорту до Канади, зокрема продукції птахівництва, риби, свинини, кондитерської та крохмале-патокової продукції, а також насіння олійних культур, харчової олії та перероблених продуктів.

«Хочу наголосити, що український агросектор зацікавлений у продовженні активного діалогу між нашими країнами. Я впевнений, що спільні зусилля української та канадської сторін сприятимуть максимальній ефективності нашої співпраці», – додав Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В. А. КОЛОДІЙЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний аграрний університет*

Трансформаційні та трансакційні логістичні витрати у зернопродуктовому підкомплексі АПК

Постановка проблеми. Будь-яка логістична функція є джерелом витрат, які спричиняють видозміну матеріального потоку, що набуває форму готової продукції у процесі проходження логістичними ланцюгами, а виробничі витрати, які забезпечують цей процес, можна назвати трансформаційними. Розглядаючи зміст витрат, не можна оминати поняття так званих трансакційних витрат, що виникають внаслідок недосконалості ринкового механізму. Проблемою класичної економічної теорії є фактичне нехтування величиною трансакційних витрат, що створює причинно-наслідкове провалля між фундаментальною теорією та практикою функціонування галузевих систем. І якщо за оцінками Дж. Уолліса й Д. Норта трансакційні витрати становлять близько 50% валового національного продукту [1], то за даними Е. Фурботна і Р. Ріхтера величина трансакційного сектору економіки – 50–60% [9]. Які б абсолютні значення не фігурували, висновок можна зробити лише про вагомість цих витрат та недопустимість нехтування ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ефективності розвитку зерновиробництва присвятили свої праці В.І. Бойко [2], П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук [7], Л.М. Худолій, О.М. Шпичак та ін. Ці дослідження стосуються переважно виробництва зерна, а праці Є.В. Крикавського [4], О.А. Окландера [6], А.М. Гаджинського, Ю.В. Пономарьової є фундаментальними роботами у питаннях ідентифікації й обліку логістичних витрат. Такі зарубіжні та вітчиз-

няні вчені, як: О. Вільямсон [14], К. Ерроу, Дж. Коммонс [12], Р. Коуз, С. Чанг [13], Р. Капелюшніков, Дж. Стиглер, П. Мілгром, Дж. Робертс, Д. Норт, Дж. Уолліс, Е. Фурботна, Р. Ріхтер, І. Костирко [3], В. Милошик [5], А. Олейник та інші мають вагомий доробок у дослідженні трансакційних витрат, однак невирішеними залишаються питання ідентифікації трансформаційних і трансакційних витрат у логістичних системах зернопродуктового підкомплексу АПК, що інтегрує значну кількість елементів у логістичні ланцюги.

Мета статті – ідентифікація трансформаційних та трансакційних витрат у зернопродуктовому підкомплексі АПК для подальшого галузевого дослідження ефективності логістичних систем.

Виклад основних результатів дослідження. Логістичні витрати – це грошовий еквівалент використання факторів виробництва у процесі утримання матеріальних запасів і переміщення матеріальних потоків від первинного джерела сировини до кінцевого споживача готової продукції через функціональні сфери логістики у розрізі конкретних операцій. До логістичних витрат також включаємо витрати на функціонування у логістичних системах забезпечувальних інформаційних, фінансових та сервісних потоків.

Поділ логістичних витрат на трансформаційні й трансакційні розширює спектр оцінки логістичної системи, створює критеріальні передумови для підвищення її ефективності. Матеріальний потік, який проходить через функціональні сфери логістики, видозмінюється і набуває форму готової

продукції, а виробничі витрати, які забезпечують цей процес, називають трансформаційними. У виробничі витрати поряд із трансформаційними входять також трансакційні витрати, що забезпечують перехід прав власності від одного суб'єкта до іншого й охорону цих прав. На відміну від трансформаційних, трансакційні витрати не пов'язані із самим процесом створення вартості, а забезпечують трансакцію.

Достатня невизначеність трансакційних витрат спричинила і різноманіття підходів до їх класифікації. Дослідники цього напрямку в питаннях класифікації трансакційних витрат дотримуються індивідуальних підходів, що забезпечують розв'язання їх конкретно наукових завдань. Різноманіття поглядів учених на класифікацію цих витрат систематизовані у підручнику [9], де виділяються:

1) витрати пошуку інформації – затрати часу і ресурсів на одержання та оброблення інформації про ціни, товари й послуги, якими цікавляться, про постачальників і споживачів (Дж. Стіглер);

2) витрати моніторингу за поведінкою агента й витрати його самообмеження (М. Дженсен, У. Меклінг);

3) витрати визначення кількості та якості використаних під час обміну товарів і послуг – витрати на проміри, вимірнювальну техніку, від помилок та допущених неточностей (Й. Барцель);

4) витрати впливу на специфікації (точне визначення) і захист прав власності – витрати на утримання суддів, арбітражу, органів державного управління, а також затрати часу й ресурсів, потрібні для відновлення порушених прав (П. Мілгром і Дж. Робертс);

5) витрати опортуністичної поведінки (угодовства), що є складовою трансакційних витрат, яка найважче визначається (О. Вільямсон);

6) витрати колективного прийняття рішень – на організацію та лобювання необхідних колективних рішень (Г. Хансман);

7) витрати до (*ex ante*) і після (*ex post*) укладення угоди – на пошук партнера, узгодження інтересів, оформлення угоди, контроль за її виконанням (О. Вільямсон, Р. Капелюшніков).

Значний внесок у теорію трансакційних витрат вніс Нобелівський лауреат Рональд Коуз, який своїми науковими працями здійснив прорив у розумінні інституціональної структури економіки, встановивши в ній новий набір “елементарних частинок”. Саме поняття трансакційних витрат належить Р. Коузу, який у своїй статті “Природа фірми” (1937 р.) визначив їх як витрати функціонування ринку [10].

У ході своїх досліджень Р. Коуз довів, що зменшення витрат на організаційне управління при підготовці й виконанні контрактів є результатом спільної дії всіх менеджерів і виконавців. Згідно з теорією вченого, саме вартість укладення та виконання контрактів, утримання організацій, що становить значну частину загальних ресурсів економіки і враховується в її результатах, просто й доступно пояснює саме існування фірм, різних корпоративних об'єднань, варіантів контрактів і навіть структуру фінансової системи. Фірма існуватиме лише доти, доки вона реалізує функцію координації за менших витрат, ніж це досягалося б за ринкових умов.

Р. Коуз [11] наголошує на доцільності розгляду товарів не через призму їх матеріальності, а оперуючи правами на їх використання. Визначення майнових прав та їх розподіл між людьми, що регламентовано законодавством, суспільними вимогами й обмеженнями і укладеними контрактами, безпосередньо впливають на прийняття та результативність економічних рішень. Учений акцентував увагу на майнових правах як на основній компоненті в аналізі інституціональної структури економіки.

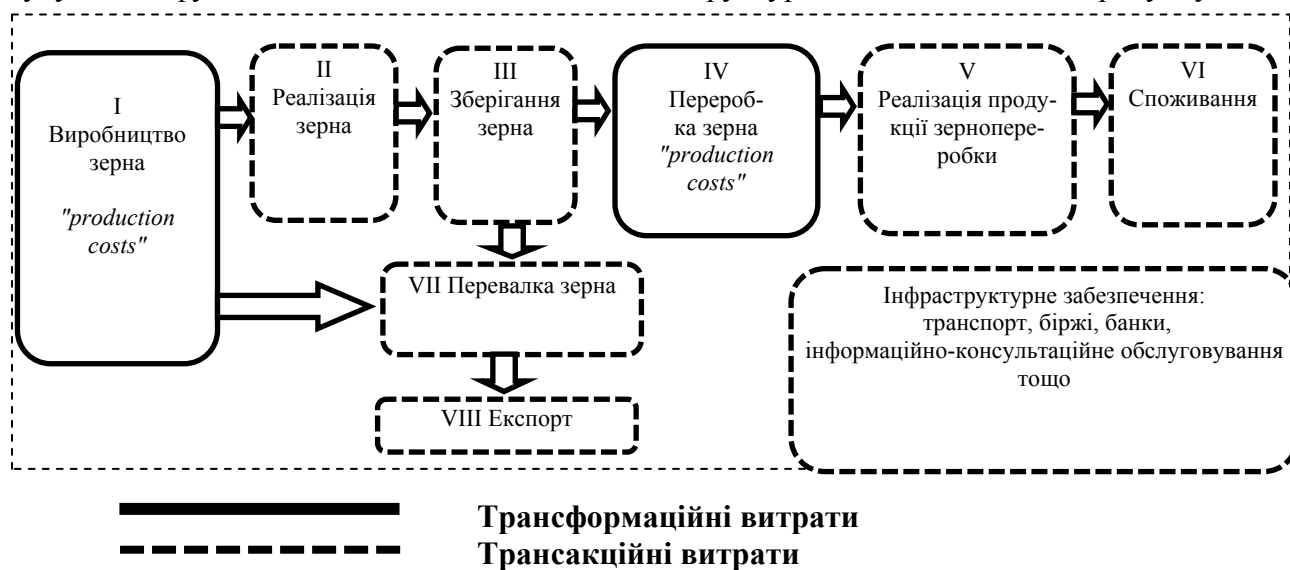
У подальшому пануючою пояснювальною категорією теорії прав власності почали виступати соціальні інститути як засоби економії трансакційних витрат. Оскільки конфігурація останніх є індивідуальною для кожної економічної організації, то саме відносною різноманітністю у рівнях і структурі цих витрат пояснюють теоретики прав власності все різноманіття форм соціально-економічного життя.

Предметний розгляд трансакційних витрат у реальних логістичних системах виявив проблему нехтування ними, оскільки трансакційні поряд із трансформаційними

витратами є подібними й продуктивними. Нівелюючи різницю між трансформаційними та трансакційними витратами в процесі пошуку шляхів їх мінімізації, порушується принцип системного підходу при дослідженні структурно-функціональних зв'язків між елементами галузевих систем. Трансакційні витрати можна ідентифікувати, але вкрай важко виміряти (іноді практично неможливо), що ускладнює процес управління ними. Однак вивчення природи появи й еволюції змін трансакційних витрат у логістичних системах надасть відповідний інструментарій для управління ними.

Зернопродуктовий підкомплекс АПК – це сукупність функціонально-залежних сільсь-

когосподарських і промислових підприємств, які забезпечують формування пропозиції зерна, його первинну обробку, зберігання, переробку на борошно, крупи, комбікорми, а також реалізацію, у тому числі на експорт, через посередню участь відповідних інфраструктурних елементів та є джерелом сировинних ресурсів для підприємств спеціалізованих галузей із виробництва продовольчих товарів. Якщо предметно розглядати зернопродуктовий підкомплекс АПК і його логістичні взаємозв'язки, то розмежування витрат на трансформаційні й трансакційні, згідно з підходом Дж. Уолліса та Д. Норта можна представити у вигляді структурно-логічної схеми на рисунку 1.

Рис.1. Місце трансформаційних і трансакційних витрат у схематичній інтерпретації логістичної системи в зернопродуктовому підкомплексі АПК

Джерело: Власна розробка.

Матеріальний (зерновий) потік видозмінюється у двох функціональних сферах логістики (див. рис.1) – на першому етапі (виробництво зерна) й четвертому (його переробка) і ці етапи супроводжуються трансформаційними витратами, але при цьому присутні також трансакційні. У більш визначеному вигляді трансакційні витрати мають місце у названих вище логістичних активностях, а саме: у процесі реалізації зерна, його перевалці на експорт, реалізації продукції зернопереробки, інфраструктурному забезпеченні тощо.

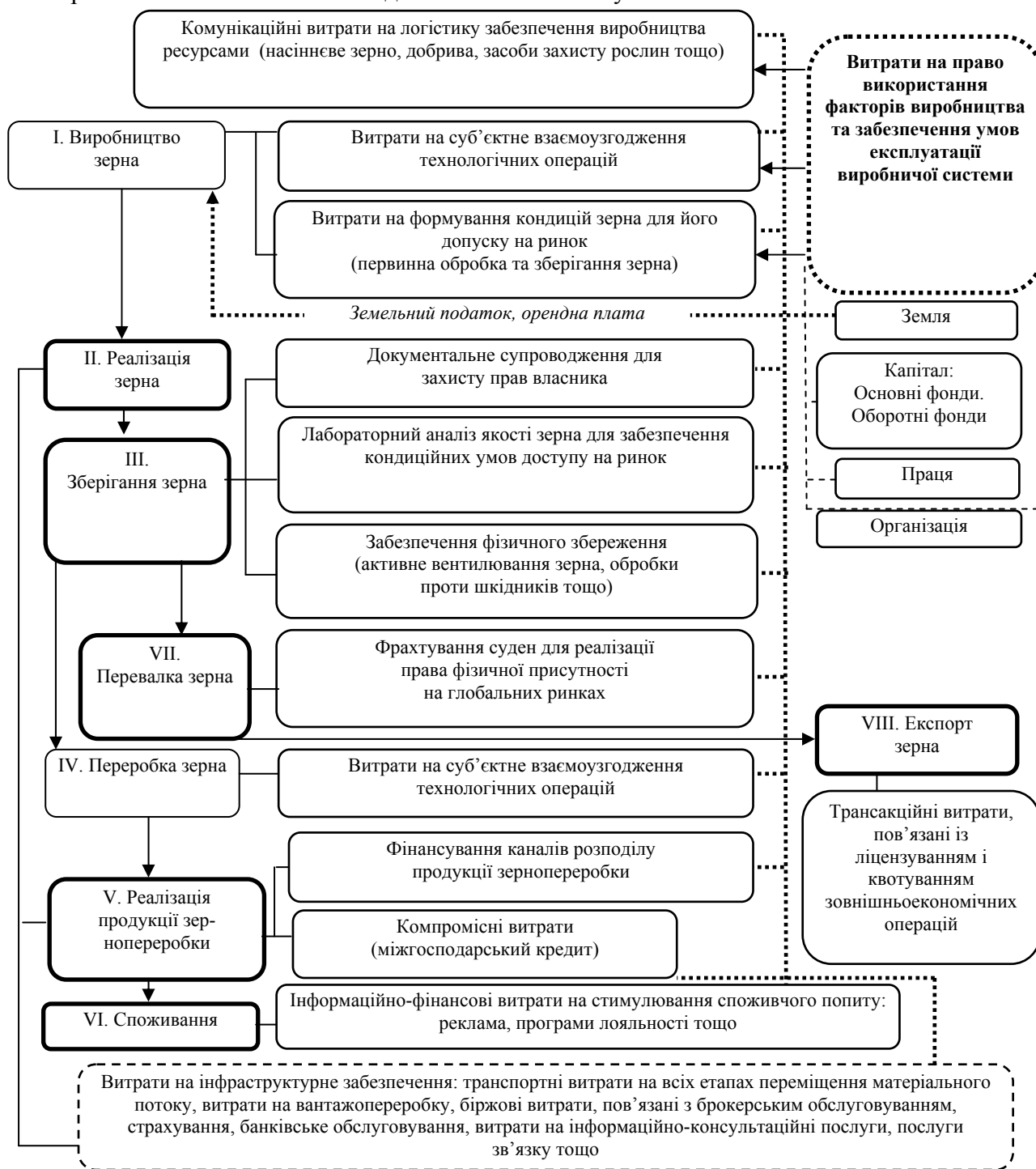
Логістичні витрати у зернопродуктовому підкомплексі АПК включають витрати, пов'язані з виробництвом зерна, його збері-

ганням, реалізацією, переробкою та реалізацією продукції зернопереробки кінцевим споживачем.

Схематично функціонування логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК через призму трансакційних витрат представлено на рисунку 2. Трансформаційні й трансакційні витрати забезпечують переміщення матеріального потоку логістичними ланцюгами у досліджуваній нами галузі АПК і від того, які етапи пройде зерновий потік від первинного джерела сировини до кінцевого споживача готової продукції, залежатиме їхня сумарна величина. Логічним є висновок про те, що, скоротивши шлях, можна зменшити витрати, однак на

ринку зерна географічні обмеження обмежуватимуть і фінансові результати та динаміку економічного зростання зерновиробників. Глобальний ринок вимагає динаміки у формуванні пропозиції зерна, а сучасний його розвиток нівелює великі відстані між

виробниками й споживачами. Завдання ефективного функціонування логістичної системи полягає у зменшенні частки логістичних трансформаційних і трансакційних витрат у вартості матеріального (зернового) потоку.

Рис. 2. Функціонування логістичної системи у зернопродуктовому підкомплексі АПК через призму трансакційних витрат

Джерело: Власна розробка.

Висновки. Генерування матеріальних потоків повинно забезпечувати розширене відтворення виробництва та бути для вироб-

ників стимулом для збільшення параметрів виробничої програми. Ця умова має сенс, коли ефект перевищує витрати й виробниц-

тво характеризується позитивним рівнем ефективності. Логістичні витрати у зернопродуктовому підкомплексі АПК включають трансформаційні та трансакційні витрати, пов'язані з виробництвом зерна, його зберіганням, реалізацією, переробкою й реалізацією продукції зернопереробки кінцевим споживачам. Завдання ефективного функціонування логістичної системи полягає в ідентифікації та зменшенні частки трансформаційних і трансакційних логістичних ви-

трат у вартості матеріального потоку. Якщо логістична складова у вартості зерна в Європейських країнах становить 12-14 %, у США – 9, то в Україні цей показник дорівнює близько 35 % [8]. Представлені співвідношення фокусують увагу на реальному й потенційно можливому стані розвитку логістичної системи та актуалізують розробку “дорожньої карти” для подальшого ефективного логістичного забезпечення зернопродуктового підкомплексу АПК.

Список використаних джерел

1. *Башутская, Т.Г.* Природа фирмы: пер. с англ. / Т.Г. Башутская. – М. : Дело, 2001. – 360 с.
2. *Бойко В.І.* Зерно і ринок: моногр. / В.І. Бойко. - К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
3. *Костирко, І.Г.* До питання обліку трансакційних витрат/ І.Г. Костирко, Н.П. Молоко // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. - 2012. -Вип. 9 (2). - С.140-146.
4. *Крикавський, Є.В.* Логістика. Основи теорії / Є.В. Крикавський. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка” ; Львів : “Інтелект-Захід”, 2006. – 456 с.
5. *Милошук В.І.* Проблеми визначення трансакційних витрат / В.І. Милошук // Наукові записки. Економічні науки. – 2000. – Т. 18. – С. 47-50.
6. *Окландер М.А.* Логістика : підруч. / М.А. Окландер. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 346 с.
7. *Саблук Р.П.* Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / Р.П. Саблук, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 69–75.
8. Украина: как можно решить проблемы с транспортировкой урожая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukr.net/news/ukraina_kak_mozhno_reshit_problemy_s_transportirovkoj_urozhaja-23377290-1.html.
9. *Юхименко, П.І.* Історія економіки та економічної думки : підруч. / П.І. Юхименко, П.І. Леоненко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.
10. *Coase R.H.* The Nature of the Firm. – *Economica*, New Series, Volume 4, Issue 16, November 1937, 386 – 405.
11. *Coase, R.H.* The Problem of Social Cost [Електронний ресурс] / R. H. Coase // *Journal of Law and Economics*. – 1960. – Vol. 3. – P. 1–44. – Режим доступу : <http://cas.umkc.edu/econ/economics/faculty/Forstater/420/420papers/Coase1960.pdf>.
12. *Commons, J.R.* Institutional Economics / J. R. Commons. – Madison : University of Wisconsin Press, 1934. – 921 p.
13. *Cheung, S.* On the New Institutional Economics / S. Cheung. – Oxford : Blackwell Publishers, 1992. – 78 с.
14. *Williamson, O.E.* Transaction Cost Economics : Handbook of Industrial Organization / Ed. by R. Schmalensee and R. D. Willig. Elsevier Science Publishers B.V., 1989. – Vol. 1. – 90 с.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2015 р.

*

УДК 631.11:330.322 (477.46)

І.Л. КОМАРОВА, старший викладач
Уманська філія Приватного вищого навчального закладу
«Київський інститут бізнесу і технологій»

Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Черкащини

Постановка проблеми. Однією зі складових економічного зростання аграрного сектору національної економіки є активізація інвестиційної діяльності сільськогоспо-

дарських підприємств. У цілому вона спрямовується на оновлення виробничої бази і впровадження конкурентоспроможних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

© І.Л. Комарова, 2015

тво характеризується позитивним рівнем ефективності. Логістичні витрати у зернопродуктовому підкомплексі АПК включають трансформаційні та трансакційні витрати, пов'язані з виробництвом зерна, його зберіганням, реалізацією, переробкою й реалізацією продукції зернопереробки кінцевим споживачам. Завдання ефективного функціонування логістичної системи полягає в ідентифікації та зменшенні частки трансформаційних і трансакційних логістичних ви-

трат у вартості матеріального потоку. Якщо логістична складова у вартості зерна в Європейських країнах становить 12-14 %, у США – 9, то в Україні цей показник дорівнює близько 35 % [8]. Представлені співвідношення фокусують увагу на реальному й потенційно можливому стані розвитку логістичної системи та актуалізують розробку “дорожньої карти” для подальшого ефективного логістичного забезпечення зернопродуктового підкомплексу АПК.

Список використаних джерел

1. Башутская, Т.Г. Природа фирмы: пер. с англ. / Т.Г. Башутская. – М. : Дело, 2001. – 360 с.
2. Бойко В.І. Зерно і ринок: моногр. / В.І. Бойко. - К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
3. Костирко, І.Г. До питання обліку трансакційних витрат/ І.Г. Костирко, Н.П. Молоко // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. - 2012. -Вип. 9 (2). - С.140-146.
4. Крикавський, Є.В. Логістика. Основи теорії / Є.В. Крикавський. – Львів : Нац. ун-т “Львівська політехніка” ; Львів : “Інтелект-Захід”, 2006. – 456 с.
5. Милошук В.І. Проблеми визначення трансакційних витрат / В.І. Милошук // Наукові записки. Економічні науки. – 2000. – Т. 18. – С. 47-50.
6. Окландер М.А. Логістика : підруч. / М.А. Окландер. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 346 с.
7. Саблук Р.П. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / Р.П. Саблук, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 69–75.
8. Украина: как можно решить проблемы с транспортировкой урожая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukr.net/news/ukraina_kak_mozhno_reshit_problemy_s_transportirovkoj_urozhaja-23377290-1.html.
9. Юхименко, П.І. Історія економіки та економічної думки : підруч. / П.І. Юхименко, П.І. Леоненко. – К. : Знання, 2011. – 646 с.
10. Coase R.H. The Nature of the Firm. – *Economica*, New Series, Volume 4, Issue 16, November 1937, 386 – 405.
11. Coase, R.H. The Problem of Social Cost [Електронний ресурс] / R. H. Coase // *Journal of Law and Economics*. – 1960. – Vol. 3. – P. 1–44. – Режим доступу : <http://cas.umkc.edu/econ/economics/faculty/Forstater/420/420papers/Coase1960.pdf>.
12. Commons, J.R. Institutional Economics / J. R. Commons. – Madison : University of Wisconsin Press, 1934. – 921 p.
13. Cheung, S. On the New Institutional Economics / S. Cheung. – Oxford : Blackwell Publishers, 1992. – 78 с.
14. Williamson, O.E. Transaction Cost Economics : Handbook of Industrial Organization / Ed. by R. Schmalensee and R. D. Willig. Elsevier Science Publishers B.V., 1989. – Vol. 1. – 90 с.

Стаття надійшла до редакції 13.01.2015 р.

*

УДК 631.11:330.322 (477.46)

І.Л. КОМАРОВА, старший викладач
Уманська філія Приватного вищого навчального закладу
«Київський інститут бізнесу і технологій»

Інвестиційна діяльність сільськогосподарських підприємств Черкащини

Постановка проблеми. Однією зі складових економічного зростання аграрного сектору національної економіки є активізація інвестиційної діяльності сільськогоспо-

дарських підприємств. У цілому вона спрямовується на оновлення виробничої бази і впровадження конкурентоспроможних технологій виробництва сільськогосподарської продукції.

© І.Л. Комарова, 2015

Відтак із розвитком вітчизняних ринків дедалі більшої актуальності набувають дослідження внутрігосподарських організаційно-економічних механізмів інвестування. Крім того, останніми роками в цілому поліпшився фінансовий стан вітчизняних товаровиробників, налагоджуються зв'язки між суб'єктами фінансового ринку й сільськогосподарськими підприємствами, що сприяє активізації їхньої інвестиційної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію інвестиційної діяльності та використання інструментів забезпечення інноваційно-інвестиційного процесу в сільськогосподарських підприємствах зробили В.Т. Дудар, М.І. Кісіль, Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.В. Россоха, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило, інші українські дослідники [3, 5–7, 9, 13, 15, 16].

Однак інвестиційна діяльність на рівні сільськогосподарських підприємств потребує додаткових досліджень у частині її суб'єктного складу, мотивації й забезпечення відповідними інвестиційними ресурсами.

Мета статті – проаналізувати основні організаційно-економічні умови розвитку інвестиційної діяльності в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасні погляди на інвестиції є синтезом положень різних наукових шкіл і течій. Зокрема, А.Сміт розглядав інвестиції як процес накопичення капіталу, який приводить до формування нових доходів за рахунок капіталізації прибутку у виробничому секторі [18]. Д.Рікардо, Дж.Ст. Мілль та К. Маркс додавали, що інвестиції можливі за рахунок зростання продуктивності виробництва, що сприяє збільшенню прибутку як їх джерела [10, 12, 14].

Представники неокласичної школи визначали інвестиції як втілення усіх витрат на капітал, які здатні приносити своєму власнику дохід у майбутньому [11]. Зокрема, Дж. Кейнс доводив, що за рахунок нарощування інвестицій можна підвищити сукупний попит, що позитивно вплине на зайнятість населення і величину національного доходу. На цій основі він обґрунтував необ-

хідність державного стимулювання виробничих інвестицій [4].

Згідно з теорією портфельних інвестицій, інвестиції – це спосіб розміщення капіталу, який забезпечує збереження або зростання вартості капіталу та/або приносить дохід. Її розробники розширили понятійний апарат інвестиційної теорії до рівня окремої галузі економічної науки [19].

Зокрема, це стосується робіт таких зарубіжних учених, як Л.Дж. Гітман, М.Д. Джонк, У.Ф. Шарп й інших [2, 20].

Систематизація та обґрунтування концептуальних положень теорії управління реальними і фінансовими інвестиціями у вітчизняній економіці знайшли своє відображення в роботах представників вітчизняної школи інвестиційного менеджменту, в яких увага приділяється питанням ефективності й фінансування інвестицій, їх розміщення, державного регулювання інвестиційного процесу тощо [1].

Останні роки характеризуються зростанням інтересу вітчизняних дослідників до взаємозв'язку інвестицій та інновацій. Це стосується, зокрема, представників вітчизняної аграрної економічної науки [9, 15, 16]. Їх розробки поглиблюють відповідний напрям досліджень, обґрунтований відомим австрійським економістом Й. Шумпетером [21].

З огляду на викладене нами визначено інвестиційну діяльність аграрних підприємств як підприємницьку функцію, здійснювану управлінськими зусиллями і коштом їх власників через придбання та модернізацію підприємством власних капітальних засобів виробництва для підвищення продуктивності й забезпечення очікуваного приросту вартості активів.

Вона є складовою успішного функціонування аграрних підприємств, ефективності їх господарювання та конкурентоспроможності й включає: формування стратегії інвестиційного розвитку підприємства; прогнозування і програмування інвестицій; планування, фінансування та страхування інвестиційних вкладень; освоєння інвестицій; трансформацію інвестицій у матеріальну форму; підготовку об'єкта інвестування до експлуатації [22].

Проведене на основі зазначених теоретичних і методичних підходів дослідження показує, що на сучасному етапі для інвестиційної діяльності аграрних підприємств Черкаської області характерні: 1) низький рівень взаємозв'язку між валовою доданою вартістю, забезпеченою підприємствами галузі, та інвестиціями у сільське господарство; 2) недостатній вплив здійснюваних інвестицій на зростання виробництва сільськогосподарської продукції; 3) відставання об-

сягів інвестицій від темпів вибуття основних засобів у підприємствах аграрного сектора економіки.

Згідно з теорією, валова додана вартість є основним джерелом коштів для здійснення інвестицій, частка яких має становити до 20% її обсягу [6]. В сільськогосподарських підприємствах Черкащини динаміка відповідного співвідношення є надто нерівномірною (табл.1).

1. Динаміка валової доданої вартості та інвестицій у сільське господарство Черкаської області

Показник	Рік						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Валова додана вартість сільського господарства, мисливства, лісового господарства (у порівнянних цінах 2010 р.), млн грн	2126	2838	3295	4000	4800	5715	5504
Інвестиції в основний капітал сільського господарства, мисливства, лісового господарства (у порівнянних цінах 2010 р.), млн грн	884,1	1136,1	1093,9	874,1	883,1	981,4	968,2

Джерело: [19].

Так, у 2005 році частка інвестицій у підприємствах аграрного комплексу у валовій доданій вартості сільського господарства становила 20,2%, у 2009-му – 33,2; у 2010 – 21,8, а в 2013 році – лише 17,6%.

Тобто, значне зростання частки інвестицій у валовій доданій вартості сільського господарства стосується тільки короткострокового періоду. На наш погляд, воно може бути зумовлене необхідністю оновлення матеріально-технічної бази на тлі певної економічної стабілізації аграрного виробництва. Разом із тим невідповідність динаміки інвестицій і валової доданої вартості доводить про обережність власників щодо їх здійснення.

Тенденція до розриву між здійснюваними інвестиціями та зростанням виробництва сільськогосподарської продукції проявляється протягом 2007-2013 років. Про неї показує порівняння показників продукції сільського господарства й інвестицій в аграрний сектор області. Інвестиції в сільське господарство зросли із 884,1 млн грн у 2007 році до 968,2 млн грн у 2013-му, тобто, в 1,1 раза (табл. 1). Продукція ж сільського господарства зросла із 9757,1 млн грн до 14946,9 млн грн відповідно, тобто в 1,53 раза [17].

Вважаємо, що причинами такої невідповідності є сприятлива кон'юнктура міжнародних ринків, що забезпечує випереджаль-

ну окупність інвестицій у засоби виробництва з довгостроковою віддачею, а також вплив валютного курсу, який міг негативно позначитися на показниках обсягу реальних інвестицій. Крім того, свою роль відіграють інституційні умови, які досі обмежують стимули до інвестиційної діяльності малих підприємств.

У цілому наведені дані підтверджують коректність позиції науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки», що рівень зростання аграрного виробництва слід розглядати як головний індикатор ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності [5-7].

Слід вказати на таку особливість як відставання обсягів інвестицій від темпів вибуття основних засобів у підприємствах аграрного сектора економіки. Її причиною є прискорене зношування матеріально-технічної бази основної частини підприємств. Свідченням цього є динаміка їхніх технічних засобів (табл. 2).

Із 2005 по 2013 рік інвестиції в сільське господарство зросли в 2,7 раза (табл. 1), тоді як кількість техніки постійно скорочувалася. Причиною є як повний фізичний знос старої техніки, так і використання нових її зразків передовими підприємствами. Трансформація власності в аграрному секторі, домінування в галузі організаційних форм підприємництва, які ведуть діяльність на основі

комерційного розрахунку, також зумовили скорочення потреби в частині основних засобів виробництва. Це пов'язано з тим, що морально застаріла техніка не може забезпечити необхідний рівень продуктивності праці та ефективність господарювання. Тому скорочення основних засобів частково є наслідком ринкової поведінки підприємств,

зумовленої їхніми намаганнями підвищувати віддачу технічних засобів.

Позитивний вплив активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств Черкаської області вивчався нами на основі порівняння загальних даних щодо їхньої прибутковості й рентабельності (табл. 3).

2. Динаміка наявності сільськогосподарської техніки у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Види техніки	Рік							Потреба	2013, %, до	
	1996	2000	2005	2010	2011	2012	2013		1991	потреби
Трактори, од.	19005	14560	10159	7224	7236	7545	7338	18222	33,9	40,1
Комбайни, од. зернозбиральні	3708	2951	1957	1335	1367	1432	1301	3854	35,0	32,9
кукурудзозбиральні	747	553	304	166	171	168	156	605	19,1	25,9
бурякозбиральні	1255	960	550	262	262	202	213	835	25,8	25,5
картоплезбиральні	127	76	39	13	12	11	10	76	13,5	16,3

Джерело: [17].

3. Вплив інновацій на основні економічні показники передових підприємств Черкащини

Район	Підприємство	Прибуток, грн/га		Рентабельність, %	
		по району	у підприємстві	по району	у підприємстві
Драбівський	СТОВ «Зернова компанія Хорс»	408,2	1108,6	20,2	39,4
Звенигородський	СВК «Козацький»	389,2	479,2	23,4	80,2
Кам'янський	ТОВ «Олімп»	686,4	2483,9	23,8	51,7
Монастирищенський	ФГ «Ладіс»	546,2	2019,9	21,2	55,6
Черкаський	ПП «Хацьки-Агро»	328,4	3644,3	17,8	78,6
Шполянський	СТОВ «ЛНЗ-Агро»	1128,4	4118,1	62,1	111,4

Джерело: Розраховано за даними Головного управління статистики у Черкаській області.

Досягнуті передовими підприємствами показники є результатом багаторічного застосування інновацій. Так, у ТОВ «Кишинці» Маньківського району 60% посівних площ обробляють за технологією No-till, 40% – Mini-till. Завдяки впровадженню інноваційних технологій підвищують врожайність інші підприємства, представлені в таблиці.

Суттєвою складовою інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств є забезпечення відповідних джерел фінансування. Це стосується усіх організаційно-

правових форм, проте ті з них, які представляють сімейну власність, найбільше цікавили нас з огляду на їхню роль як індикаторів мотивації інвесторів-власників підприємств.

Зокрема, вивчення фінансової звітності окремих фермерських господарств Маньківського району Черкаської області показує, що більшість з них (58-97%) протягом 2010-2013 років оперували власними коштами. Це вказує на високий потенціал інноваційно-інвестиційної діяльності та конкурентоспроможності незалежних товаровиробників галузі (табл. 4).

4. Структура фінансових ресурсів фермерських господарств Маньківського району Черкаської області, %

Підприємство	2009 р.		2013р.	
	Власні джерела	Залучені джерела	Власні джерела	Залучені джерела
СФГ «Стрільниця»	72,1	27,9	81,8	18,2
СФГ «Явір»	96,7	3,3	92,2	7,8
СФГ «Насіння»	58,2	41,8	93,7	6,3
СФГ «Росток»	86,4	13,6	78,4	21,6
СФГ «Вершина»	96,6	3,4	88,5	11,5

СФГ «Шевченко»	79,0	21,0	67,0	33,0
СФГ «Пашенка»	92,5	7,5	90,9	9,1
СФГ «Щедра Нива»	84,7	15,3	6,0	94,0
ФГ «Яблуневий цвіт»	87,3	12,7	64,4	35,6

Джерело: Розрахунки за даними річних фінансових звітів досліджуваних підприємств.

Однак більшість аграріїв не мають необхідних інвестиційних ресурсів для такого оновлення своєї матеріально-технічної бази, що стримує розвиток як рослинництва, так і тваринництва Черкащини.

Наведені дані переконують, що невідповідність між ростом інвестицій і зменшенням обсягу основних засобів у сільськогосподарських підприємствах Черкащини можна подолати лише масштабними капіталовкладеннями в матеріально-технічну базу.

У ринкових умовах зростають вимоги до підвищення рівня управління інвестиційною діяльністю, що пояснюється високою волатильністю ринків та зумовлює необхідність застосування механізмів стратегічного управління розвитком підприємства. Одним із ефективних інструментів такого управління є розробка й реалізація інвестиційних проектів стосовно розширення та реконструкції виробничих потужностей.

Аналіз таких інвестиційних проектів на рівні сільськогосподарських підприємств області уможливив виявити складові їх спрямованості, загальної для аграрних підприємств різних організаційно-правових форм. Зокрема, вона включає: розширення і модернізацію виробництва; зниження енергоємності сільськогосподарської продукції; зменшення виробничих витрат тощо [8].

Як показують наші дослідження, процес фінансування інвестицій в аграрних підприємствах Черкаської області, забезпечується в основному за рахунок самофінансування. Інвестиційна діяльність в сільськогосподарських підприємствах області багато в чому визначається можливістю формування та вико-

ристання власних фінансових ресурсів для придбання або створення основних засобів, а також поповнення виробничих запасів.

Висновки. До основних організаційно-економічних заходів, що сприятимуть активізації інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств Черкащини слід віднести:

збільшення до 25% частки чистого прибутку, який направляється на капіталізацію (це передбачає проведення раціональнішого перерозподілу і зміни в обсягах фінансування);

збільшення обсягу амортизаційних відрахувань, що направляються на просте відтворення (обмеження практики використання амортизаційних коштів як джерела фінансування оборотних засобів). Відповідним інструментом може бути створення в підприємствах амортизаційних фондів на капіталізацію;

збільшення обсягів капіталу, додатково вкладеного власниками підприємств (це вимагає поліпшення загальних соціально-економічних та інституційних передумов заінтересованості власників у підвищенні частки власних капітальних засобів підприємства і його ринкової вартості);

реалізація внутрішніх можливостей підприємств (розширення видів економічної діяльності; застосування передових інструментів вибору об'єктів інвестування, розробка й реалізація власної інвестиційної політики; зниження ризиків інвестування за рахунок якісної оцінки інвестиційних проектів, застосування передових методів управління інвестиційною діяльністю, як-то контролінг тощо).

Список використаних джерел

1. *Бланк І.О.* Інвестиційний менеджмент : підруч. / І.О. Бланк, Н.М. Гуляєва; за ред. А.А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2003. – 398 с.
2. *Гітман Л. Дж.* Основи інвестування; пер. з англ / Л. Дж. Гітман, М. Д. Джонк. – М.: Діло, 1997. – 1008 с.
3. *Дудар В.Т.* Ефективність інноваційного розвитку агропромислового виробництва: [моногр. / В.Т. Дудар, А.В. Шумський, Б.О. Язлюк. – Тернопіль: Астон, 2013. – 260 с.
4. *Кейнс Д.М.* Общая теория занятости, процента и денег; пер. с англ. / Д.М. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
5. *Кісіль М.І.* Особливості сучасного етапу залучення іноземних інвестицій в аграрну сферу економіки України / М. І. Кісіль / Вісник ХНАУ: Серія “Економіка АПК і природокористування”. – 2009. – №13– С. 106–116.

6. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль, М.Ю. Кожем'якіна // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Лупенка Ю. О., Месель-Веселяка В. Я. – К. : ННЦ «ІАЕ». – 2012. – С. 76–80.
7. Кісіль М.І. Стратегічні напрями інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства / М.І. Кісіль // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 36–39.
8. Комарова І.Л. Компоненти стратегічного управління інвестиційною діяльністю сільськогосподарських підприємств / І.Л. Комарова // Агроінком. – 2013. – № 10–12. – С.15-17.
9. Лупенко Ю.О. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2014. – 516 с.
10. Маркс К. Капітал. Т.1. Процесс производства капитала: [Электронный ресурс] / К. Маркс, 1867. – Режим доступа: <http://www.esperanto.mv.ru/>.
11. Маршалл А. Принципы политической экономии; пер. с англ. / А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 350 с. – (Соч. в 3-х т./А. Маршалл; т.3).
12. Милль Д.С. Основы политической экономии; пер. с англ. / Д.С. Милль. – М.: Прогресс, 1980. – 495 с. – (Соч. в 3-х т. / Д.С. Милль; т. 1).
13. Методи і практика оцінки інвестицій у польове кормовиробництво сільськогосподарських підприємств: моногр. / [Кісіль М.І., Спринчук Н.А., Вороньцька І.С. та ін.]; за ред. М.І. Кісіля. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014 – 304 с.
14. Рикардо Д. Соч. – Т. 1: Начала политической экономии и налогообложения. – М.: Госполитиздат, 1941. – 288 с.
15. Россоха В.В. Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки : моногр. / В.В. Россоха, О.М. Гусак. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 242 с.
16. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.
17. Сільське господарство України. Статистичний щорічник. – К. : Державна служба статистики України, 2005-2013.
18. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Соцэргиз, 1962. – 684 с.
19. Статистичний бюлетень Державної служби статистики України “Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009–2013 рр.” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
20. Шарп У. Ф. Инвестиции : учеб. / У. Ф. Шарп, Г. Дж. Александер, Д. В. Бейли. – М.: Инфра-М, 2010. – 1028 с.
21. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры); пер.с англ. / Й.Шумпетер – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
22. The Global Competitiveness Report 2002-2003. World Economic Forum, 2003. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу – www.wcfom.org.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2015 р.

* * * Новини АПК

Досвід розвитку сільського господарства США може бути використаний українськими аграріями

Успішний досвід розвитку сільського господарства у США може бути використаний українськими аграріями. Поєднання потужної аграрної галузі, промисловості та розвиток сучасних технологій на прикладі США забезпечить максимальний результат. Про це йшла мова на зустрічі Олексія Павленка, Міністра аграрної політики та продовольства України, із Майклом Конавеєм, Головою Комітету з сільського господарства Палати представників Конгресу США.

“Ми вдячні Конгресу, Уряду і всьому американському народові за підтримку України. Підтримка з боку США відчутна на рівні міжнародної політики, програм підтримки реформ та залучення інвестицій”, – зазначив Олексій Павленко.

Майкл Конавей, член Республіканської партії у Конгресі представляє Техас, один із найбільших Штатів, в економіці якого сільському господарству належить ключова роль. «Техас є лідером у США за кількістю та розміром ферм. Цей досвід є корисним для України, яка має природні можливості для поєднання європейської та американської моделей сільського господарства – плідного співіснування малих ферм та великих агрохолдингів», – додав Міністр.

Владислава Рутецька, заступник Міністра з питань євроінтеграції, представила проекти Мінагрополітики із підтримки малих та середніх фермерських господарств, а також законодавчу ініціативу, що утворює статус сімейного господарства за європейською моделлю.

Важливим для України є досвід Техасу у тваринництві, зокрема скотарстві. Штат є лідером і за обсягами зернових. Олексій Павленко розповів конгресменам про досягнення у галузі сільського господарства, відзначивши значні втрати, які сектор зазнав унаслідок окупації Криму та агресії на Сході України.

Конгресмен висловив підтримку Україні на шляху до свободи та демократії, відзначивши можливість широкої та різнобічної співпраці між країнами.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.15:304.3:351.84

*В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Тенденції розвитку соціальної сфери села на сучасному етапі

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс є одним із пріоритетних секторів економіки України, де створюється основна маса продовольчих ресурсів, формується майже три чверті роздрібного товарообороту, що має вирішальне значення для гарантування продовольчої безпеки країни, підвищення життєвого рівня українського народу.

Нині на селі в процесі реформування аграрного сектору здійснюються глибокі соціально-економічні перетворення, які набули незворотного характеру. В основу реформ було закладено нову ідеологію аграрних відносин, насамперед, надання приватному сільськогосподарському виробництву самостійності у виборі форм господарювання, шляхів реалізації продукції, партнерів по співпраці. Є всі підстави стверджувати, що в країні чітко визначився курс на створення сучасної ринкової економіки на засадах багатокладності. До глобальних системних перетворень слід віднести також розширення соціальної бази реформ.

Проте жорстка економічна криза, яка охопила всі галузі агропромислової сфери, призвела до стійкої тенденції спаду виробництва, загострення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, погіршення їхньої платоспроможності, істотного зниження обсягів споживання основних продуктів харчування. В кінцевому рахунку – до занепаду села, що характеризується скороченням чисельності сільського населення, негативною демографічною ситуаці-

єю, зростанням безробіття, міграцією найактивнішої частини селян у міста, руйнацією соціальної сфери села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питанням розвитку соціальної сфери села приділена значна увага. Зокрема, ця проблема знайшла своє відображення у працях О.Г. Булавки [1, 10], І.Ф. Гнибіденка, В.С. Дієсперова [2], Е.М. Лібанової, М.Й. Маліка [3, 5, 10], М.К. Орлатого, О.І. Павлова [4], П.Т. Саблука [7], В.К. Терещенка, В.В. Юрчишина, К.І. Якуби та інших.

Мета статті – проаналізувати тенденції розвитку соціальної сфери села в сучасних умовах, обґрунтувати причини її руйнації й намітити шляхи розв'язання назрілих проблем життєдіяльності сільських територій.

Виклад основних результатів дослідження. Відродження українського села, виведення його з кризового стану не можна тлумачити як повернення до певного, раніше досягнутого рівня соціального його забезпечення. Цей процес необхідно розглядати з позиції розвитку високотехнологічного конкурентоспроможного та ефективного аграрного виробництва на інноваційній основі, спрямованого на повне задоволення потреб населення у високоякісних харчових продуктах, забезпечення продовольчої безпеки країни. Під впливом сукупності організаційно-економічних, політичних, правових, техніко-технологічних, етнічних й інших факторів в Україні превалює, як і раніше, пріоритетність розвитку виробничої сфери в аграрному секторі, першочергове створення умов для нарощування обсягів та підвищен-

---

© В.П. Рябоконт, 2015

ня ефективності агропромислового виробництва. І це закономірно. Адже результативність діяльності аграрного сектору економіки значною мірою впливає на розвиток ряду інших галузей народногосподарського комплексу, на рівень харчового забезпечення населення країни, є матеріально-ресурсною базою для поліпшення умов соціального розвитку сільських поселень, підвищення матеріального й культурно-побутового рівня селян. Все це породжувало тенденцію пріоритетності розвитку сільськогосподарського виробництва, пов'язану, насамперед, із перерозподілом більшості коштів і засобів у виробничу сферу.

Що стосується соціального розвитку села, поліпшення умов життєдіяльності сільських територій, то тут здебільшого переважали й нині переважають принципи залишкового виділення коштів і матеріально-технічних ресурсів. Це призвело, як відомо, до призупинення системного відновлення спожитих засобів у соціальній сфері на селі, до його матеріально-ресурсного та морального занепаду, що суттєво вплинуло в цілому на згортання розвитку соціальної сфери села. За цих умов винятково важливого значення набуває проблема соціального відродження села, спрямована на докорінне поліпшення виробничих і культурно-побутових умов життєдіяльності працівників аграрної сфери.

При цьому слід мати на увазі, що українське село – це не тільки традиційне виробництво високоякісних продовольчих ресурсів та сировини для переробної промисловості, це спосіб життя понад 14 млн сільських жителів, що становить третину населення країни, зі своїм домашнім побутом, звичаями, участю у реформуванні й розвитку суспільного виробництва. Українське селянство споконвічно було незмінним творцем продовольчого достатку для свого народу, носієм моралі та національної культури.

На початку 2014 року сільська поселенська мережа налічувала 27 385 сільських населених пунктів, в яких нараховується 6,9 млн осіб економічно активного населення, в тому числі 6,4 млн зайнятого, 5,6 млн – населення працездатного віку; 3,6 млн осіб були працюючі, причому 54,8% з них працювали за межами свого населеного пункту,

в тому числі 67,1% – у містах і селищах міського типу.

Протягом останніх дев'яти років на 119,0 тис. осіб, або у 2,4 раза, збільшилася чисельність працюючих за кордоном – усього 205,2 тис. осіб. Фактично ця цифра у кілька разів більша.

Безпосередньо в сільських населених пунктах за місцем реєстрації працює 1,6 млн осіб, із них 35,3% – у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними галузях, 19,6 і 6,6% – відповідно в галузях освіти й охорони здоров'я, 8,2% – у торгівлі та займалися ремонтом автотранспортних засобів, майже 2,9 млн осіб, або кожен третій житель у віці 16-59 років, не працювали і не навчалися, 3,2 млн осіб зайняті тільки в особистому селянському господарстві, що на 26,9% більше проти 2005 року. Одним із важливих факторів, що впливає на зайнятість, є наявність у сільській місцевості суб'єктів господарської діяльності, в той же час у 34,2% населених пунктів вони зовсім відсутні.

Аналіз переконливо доводить, що протягом тривалого періоду відбувається деградація українського села, поглиблюється негативна демографічна його ситуація, щорічно зникають із карти держави окремі сільські поселення. Так, тільки з 2005 по 2013 рік кількість сільських населених пунктів зменшилася на 962 од. Із загальної кількості сільських населених пунктів не мали населення і не були зняті з обліку: у 2001 р. – 151, 2005 р. – 227, 2013 р. – 369 сіл. У переважній більшості сіл культурно-побутові умови не відповідають сучасним вимогам цивілізованого суспільного буття. Це стосується стану з рівнем оплати праці, забезпечення сільських жителів житлом, послугами медичного обслуговування, комунальної сфери, дитячими, освітянськими, культурними закладами, засобами дорожнього сполучення.

Зокрема, істотного поліпшення потребують житлові умови сільського населення: 14,3% житлових будинків побудовано до 1943 року, 50,6 – у період із 1944 до 1970 року, 27,4 – з 1971 до 1990 року й тільки 7,7% сільського житла споруджено за останні 24 роки. Лише 37,4% будинків побудовано з цегли, решта – з недовговічних

матеріалів, дахи 37,2 тис. будинків вкриті соломою, очеретом і толем; 5,7% будинків (336,7 тис.) використовувалися сезонно, а 602,6 тис. – пустували, що порівняно з попереднім обстеженням (1965 р.) більше відповідно на 10,1 та 20,8%. Зменшення будівництва житла пояснюється не тільки складнощами в забезпеченні забудовників будівельними матеріалами, підвищенням цін на них, а в першу чергу зниженням рівня життя сільського населення.

Для подальшої активізації індивідуального будівництва на селі необхідно створити відповідні передумови, основними серед яких є формування контингенту потенційних забудовників, гарантоване забезпечення їх матеріалами, послугами транспорту і спеціальними будівельними бригадами. Потребують вирішення питання надання індивідуальним забудовникам пільгових довгострокових державних кредитів, як це передбачено чинним законодавством. Залишається нерозв'язаною проблема побутового облаштування сільського житлового фонду. Лише 38,5% будинків мають центральне опалення, 26,3 – водопровід, 22,4 – каналізацію, 12,2 – гаряче водопостачання, 52,9 – природний, 30,5% – скраплений газ. За даними обстеження 112,4 тис. жителів 442 населених пунктів користуються привозною водою, найбільша кількість таких пунктів у Дніпропетровській, Миколаївській, Запорізькій областях.

У 6,7 тис. сільських населених пунктів із числом жителів 2,2 млн осіб відсутні дороги з твердим покриттям, причому 661 сільський населений пункт знаходився від таких доріг на відстані більше 10 км. Твердим покриттям забезпечено 47,8% сільських вулиць, а освітленням – лише 22,0% із них.

Економічна криза стала також причиною значного руйнування мережі культурно-побутових закладів сільської соціальної інфраструктури, об'єктів освітянського, лікувально-оздоровчого та спортивного призначення. У 66% сільських населених пунктів відсутні дошкільні дитячі заклади, у 55,6% пунктів, які мають дітей віком 7-17 років, – шкіл. Причому 60,5% сільських населених пунктів, які не мають дошкільних дитячих закладів і 67,0% пунктів, в яких відсутні

школи, знаходяться на відстані – відповідно від 3 до 10 км від населених пунктів, де ці заклади є. За останні дев'ять років на 11,7% скоротилася кількість діючих за призначенням шкіл. Що стосується охорони здоров'я, то 27,0% сільських населених пунктів не мають лікувальних закладів та пересувного обслуговування, 58,8% – знаходяться на відстані від 3 до 9 км, де такі заклади є. Станом на 1 січня 2014 року в сільських населених пунктах діяла 221 лікарня, 13,5 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, що менше проти 2005 року – відповідно на 519 і на 1,2 тис.; 18,8% лікарень, 21,8 – амбулаторій, 22,2 – фельдшерсько-акушерських пунктів, 9,7% станцій швидкої допомоги потребують капітального ремонту.

У сільських районах практично відсутня служба швидкої допомоги, не розвинута мережа аптек, а у діючих – різко зросли ціни на ліки, не укомплектовано заклади медичним персоналом, передусім через незадовільні матеріальні й побутові умови. Забезпеченість сільських жителів лікарями в 1,5-2 рази нижча, ніж сільських. Навантаження на одного дільничного лікаря на селі становить 4-5 тис. жителів проти 1,5-1,7 тис. осіб у місті. Все це негативно впливає на організацію забезпечення здоров'я селян і є однією з причин того, що, починаючи з 1990 року щорічний коефіцієнт смертності на 1000 наявного населення у сільській місцевості фактично на понад п'ять пунктів вищий, ніж у міській місцевості.

Не відповідає сучасним вимогам матеріально-технічна база культурних установ через низький платоспроможний рівень селян, у більшості з них втрачено інтерес до існуючих форм проведення дозвілля й відпочинку. У зв'язку з цим, а в основному через відсутність необхідного фінансування, почався процес скорочення мережі клубів, будинків культури, бібліотек і кіноустановок. Порівняно з 2005 роком кількість населених пунктів, на території яких знаходилися клуби й будинки культури, бібліотеки, кіноустановки, зменшилася – відповідно на 1,3, 2,8% і майже в три рази. Серед усіх сільських населених пунктів не мають клубів та будинків культури 42,3%, бібліотек 49,1%. Крім того, потребують капітального ремонту

40,2% клубів і будинків культури, 22,9 – бібліотек, 19,2 – кіноустановок, відповідно 4,5; 1,2 і 1,2% знаходяться в аварійному стані.

Припинили роботу чимало аматорських об'єднань, творчих колективів, гуртків та інших клубних формувань. Скорочуються штати цих установ, сільські бібліотеки одержують мізерні кошти на комплектування бібліотечного фонду. Під загрозою припинення своєї діяльності опинилися парки культури й відпочинку, дендропарки. При входженні у ринкову економіку в галузі культури за сучасних умов мають місце негативні явища і тенденції, пов'язані з комерційною діяльністю. При цьому знижується рівень культури, звужується перелік видів культурної діяльності.

Багато невирішених проблем й у сфері побутового обслуговування сільського населення. Нині перелік побутових послуг налічує понад 800 видів. Проте із 36 основних видів послуг жителям села надається лише п'ять-сім. Останніми роками спостерігається тенденція до згортання сільської мережі побуту. Станом на 1 січня 2014 року 99,3% населених пунктів не мають будинків побуту, 99,3 – комплексних приймальних пунктів, 98,0% – інших підприємств служби побуту. Внаслідок некерованого та стихійного проведення реформ у сфері побуту, а також передачі підприємств служби побуту до комунальної власності, обсяг надання послуг населенню різко зменшився. Мають місце й певні зміни в її структурі. Стримувальним фактором розвитку служби побуту на селі є слабка матеріально-технічна база, низька забезпеченість кваліфікованими кадрами; 13,6% будинків побуту потребують капітального ремонту, із них – 50,0% у Чернігівській, 40,0 – у Дніпропетровській, 33,3% – у Сумській областях, а в Тернопільській, Херсонській, Рівненській областях – відповідно 42,9; 25,0; 18,2% будинків побуту знаходяться в аварійному стані.

Значно відстають від існуючих потреб і темпи розвитку торгівлі в сільській місцевості. Торговельна мережа представлена в основному дрібними магазинами з обмеженим асортиментом продовольчих та промислових товарів, 22,3% сільських населених пунктів

не мають стаціонарних торговельних закладів, майже 16% розташовані в пристосованих приміщеннях, 2,8% потребують капітального ремонту.

Отже, нинішній соціальний стан українського села знаходиться в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього народногосподарського комплексу. Основними причинами такого стану є недостатня увага державних органів до проблем села, розвитку сільських територій, повільного, а в ряді випадків незадовільного проведення реформування аграрного сектору, критичного стану в соціальній інфраструктурі.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної інфраструктури на селі. Бюджетні асигнування на утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях значно скоротились і не забезпечують їх нормального функціонування. При цьому спостерігається значна нестача виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів. З передачею об'єктів соціальної сфери на бюджетне фінансування місцевих органів самоврядування ситуація не змінилася – у них відсутні для цього кошти. В той же час переважна більшість нових організаційно-правових формувань, фактично всі агрохолдинги самоусунулися від фінансування соціальної сфери села.

Для здійснення заходів щодо відродження й розвитку українського села, насамперед, необхідно подолати нинішній стан у соціальній інфраструктурі та головне — усунути причини, які зумовили її занепад. Тут важливого значення набуває досягнення збалансованих міжбюджетних відносин, поєднання виділення фінансових ресурсів із державного бюджету й коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно досягти таких обсягів асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі. Для цього потрібна реальна підтримка держави щодо бюджетного інвестування відновлення та розвитку соціальної сфери на селі в обсягах, передбачених Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві".

Подальший розвиток галузей соціально-культурного й побутового призначення потребує створення нових формувань, які б певною мірою забезпечували сільське населення соціальними послугами у ширшому асортименті та якості. Формування й ефективно використання системи організаційно-економічних форм і методів відтворення умов життя сільського населення повинно стати складовою частиною аграрної політики держави.

Соціально-економічна криза в Україні зумовила несприятливі демографічні передумови відтворення сільського населення, внаслідок чого відбулося погіршення демографічного потенціалу, накопиченого попередніми поколіннями. За період з 1991 по 2014 рік чисельність сільського населення зменшилася на 2,7 млн осіб. Кількість населених пунктів з чисельністю населення понад 500 осіб за цей час зменшилася на 9,6%. На початок 2014 року 17,3% сільських поселень налічували до 50 осіб, майже у 2,5 тис. сільських населених пунктах понад 50% становило населення у віці 60 років і старше. Серед усіх сільських жителів 18,9% – діти віком до 18 років і 22,8% – населення у віці 60 років і старше. Основною причиною кризи демографічного стану на селі є активізація негативних процесів: з одного боку, зростання смертності, розлучень, старіння населення, з іншого – зменшення народжуваності та шлюбності селян.

Якісно нова система організації суспільного життя і побуту селян повинна змінити демографічну ситуацію та негативні тенденції в соціальному розвитку села: формування молодих сімей, зростання народжуваності й зниження смертності сільського населення, особливо дітей і осіб працездатного віку, забезпечення природного приросту населення та припинення процесу депопуляції. В період ринкової економіки здійснювані заходи в аграрній сфері повинні сприяти стабілізації чисельності селянства, оптимізації статево-вікової й професійно-кваліфікаційної структури трудових ресурсів, цілеспрямовано регулювати демографічні та соціальні процеси в сільських регіонах. Посилюється потреба соціального захисту населення. Внаслідок інфляції, постійного зрос-

тання цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів зменшується, знижується споживання продуктів харчування, промислових товарів та послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень. Діючий пакет соціальних допомог не в змозі зупинити падіння рівня життя сільського населення. Більшість сімей не забезпечені прожитковим мінімумом. З цих причин, передусім для непрацездатних громадян із мінімальними доходами, необхідна цільова грошова допомога. А межа малозабезпеченості має відповідати фізіологічному мінімуму. Створення нормальних соціальних умов – один із головних факторів поліпшення життєвого рівня селян.

Отже, аналіз загальних тенденцій генезису соціально-економічної ситуації на селі дає підстави для відповідних висновків, які є основою щодо визначення стратегічних напрямів відродження й розвитку селянського буття в Україні. При цьому слід виходити із теоретичних засад розвитку суспільного виробництва, його постійних і змінних складових. Якщо чисельність працівників та технічна оснащеність аграрної сфери виробничої діяльності сільськогосподарських формувань характеризуються як змінні фактори, то земля як засіб виробництва в просторовому значенні належить до постійних виробничих чинників.

Процес скорочення сільського населення, його продуктивної частини, поступове зменшення кількісного складу сільської поселенської мережі відбувається історично і ці зміни певною мірою є об'єктивним соціально-економічним явищем. При цьому розширюються та збільшуються вимоги щодо основного фактора діяльності сільськогосподарського виробництва – нарощування обсягів і поліпшення якості продовольчих ресурсів для повного задоволення зростаючих потреб населення й виробництва сировини для переробної промисловості. Це здійснюється на основі інтенсифікації суспільного виробництва, розвитку матеріально-технічної бази системним оновленням спожитих засобів, впровадженням сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій в агропромисловій сфері. Альтернативи розвитку цього процесу,

як відомо, немає. Тільки безперервна заміна постійно вибуваючих з аграрного виробництва працівників і техніко-технологічних засобів може забезпечувати відтворення суспільного виробництва. Тому створення й розвиток вітчизняної сільськогосподарської машинобудівної індустрії набуває стратегічного значення у розвитку всього народногосподарського комплексу країни.

В основу розроблення довготермінової стратегії мають бути покладені теоретичні підвалини щодо створення принципово нової науково обґрунтованої інноваційної моделі структурної перебудови з поетапним формуванням пріоритетів економічного, соціального та екологічного розвитку агропромислового виробництва в державі. При визначенні пріоритетних напрямів здійснення стратегічного курсу щодо структурної перебудови економіки агропромислового комплексу набуває важливого значення істотне посилення її соціальної спрямованості, висування на передній план забезпечення умов всебічного інтелектуального і фізичного розвитку людського капіталу. Йдеться не тільки про докорінну перебудову соціального й економічного змісту сільських поселень, а також про загальний розвиток соціально-психологічної сутності їхніх жителів, про архітектурну перебудову як зовнішнього, так і внутрішнього обліку колишніх сіл, створення нових населених агломерацій.

Сутність соціально-економічної, техніко-технологічної й архітектурно-композиційної забудови, нового змістовного наповнення агломераційних поселень полягає у прагненні досягти об'єднання в одне ціле населених пунктів, пов'язаних між собою інтенсивними господарськими, трудовими, організаційно-технологічними та культурно-побутовими зв'язками. Агломераційні формування відображають територіальну концентрацію аграрного і промислового виробництва, спрямовану на розташування виробничо-технологічних, житлово-побутових, адміністративно-культурних, освітянсько-оздоровчих секторів суспільного життя в межах існуючих нині сільських територій.

Формування й розвиток комплексних агропромислових агломерацій має здійснюватися водночас із соціальним їхнім розвитком.

Тільки забезпечення всіх категорій працівників нових виробничих структур належними житлово-комунальними умовами, сучасним медичним обслуговуванням, культурно-освітянськими закладами дасть можливість одержання необхідних успіхів у кожному виробничому секторі. Розв'язання цього важливого завдання можливе за умов кадрового забезпечення, підготовку кадрів необхідно розпочати вже в ближчій перспективі.

Мова йде про створення нових форм територіальної концентрації аграрного і промислового виробництва у поєднанні з гармонійним розвитком культурно-освітянських та соціально-побутових надбань людської спільноти.

Формування нових територіально-поселенських агломерацій повинно здійснюватися на засадах застосування перспективних матеріально-ресурсних засобів та інноваційних технологій. У зв'язку з цим необхідне поглиблення теоретико-методологічних досліджень створення і функціонування агропромислово-соціальних агломерацій, розробки проектів практичної реалізації виробничо-соціальної перебудови українського села.

Поглиблений аналіз історизму становлення й розвитку агропромислового виробництва, формування та розвитку сільської поселенської мережі, її соціального наповнення є підставою для обґрунтування на довготривалий період перспективних напрямів докорінної перебудови цієї надзвичайно важливої сфери суспільного буття. Основною сутністю визначення стратегії розвитку агропромислових галузей як складових народногосподарської системи країни повинен бути комплексний характер розв'язання проблем, насамперед, економічних, соціальних і екологічних. Їхня важливість потребує розв'язання не в черговому порядку – спочатку економічні, а потім соціальні, а вимагає надати кожній із них пріоритетного значення, при цьому позачерговість здійснення відповідних заходів протягом довготривалого часу.

Нинішній стан українського села, його соціально-економічної інфраструктури, культурно-побутові умови життя населення ви-

магають здійснення невідкладних і разом із тим радикальних організаційно-економічних, техніко-технологічних, а також політично-правових державних заходів, спрямованих на докорінні зміни у розвитку сільської поселенської мережі, на цілковиту перебудову у свідомості суспільства ролі та значення сільської категорії населення як у сучасній, так і в стратегічній перспективі формування високоцивілізованої держави.

Висновки. Критичний стан соціальної сфери села вимагає проведення продуктивної державної аграрної політики як потужного чинника не тільки економічного, але й соціального розвитку сільських територій, створення повноцінного соціально-життєвого середовища в сільській поселенській мережі. Водночас із ряду об'єктивних і суб'єктивних причин на селі відбувся глибокий соціальний занепад, який пояснюється, передусім, прорахунками в проведенні державної аграрної політики, відсутністю необхідних джерел фінансування, а також належного контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів із питань соціального розвитку села.

Село старіє, деформується його вікова й статева структура, прогресують депопуля-

ційні процеси, відсутній природний приріст сільського населення. Надто повільно формується соціальна інфраструктура.

Розв'язувати проблеми збереження сільських населених пунктів і трудових ресурсів у них створенням соціальної, виробничої, інженерної структури необхідно в тісній взаємодії міста й села, формуванням сільських поселень із використанням природних ресурсів і ресурсів міського соціуму.

У формуванні соціальної сфери життєдіяльності трудівників села необхідно впливати не тільки на фактор, який знаходиться в мінімумі, але й на опосередковані його фактори. Разом із тим не можна не враховувати переважного впливу того чи іншого фактора на відновлювальному етапі розвитку села і зв'язаного з цією перевагою тих чи інших потреб по мірі фізичного й духовного становлення індивідуума. Проблема соціального розвитку села може бути успішно розв'язана при врахуванні дії усіх соціально-економічних факторів у їхньому діалектичному поєднанні та взаємозв'язку, тобто при системному підході до впливу комплексу потреб і планування заходів щодо їх повнішого задоволення.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальна паспортизація України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 78.
2. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56-65.
3. Малік М.Й. До питання сталого розвитку сільських територій / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51-55.
4. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : моногр. / О.І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.
5. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем / [за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
6. Праця України у 2013 році. Стат. зб. – К.: ТОВ Вид-во „Консультант”, 2014. – 336 с.
7. Саблук П.Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою / П.Т. Саблук, Л.І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51-56.
8. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика / О.П. Славкова. – Суми, 2010. – 330 с.
9. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. зб. – К., 2014.
10. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво, менеджмент) : моногр. / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка та ін. ; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2012. – 642 с.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2015 р.

*

*І.О. ІРТИЩЕВА, доктор економічних наук, професор кафедри
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова, Миколаїв*
*Ю.М. ХВЕСИК, доктор економічних наук, доцент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*
*М.І. СТЕГНЕЙ, кандидат економічних наук, доцент
Мукачівський державний університет*

Децентралізація системи управління в забезпеченні сталого розвитку сільських територій

Постановка проблеми. Сталий розвиток для сучасного суспільства – це якісно новий та однозначно необхідний етап еволюції, новий соціальний устрій, специфічною особливістю якого є першочергове значення людини, якості її життя. У процесі становлення сталого розвитку соціально-економічний прогрес повинен характеризуватися не збільшенням обсягів виробництва, а досягненням оптимальних пропорцій між матеріальними благами й екологічною безпекою. В умовах євроінтеграційного вибору України особливого значення набуває децентралізація як основа переходу розвитку сільських територій на принципи сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність децентралізації та забезпечення передумов сталого розвитку сільських територій України вже давно обговорюється серед науковців і політиків. Ці питання висвітлюються в працях О.М. Алімова [9], І.М. Лицура [9], Е.М. Лібанової [13,14], Я.В.Остафійчука [8], Т. В. Стройко [11], В. В. Толкованова [3], М.А. Хвесика [7,14] та інших. Проте вивчення даної проблематики на сучасному етапі розвитку України стає особливо актуальним і потребує безперервного моніторингу.

Мета статті – визначення необхідності реформ, пов'язаних із децентралізацією влади в Україні, які забезпечать можливості сталого розвитку сільських територій.

Виклад основний результатів дослідження. З метою подолання трансформаційної кризи, що склалася в Україні, необхідно побудувати ефективну вітчизняну систему державного управління. Не можна недооцінювати потребу в змінах адміністративного управління.

Існуюча в країні система державного управління залишається в цілому неефективною, вона еkleктично поєднує як інститути, що дісталися у спадок від радянської доби, так і нові інститути, що сформувалися в період незалежності України. Ця система є внутрішньо суперечливою, незавершеною, громіздкою та відірваною від людей, внаслідок чого існуюче державне управління стало гальмом у проведенні соціально-економічних і політичних реформ. Тому зміст адміністративної реформи полягає, з одного боку, в комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя, з іншого – у розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава [1].

Метою адміністративної реформи є поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвинутої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури й демократії, дасть їй змогу стати впливовим чинником у світі та Європі. Її метою є також формування системи державного управління, яка буде наближена до потреб і запитів людей, а головним пріоритетом її діяльності стане служіння народів,

національним інтересам. Ця система державного управління буде підконтрольною народові, прозорою, побудованою на наукових принципах та ефективною. Витрати на утримання управлінського персоналу будуть адекватними фінансово-економічному стану держави [1].

Для досягнення мети адміністративної реформи в ході її проведення має бути розв'язано ряд завдань [1]:

формування ефективної організації виконавчої влади як на центральному, так і на місцевому рівнях управління;

формування сучасної системи місцевого самоврядування;

запровадження нової ідеології функціонування виконавчої влади й місцевого самоврядування як діяльності щодо забезпечення реалізації прав і свобод громадян, надання державних та громадських послуг;

організація на нових засадах державної служби й служби в органах місцевого самоврядування;

створення сучасної системи підготовки та перепідготовки управлінських кадрів;

запровадження раціонального адміністративно-територіального устрою.

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні" [2] було затверджено концепцію, яка дасть змогу підготувати законопроекти для запровадження адміністративно-територіальної реформи.

Нормативне регулювання організації й діяльності органів місцевого самоврядування здійснюється не тільки за законодавством кожної держави, а також за нормами і положеннями, визначеними відповідними актами міжнародного рівня. У даному разі – це Європейська хартія місцевого самоврядування, яка ратифікована Верховною Радою України 15 липня 1997 року [3, с. 70]. В цьому документі зазначено принципи й напрями розвитку місцевого самоврядування та напрями взаємовідносин місцевого самоврядування з місцевими органами виконавчої влади.

В Україні закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування, прийнято ряд базових нормативно-правових актів, які створюють правові й фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування.

Проте існує певна суперечність – повноваження органів виконавчої влади, передбачених Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» [4], перевищують повноваження органів місцевого самоврядування. Це є порушенням принципів останнього. Стосовно цього у Європейській хартії місцевого самоврядування зазначено: «Муніципальні функції, як правило, здійснюються, переважно, тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином». Порівняльна характеристика успадкованої та прогнозованої згідно із запланованими реформами системи влади наведена у таблиці 1.

1. Порівняльна характеристика успадкованої та прогнозованої згідно із запланованими реформами системи влади

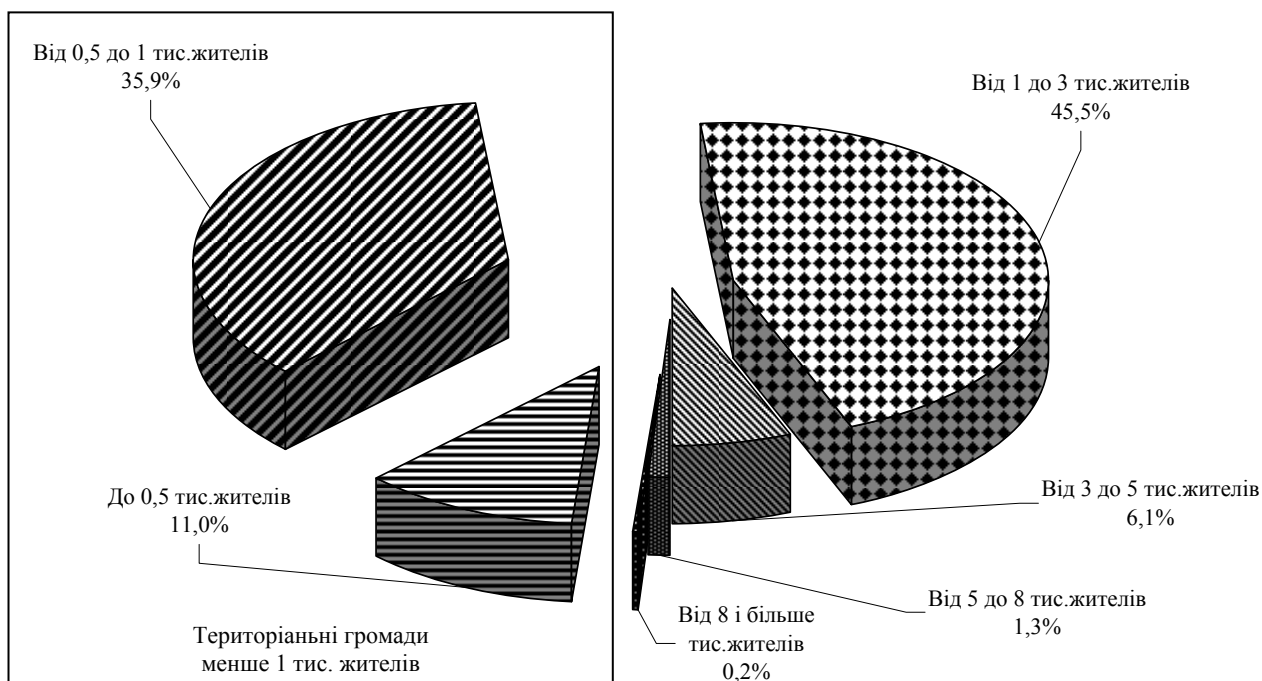
Успадкована система влади	Децентралізація
Концентрація влади в одній інституції	Децентралізація влади. Максимальна дерегуляція дозволів і послуг
Максимальна передача фінансів “нагору”, їх перерозподіл “вниз” у ручному режимі	Передача більшості повноважень та ресурсів на рівень територіальних громад – сіл, селищ і міст
Повна залежність територій від центру	Чітке розмежування повноважень як між різними органами місцевого самоврядування, так і між органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.
Розбалансована система місцевого самоврядування. Слабкі громади	Принцип субсидіарності. Зі сфери компетенції органів виконавчої влади мають бути вилучені та передані до відання місцевого самоврядування повноваження, які можуть бути ефективніше реалізовані територіальними громадами
Вирішення більшості питань через корупційний чинник	Відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцем і державою

Джерело: Складено авторами на основі [1].

Проте від часу прийняття Конституції України та базових нормативно-правових актів із питань місцевого самоврядування розвиток останнього фактично здійснювався лише на рівні територіальних громад міст обласного значення, оскільки переважна більшість територіальних громад через їхню надмірну подрібненість і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування нині не задовольняє потреб суспільства. Функці-

онування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку сприятливого життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними установами й організаціями високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Рис. 1. Подрібненість територіальних громад

Джерело: Складено на основі даних [5].

В Україні понад 92% сільських територіальних громадах мають менше 3 000 жителів, 11% громад – менше 500 жителів (рис. 1). Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети нечисленних територіальних громад із використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ.

Починаючи з 1991 року, чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 од. Разом із тим кількість сільських рад збільшилася на 1067 од. В Україні створено близько 12 тис. територіальних громад, у більше як 6 тис. громад чисельність жите-

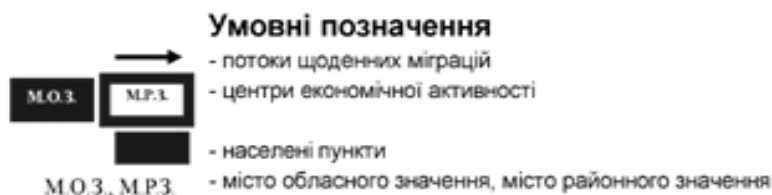
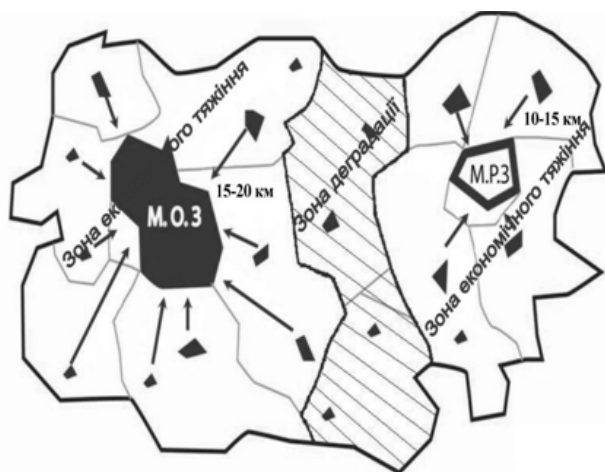
лів становить менше 3 тис. осіб, із них у 4809 громадах – менше 1 тис. осіб, а в 1129 громадах – менше 500 осіб, у більшості з них не створено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження. Дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становить понад 70%, 483 територіальні громади на 90% утримуються за рахунок коштів державного бюджету [1].

Удосконалення потребує також система територіальної організації влади з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території.

Збереження диспропорційності адміністративно-територіального устрою як основи існування нераціональної територіальної організації влади (відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту компетенції як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

Проведення структурних реформ дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту за умови гармонізації пріоритетів і етапів зазначених реформ із реформою місцевого самоврядування й територіальної організації влади. Для забезпечення дієздатності територіальних громад необхідно прийняти За-

Існуюча система
адміністративно-територіального устрою

Рис. 2. Схематичне зображення існуючої та реформованої системи адміністративно-територіального устрою [5]

Доцільність проведення адміністративно-територіальної реформи пояснюється необхідністю усунення так званої зони деградації між віддаленими населеними пунктами (рис. 2).

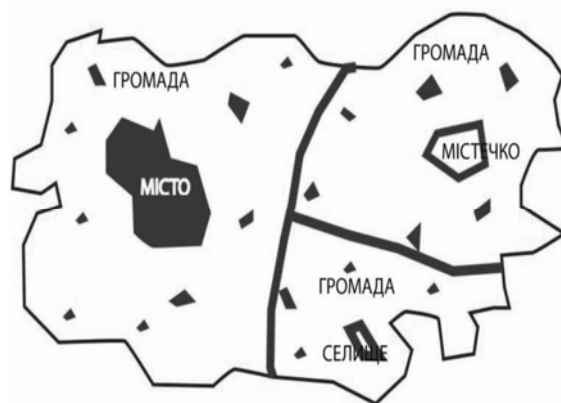
Крім того, нагальна необхідність укрупнення районів і громад, а також перерозпо-

кони України «Про право територіальних громад на об'єднання» та «Про співробітництво територіальних громад».

Реформована система органів влади передбачає суттєві зміни на рівнях районів і громад, а саме – зменшення кількості районів та створення об'єднаних територіальних громад.

У принципі адміністративно-територіальний устрій – це проблема держави, але за цим стоять проблеми людей, що створюються такою подрібненістю й фрагментованістю адміністративно-територіального устрою. Людина має додаткові проблеми у спілкуванні з владою. Адже держава вже не в змозі утримувати за бюджетний кошт територіальні органи центральних органів виконавчої влади в усіх районах, не кажучи про громади. Це призводить до того, що простій людині навіть складно зрозуміти, куди їй звертатися зі своїми проблемами.

Реформована система
адміністративно-територіального устрою

діл повноважень зумовлені роздрібненістю та нечисленністю більшості територіальних громад, що призводить до їх фінансової неспроможності, відсутності резервів і ресурсів для власного економічного розвитку. Така громада не має на нинішній час повноважень та фінансових можливостей

розв'язувати нагальні проблеми, а її мешканці позбавлені доступу до мінімально необхідних послуг. Насамперед це очевидно в управлінні, освіті й медицині. Новоутворені територіальні громади та райони одержать більше повноважень і фінансових ресурсів для їх виконання, разом із цим зросте також їхня відповідальність за свою роботу. Райони потрібно об'єднувати природно, тобто так, щоб вони були життєздатними.

Згідно з Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної ор-

ганізації влади, «громада» від поняття «спільнота людей» переходить до категорії «адміністративно-територіальна одиниця». Вона має базову владу. За таким принципом нині відбувається розподіл повноважень і відповідальності в усіх європейських країнах, зокрема й Польщі. Згідно із запланованими реформами адміністративно-територіального устрою в Україні [1], упорядковуватимуться завдання різних рівнів місцевої влади (табл. 2).

2. Специфічні завдання різних рівнів реформованої місцевої влади

Громади ≈ від 2,5 тис. осіб	Район ≈ від 150 тис. осіб	Регіон ≈ від 800 тис. осіб
<ul style="list-style-type: none"> • Місцевий економічний розвиток (залучення інвестицій, розвиток підприємництва) • Розвиток місцевої інфраструктури (доріг, мереж водо-, тепло-, газо-, електропостачання і водовідведення, інформаційних мереж, об'єктів соціального та культурного призначення) • Планування розвитку території громади (стратегічне та генеральне планування, зонування) • Вирішення питань забудови території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття в експлуатацію будівель) • Культура та фізична культура – утримання та організація роботи будинків культури, клубів, бібліотек, стадіонів, спортивних майданчиків • Житлово-комунальні послуги – централізоване водо-, теплопостачання і водовідведення, вивезення й утилізація відходів, утримання житла комунальної власності • Організація пасажирських перевезень на території громади • Утримання доріг комунальної власності в поселеннях • Громадська безпека (дільничні міліціонери і патрульно-постова служба) • Середня, дошкільна та позашкільна освіта • Швидка медична допомога, первинна охорона здоров'я, профілактика хвороб • Соціальна допомога через територіальні центри • Благоустрій території 	<ul style="list-style-type: none"> • Утримання об'єктів спільної власності територіальних громад району • Транспортна інфраструктура районного значення • Забезпечення надання вторинної медичної допомоги • Виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю 	<ul style="list-style-type: none"> • Утримання об'єктів спільної власності територіальних громад регіону • Транспортна інфраструктура регіонального значення • Планування регіонального розвитку • Спеціалізована охорона здоров'я (третинний рівень) • Спеціалізована середня освіта • Розвиток культури, спорту та туризму

Джерело: Складено авторами на основі [1].

Інструментом державного регулювання розвитку об'єднаних територіальних громад є бюджетна політика, кінцева мета якої спрямована на поліпшення розвитку, підвищення ефективності. В Україні здійснюються певні кроки до децентралізації влади, зокрема прийнято Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» (щодо бюджетної децентралізації) [6].

Основні напрями реформування системи управління в Україні:

забезпечення бюджетної автономії та фінансової самостійності місцевих бюджетів;

децентралізація видаткових повноважень і чіткий розподіл компетенції, сформований за принципом субсидіарності (зі сфери компетенції органів виконавчої влади мають бути вилучені й передані до відання місцевого самоврядування повноваження, які можуть бути ефективніше реалізовані територіальними громадами);

надання нових видів трансфертів і посилення відповідальності профільних міністерств за реалізацію державної політики у відповідних галузях;

закріплення за місцевими бюджетами стабільних джерел доходів та розширення дохідної бази місцевих бюджетів;

визначення нового механізму бюджетного регулювання й вирівнювання;

стимулювання громад до об'єднання та формування спроможних територіальних громад.

Децентралізація покликана задовольнити потреби регіонів без шкоди для країни в цілому. Основні напрями реформи мають забезпечити бюджетну автономію й фінансову самостійність місцевих бюджетів, закріплення за ними стабільних джерел доходів і розширення їх прибуткової бази, децентралізацію витратних повноважень та чіткий розподіл компетенцій, сформований за принципом субсидіарності. Бюджетна реформа повинна дати змогу формувати місцеві бюджети, не чекаючи центрального, що забезпечить можливості сталого розвитку територій.

У сучасних умовах розвитку України проблемним питанням стає визначення ефективних напрямів забезпечення функціонування економіки держави в рамках розвинутого фінансового простору. Для його вирішення необхідно зважати на сукупність можливостей всебічного використання територіальних ресурсів для сталого розвитку за рахунок власних, позичених чи залучених фінансових джерел. За таких умов найважливішими завданнями є підвищення вартості наявних територіальних ресурсів і залучення їх у фінансовий обіг. Оскільки використання природних ресурсів становить основу більшості виробничих циклів та сталого розвитку територій, слід сформувати відповідну систему управління, яка б забезпечувала надання природним ресурсам, з одного боку, форми фінансових інструментів, а з іншого – їх ефективне проходження через адекватну фінансову інфраструктуру, що водночас розширює можливості для активізації процесу їх відтворення [7].

Оптимального варіанта розв'язання проблем щодо формування достатніх масштабів розвиненості потенціалу сталого розвитку України й забезпечення результативності стратегічного управління загальноекономічними зрушеннями в державі можна досягти

лише у разі: а) впровадження процесно-алокаційної технології, сформованої при синхронному використанні положень макросистемної еволюції, структурно-інформаційної надійності систем, засобів процесного та алокаційного управління; б) генерування в межах національної економічної системи організаційно-економічних передумов задля регенерації реального сектору української економіки, що уможливить його еволюційну стійкість функціонування, яка передбачатиме інваріантність реалізації інтеграційних процесів вибору держави; в) формування адекватної системи оцінювання й прогнозування результативності управління формуванням потенціалу сталого розвитку на засадах реалізації базових положень відповідної концепції задля: нарощування сукупних ресурсів, резервів і можливостей різної природи; забезпечення збалансованого розвитку вітчизняної промисловості; визначення об'єктивної траєкторії та оптимальної для України макроекономічної моделі управління формуванням, нарощуванням і раціоналізацією освоєння потенціалу сталого розвитку в контексті реалізації інтеграційного вибору держави [9].

Узагальнюючи погляди авторів, які досліджують питання сталого розвитку сільських територій [10-14], можна підсумувати, що глобальний концепт сталого розвитку має реалізовуватися на локальному рівні, втілюючи відомий принцип «мислити глобально, а діяти локально».

Висновки. Проаналізувавши можливості адміністративно-територіальної реформи, можна сформулювати такі узагальнення та пропозиції: процес децентралізації розширює можливості розвитку об'єднаних територіальних громад та їхню економічну самостійність; підвищення рівня автономії місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів можливе за рахунок удосконалення розробки й реалізації моделі комплексної оцінки ефективності та якості бюджетних програм; посилення фінансової спроможності місцевих бюджетів можливе за рахунок збільшення частки власних доходів у місцевих бюджетах; процес децентралізації дає можливість удосконалення механізму фінансування сільських

проектів пріоритетним спрямуванням бюджетних ресурсів на соціально-важливі й аварійно-небезпечні об'єкти інфраструктури сіл; децентралізація і, як результат, посилення фінансової спроможності бюджетів об'єднаних територіальних громад, забезпечують можливість їх сталого розвитку. Не-

обхідність збільшення фінансового потенціалу місцевих бюджетів та бюджетів об'єднаних територіальних громад (у т. ч. сільських рад) доводить про важливість подальших розвідок питань децентралізації фінансів і системи управління.

Список використаних джерел

1. Концепція адміністративної реформи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/810/98>.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р "Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/3557/Rozyasnennya_zmin.pdf.
3. Правові інструменти Ради Європи з питань місцевого і регіонального розвитку та проблеми їх імплементації в Україні [заг. ред. В. Толкованова]. – К.: Центр досліджень питань місцевого і регіонального розвитку та сприяння адміністративній реформі, 2007. – 349 с.
4. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр.
5. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/>.
6. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19>.
7. Капіталізація природних ресурсів: [моногр.]; за заг. ред. д.е.н., проф. акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 268 с.
8. Концептуальні засади соціально-економічного розвитку сільських територій / [Бородіна О.М., Заяць Т.А., Куценко В.І. та ін.]; за наук. ред. Я.В. Остафійчука; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 48 с.
9. Потенціал сталого розвитку України на шляху реалізації інтеграційного вибору держави: моногр. / О.М. Алимов, І.М. Лицур, В.В. Микитенко та ін. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 520 с.
10. Стан та перспективи капіталізації земельних ресурсів регіону в контексті сталого розвитку України: моногр. / Ш.І. Ібатуллин, М.А. Хвесик, Й.М. Дорош. – К.: НВП «Вид-во «Наукова думка», 2014. – 198 с.
11. *Стройко Т.В.* Моніторинг екологічно сталого розвитку сільських територій в умовах глобальних викликів / Іртищева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І. // Економіка природокористування і охорони довкілля [зб.наук.пр.]. / Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – С. 109-111.
12. *Стройко Т.В.* Рациональне природокористування як елемент сталого розвитку сільських територій / Іртищева І.О., Стройко Т.В., Стегней М.І. // Економіст. – 2014. – №2. – С. 34-37.
13. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доп. ; за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.
14. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: національна доп. ; кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 412 с.
15. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
16. Устойчивое развитие сельского хозяйства и сельских территорий: Зарубежный опыт и проблемы России / [отв. ред. Н.Ф. Глазовский, А.В. Гордеев, Г.В. Сдасюк]. – М. : КМК, 2005. – 616 с.
17. *Ackrill R.* The Common Agricultural Policy / Robert Ackrill. – University Association for Contemporary European Studies. Continuum International Publishing group, 2000. – 33 p.
18. Agriculture at a Crossroads (IAASTD) Presentation by Bob Watson. UNEP [Electronic resource]. – 2009. – March 2. – P. 10. – Access : http://www.islandpress.org/assets/518_iaastdbooklaunchatunepfeb.pdf.
19. *Artis M.* The Economics of European Union: Policy and Analysis. Forth Edition / M. Artis, F. Nixon // Mike Artis, Frederick Nixon. – Oxford Univesity Press. – 2007. – 98 p.
20. *Ivan J.* CAP: Direct Support Schemes / J. Ivan // Jozsef Ivan. – DG Agriculture and Rural development. European Commission. – 2005. – 33–35 p.
21. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2013. – Warszawa:Główny Urząd Statystyczny, 2013. – 393 s.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2015 р.

* * *

❖ [Інноваційна діяльність та інтелектуальний капітал](#)

*О.В. МАЗУРЕНКО, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Розвиток інноваційно-орієнтованого свинарства: концептуальний підхід

Постановка проблеми. Свинарство є галуззю аграрного виробництва, яка, незважаючи на певну увагу з боку держави, продовжує залишатися низькоефективною. По Україні поголів'я свиней скорочується. Разом із тим м'ясо в цілому і свинина зокрема залишаються базовими продуктами харчування.

В умовах сьогодення збільшити обсяги свинини можливо тільки на основі інноваційно-орієнтованого розвитку свинарства, що передбачає: запровадження техніко-технологічних та організаційно-економічних інновацій; оптимальне поєднання мегаферм, свинарських комплексів, середніх і дрібних ферм; підвищення генетичного потенціалу свиней; оптимізацію кормової бази галузі; вдосконалення системи взаємовідносин між суб'єктами м'ясопродуктового підкомплексу тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у дослідження різних аспектів інноваційних процесів в аграрному секторі України зробили: В.В. Вітвіцький, С.А. Володін [1], О.І. Дацій [2], М.В. Зубець [3], М.Ю. Коденська, М.Х. Корецький, О.В. Крисальний [4], М.Ф. Кропивко [5], П.А. Лайко [6], М.Й. Малік, П.М. Музика [9], Г.М. Підлісецький, М.А. Садиков [13], А.В. Чупіс, В.В. Юрчишин та інші науковці. Проблеми розвитку й підвищення ефективності функціонування підприємств галузі свинарства досліджували на теоретичному і методологічному рівнях: Б.В. Данилів, М.В. Калінчик, П.К. Канінський, В.Я. Месель-Веселяк [7,8], В.П. Рибалко

[11], П.Т. Саблук [12], І.В. Свиноус, І.Н. Топіха [14], В.М. Трегобчук [15], О.В. Шкільов [16], О.М. Шпичак та інші науковці.

Проте, незважаючи на значну кількість досліджень з проблем розвитку свинарства, багато теоретичних і методичних питань, пов'язаних із інноваційним розвитком галузі та підвищенням ефективності управління виробництвом свинини в сучасних умовах, залишаються не до кінця вивченими, а ряд положень мають дискусійний характер.

Мета статті – аналіз концептуальних положень, методичних і практичних рекомендацій щодо розвитку свинарства на інноваційній основі.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційно-орієнтований розвиток свинарства являє собою багатоплановий та динамічний процес, який охоплює економічне зростання в галузі на основі запровадження інновацій, що відображає структурні зрушення в економіці виробництва, продуктивності праці й якості життя сільського населення.

Саме від ступеня залучення свинарства в інноваційний процес визначальною мірою залежатиме його ефективність. Отже, необхідно інтенсивно впроваджувати нові ресурсозберігаючі технології не тільки в основне виробництво, а також у допоміжні та обслуговуючі сфери. Нині інноваційний розвиток свинарства – єдиний шлях забезпечення конкурентоспроможності вітчизняних виробників свинини, задоволення потреб суспільства у високоякісних продуктах її переробки.

Слід зазначити, що виробництво свинини на інноваційній основі охоплює багато сторін функціональної діяльності потужних ме-

ханізованих ферм і комплексів, а саме: організацію виробництва кормів та годівлі тварин; ведення племінної роботи; організацію відтворення поголів'я; механізацію й автоматизацію трудомістких процесів; поліпшення умов утримання тварин відповідно до ветеринарно-санітарних вимог; раціональну організацію праці й відпочинку працівників галузі тощо.

Щоб бути конкурентоспроможними в сучасних умовах, необхідно інтенсифікувати виробництво, переорієнтувати товаровиробників на використання, передусім, якісних чинників економічного зростання.

Важливо також виділити фактори підвищення ефективності розвитку свинарства за умови його інтенсифікації, орієнтації на інноваційний шлях розвитку. До таких факторів належать:

- прискорення запровадження досягнень науково-технічного прогресу в практику, здійснення інноваційної політики як у галузі в цілому, так і в окремому підприємстві, зокрема: підвищення технічного рівня виробництва, поліпшення породного складу тварин, поліпшення якості свинини на основі інновацій тощо;

- структурна перебудова економіки підприємства: раціоналізація його розмірів та організаційної структури, оптимізація поєднання галузей, удосконалення відтворювальної структури капітальних вкладень (пріоритети: реконструкція і технічне переозброєння галузі, оновлення породного складу тощо);

- розміщення, спеціалізація та диверсифікація сільськогосподарського виробництва з урахуванням не тільки природних і зональних умов, а й можливостей запровадження досягнень НТП;

- реалізація переваг кооперації та інтеграції в свинарстві;

- новації в організації виробництва і праці, системах її оплати та мотивації працівників галузі;

- нові механізми й заходи державного регулювання розвитку галузі та підтримки сільськогосподарських товаровиробників, удосконалення внутрішньогосподарського розрахунку;

- активізація людського фактора, посилення соціально-психологічних заходів стимулювання саморозвитку працівників на основі постійного підвищення професійного рівня, відповідальності й творчої ініціативи, відповідності умов праці та техніки безпеки сучасним вимогам, формування культури виробництва, поліпшення соціально-психологічного клімату й екологічної обстановки тощо.

Аналіз наукових досліджень показав, що в сучасних умовах інноваційно-орієнтований розвиток господарюючих суб'єктів здебільшого реалізується в межах двох базових моделей розвитку: адаптивно-інноваційної та випереджаючого інноваційного розвитку.

Модель першого типу використовується господарюючими суб'єктами, які готові виділяти інвестиційні ресурси для запровадження вже апробованих інноваційних рішень, але роблять це нечасто й обережно, хоча при цьому з метою підвищення ефективності відтворювальних процесів широко використовують інструменти активної адаптації до прогнозованих змін середовища функціонування.

Модель другого типу передбачає безперервне вдосконалення техніко-технологічної бази та організаційно-економічного механізму господарюючих суб'єктів. Очевидно, що така модель може бути реалізована тільки підприємницько-активними менеджерами за умови готовності власників регулярно інвестувати значні фінансові ресурси в наукові розробки й трансферт інновацій.

Свинарство, як і інші галузі аграрного сектора економіки, має ряд особливостей, які не дають змоги безпосередньо використовувати апробовані моделі інноваційного розвитку на рівні господарюючих суб'єктів. Слід назвати, насамперед, низький рівень сприйнятливості основної частини сільськогосподарських виробників до інновацій під впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Стосовно свинарства інновації сприяють стратегічним змінам рівня матеріально-технічного розвитку галузі, що зумовлює залучення значних обсягів інвестиційних ресурсів для будівництва або модернізації

виробничих приміщень, розвитку системи машин і устаткування, впровадження новітніх технологій, підвищення генетичного потенціалу тварин тощо. У сукупності це змінює умови керівництва галуззю, формує основу конкурентоспроможного вітчизняного свинарства.

Слід зазначити, що ефективність інновацій у свинарстві безпосередньо визначається рівнем концентрації капіталу й масштабом виробництва. Саме на мегафермах та великих свинарських комплексах ефект від запровадження інновацій найбільший, але водночас і наслідки ризикових ситуацій можуть бути набагато складніші й глибші, ніж у середніх і дрібних виробників свинини.

Ще однією особливістю, що впливає на ефективність інноваційного розвитку всіх тваринницьких підгалузей, у тому числі свинарства, є залежність від кормовиробництва, низька ефективність якого може звести нанівець ефект від технічних, технологічних та організаційно-економічних інновацій. Слід також зазначити, що ефективність інвестицій у реалізацію інноваційних рішень прямо пропорційна генетичному потенціалу тварин, рівню його використання. Це вимагає серйозних вкладень у формування племінного стада й підвищення ефективності

селекційної роботи. Отже, запровадження інновацій у свинарстві повинно мати системний і комплексний характер.

Перехід до сучасних інноваційних технологій виробництва свинини і утримання тварин неможливий без комп'ютеризації управління окремими процесами та операціями. Ця обставина передбачає наявність висококваліфікованих кадрів, які мають навички роботи з системами подібного роду, що вимагає формування спеціалізованих структур як у країні в цілому, так і в окремих її регіонах, що реалізують функції підготовки та перепідготовки фахівців у галузі інноваційних технологій у свинарстві, а також консультування.

Сучасні інноваційні технології у свинарстві пов'язані з використанням типових інноваційних рішень, що практично виключає можливість набуття ексклюзивних конкурентних переваг окремими господарюючими суб'єктами. Така ситуація об'єктивно викликає зростання конкуренції виробників свинини на ринку за умови його насичення й уповільнення темпів зростання споживання м'ясної продукції.

У галузях тваринництва можна виділити п'ять основних напрямів інновацій, наведених нижче.

Класифікація типів інновацій у свинарстві

Селекційно-генетичні	<ul style="list-style-type: none"> – виведення нових порід; – поліпшення існуючих порід; – підвищення стійкості свиней до хвороб; – інтенсифікація репродуктивної функції свиней.
Техніко-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – використання нових: – технологій утримання; – технологій годівлі та напування; – машин і устаткування.
Організаційно-економічні	<ul style="list-style-type: none"> – нові форми: – організації і управління; – організації й мотивації праці; – технічного обслуговування та забезпечення ресурсами; – дослідження ринку інновацій; – оцінка ефективності альтернативних інновацій.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – поліпшення умов праці; – розвиток системи охорони праці; – формування інноваційної системи.
Екологічні	<ul style="list-style-type: none"> – локалізація негативних наслідків у галузі; – модернізація системи зберігання та утилізації відходів; – формування системи екологічної безпеки.

Слід пам'ятати, що інноваційні процеси, які зумовлюють безперервне оновлення виробництва у свинарстві на основі ефективного використання потенціалу науково-технічного прогресу, мають стратегічний

характер і є необхідною умовою не тільки виведення галузі з кризового стану, але й її подальшого сталого розвитку.

Вітчизняна галузь свинарства має значний інноваційний потенціал розвитку, успі-

шність реалізації якого визначатиметься не тільки інноваційною активністю господарюючих суб'єктів, які розвивають цю галузь, а також ефективністю системи просування інновацій на регіональних рівнях. Насамперед, ця система має бути орієнтована на формування регіонального ринку інновацій, трансферт інновацій, підготовку та перепідготовку кадрів, просування та використання інновацій, системи регіональної підтримки інноваційних процесів тощо.

Ефективний інноваційно-орієнтований розвиток свинарства значною мірою залежить від форм його державної підтримки й регулювання. Інноваційна політика держави визначає довгострокові перспективи розвитку сільського господарства. Значний фізичний і моральний знос основних виробничих фондів за відсутності протекціоністських заходів, що сприяють їх оновленню, не дає можливості сільськогосподарським товаровиробникам випускати конкурентоспроможну продукцію й ефективно вести виробництво.

В інноваційній політиці держави інноваційна активність розглядається як необхідна умова. Рівень інноваційної активності визначає темпи розвитку економіки в цілому і конкурентоспроможність окремих галузей та підприємств. У ринковому середовищі для суб'єктів сільськогосподарської діяльності надто важливим є забезпечення розширеного відтворення. Це можливо при використанні інтенсивних і ресурсозберігаючих технологій в організації виробництва, а також запровадженні інноваційних досягнень.

Забезпечити підвищення рівня інноваційної активності аграрних формувань свинарського напрямку можливо за умови мобілізації внутрішніх резервів. Отже, необхідно забезпечити сприятливе економічне й правове середовище щодо учасників інноваційної діяльності та формування інфраструктури інноваційної системи.

На наше переконання, стратегічними напрямками й основними положеннями інноваційної політики в аграрній сфері слід вважати: створення умов для розвитку малого та середнього інноваційного підприємництва з метою ефективнішого використання ресурс-

ного потенціалу регіонів; формування інноваційної системи, елементами якої є сукупність інститутів, що забезпечують створення й передачу нових знань і технологій відповідно до державної інноваційної політики; підвищення інноваційно-інвестиційної активності підприємств аграрного сектора.

Державна інноваційна політика у галузі свинарства має бути спрямована на розв'язання таких основних завдань: підтримка наукової сфери та освіти для забезпечення науковими розробками галузі свинарства; забезпечення інформованості товаровиробників галузі про інноваційні технології й сприяння їх впровадженню в процес виробництва; забезпечення розширеного відтворення в галузі, незалежного від коливань ринкової кон'юнктури.

Для розв'язання перерахованих вище завдань слід задіяти всі структурні елементи інноваційної системи, у тому числі державні органи управління АПК, координуючі її створення та функціонування. Зокрема, для ведення фундаментальних і прикладних досліджень, актуальних для свинарства, необхідний комплекс заходів щодо стимулювання результативних наукових досліджень в інтересах господарюючих суб'єктів, особливо великих кооперативних та інтегрованих формувань, здатних їх повністю або частково профінансувати. Важливі також дієві заходи щодо стимулювання попиту на інновації й їхнього запровадження в сільськогосподарських підприємствах.

Очевидно, що господарюючі суб'єкти можуть інтегруватися одночасно в інноваційні системи регіонального та галузевого рівня, а ефективність їхньої інноваційної діяльності об'єктивно залежатиме від рівня розвитку кожної інноваційної системи.

Стосовно господарюючих суб'єктів аграрної сфери також слід враховувати багатогалузевий характер більшості з них і необхідність розв'язання проблеми комплексного розвитку взаємозв'язаних галузей.

У сучасних умовах, що характеризуються низькою інноваційною активністю основної маси сільськогосподарських товаровиробників, зумовленої їхнім складним фінансовим становищем та високою закредитованістю, управління інноваційним розвитком

окремих галузей і господарюючих суб'єктів аграрної сфери можуть взяти на себе або державні, або підприємницькі структури.

Висока капіталомісткість значної частини інноваційних рішень та ризиковий характер інвестування інновацій, а також їх просування викликають об'єктивне небажання приватного капіталу йти в галузь свинарства без певних гарантій із боку державної та регіональної влади й участі у спільному фінансуванні інноваційно-інвестиційних проєктів. Таким чином, запропоновані стратегічні напрями інноваційного розвитку свинарства мають здійснюватися системно і комплексно на державному, регіональному галузевому та внутрішньогосподарському рівнях. На їхній основі, а також з урахуванням регіональних особливостей і потенціалу свинарства пропонуємо концептуальний підхід до інноваційно-орієнтованого розвитку свинарства.

Базою для визначення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку свинарства були стратегічні установки державних органів управління: на розв'язання проблеми продовольчої безпеки країни; забезпечення переробної промисловості вітчизняною сировиною, а населення – м'ясом та продуктами його переробки відповідно до визначених МОЗ України норм споживання.

Розвиток інноваційно-орієнтованого свинарства як в Україні в цілому, так і в її регіонах відповідно до накреслених цілей має бути спрямований на розв'язання таких концептуальних завдань:

- запровадження передового вітчизняного й зарубіжного досвіду розвитку свинарства, інноваційних ресурсозберігаючих технологій та інших наукових досягнень у практику господарювання для забезпечення і підвищення конкурентоспроможності свинини та продуктів її переробки на ринку;

- розвиток селекційно-племінної роботи, формування племінного поголів'я тварин на основі кращих світових і вітчизняних досягнень генетики;

- забезпечення та державна підтримка заходів з екологічної безпеки й ветеринарного захисту поголів'я свиней;

- підвищення інвестиційної привабливості свинарської галузі як для великого, так і середнього та малого бізнесу;

- залучення в галузь вітчизняних й іноземних інвестицій;

- забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами;

- розвиток сільських територій за рахунок створення нових робочих місць у даній галузі, поліпшення виробничих і соціальних умов праці її працівників та підвищення фінансової стійкості господарюючих суб'єктів за рахунок реалізації конкурентоспроможної продукції.

Пропонований нами концептуальний підхід передбачає формування державної інноваційної системи розвитку свинарства, основним призначенням якої є формування й зміцнення виробничого потенціалу як складової частини відтворювального процесу, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності товаровиробників. Він передбачає реалізацію конкретних функцій та організаційно-економічних процесів, починаючи від прогнозування і планування й закінчуючи процесом контролю.

Основними функціями інноваційної системи свинарства є планування його розвитку як на найближчі роки, так і на перспективу, координація взаємодії учасників системи, залучення нових заінтересованих структур, а результатами будуть концепції та практичні рекомендації, що становлять основу для прийняття рішень на відповідних рівнях управління.

Крім того, концептуальний підхід щодо розвитку інноваційно-орієнтованого свинарства передбачає розробку й реалізацію низки науково обґрунтованих заходів у регіонах і конкретних господарюючих суб'єктах:

- обмеження монополізму та забезпечення ефективної конкуренції на ринку м'яса й продуктів його переробки;

- розміщення та концентрація виробництва, оптимізація його параметрів і раціональне використання всіх видів ресурсів;

- розробку, застосування та тиражування інновацій в галузі;

- адаптацію галузі до ринкових потреб і запитів на основі маркетингових досліджень та стратегій.

Висновки. Інноваційно-орієнтований розвиток свинарства являє собою багатоплановий і динамічний процес, що охоплює економічне зростання в галузі на основі запровадження інновацій, що відображає структурні зрушення в економіці виробництва, продуктивності праці та якості життя сільського населення. Саме від ступеня залучення свинарства в інноваційний процес визначальною мірою залежатиме його ефективність. Отже, необхідно інтенсивно впроваджувати нові ресурсозберігаючі технології не тільки в основне виробництво, а й у допоміжні та обслуговуючі сфери.

Основним завданням сільськогосподарських підприємств, які займаються свинар-

ством, є підвищення ефективності виробництва свинини на інноваційній основі, що забезпечує зменшення витрат ресурсів на одиницю продукції, підвищення продуктивності праці до рівня розвинутих європейських країн.

Ефективність виробництва свинини значно впливає на забезпечення розширеного відтворення в галузі, сприяє стійкому фінансовому становищу сільськогосподарських підприємств, соціальній стабільності на селі. Якщо рівень оплати праці в тваринництві в основному залежить від продуктивності тварин, то збереження робочих місць – від зміни кількості поголів'я.

Список використаних джерел

1. *Володін С. А.* Теоретико-методологічні та організаційні засади інноваційного провайдингу на наукоємному аграрному ринку / С. А. Володін. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2007. – 384 с.
2. *Дацій О. І.* Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України / О. І. Дацій // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 65–76.
3. *Зубець М.* Розвиток інноваційних процесів в агропромисловому виробництві / М. Зубець, С. Тивончук – К.: Аграрна наука, 2004. – 192 с.
4. *Крисальний О. В.* Організаційно-економічні особливості інноваційної діяльності / О. В. Крисальний // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 10–12.
5. *Кропивко М. Ф.* Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М. Ф. Кропивко, Т. С. Орлова // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 11–18.
6. *Лайко П. А.* Інноваційні процеси в аграрному секторі економіки / П. А. Лайко, М. М. Кулієв // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 26–30.
7. *Месель-Веселяк В. Я.* Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17–26.
8. *Месель-Веселяк В. Я.* Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання у сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18–24.
9. *Музика П. М.* Інституційно-інноваційні аспекти трансферу наукових розробок в організаційно-правові форми підприємництва а АПК України / П. М. Музика // Розвиток сільських територій. Організаційно-правові форми в сільському господарстві: зб. наук. праць економістів-аграрників. – Львів: СПОЛОМ, 2013. – 472 с.
10. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. *Рибалко В. П.* Довідник з виробництва свинини / В. П. Рибалко. – Х.: Еспада, 2001. – 336 с.
12. *Саблук П. Т.* Стабільні економічні умови як фактори послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 3–12.
13. *Садиков М. А.* Концепція інноваційної моделі розвитку аграрного виробництва / М. А. Садиков // Економіка: проблеми теорії та практики. Вип. 202, т. IV. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2005. – С. 969–973.
14. *Топіха І. Н.* Сучасний стан тваринництва та основні напрями його розвитку на Миколаївщині / І. Н. Топіха // Вісн. аграр. науки Причорномор'я. Економічні науки. – 2008. – Вип. 4. – С. 3–10.
15. *Трегобчук В.* Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми / В. Трегобчук // Економіка України. – 2006. – № 2. – С. 4–12.
16. *Шкільов О. В.* Інноваційний розвиток виробництва економічного прогнозування / О. В. Шкільов. – К., 2002. – 80 с.
17. *Darbelet M., Laugnie J.M.* Economie d'entreprise. Les Editions FOUKER. – Paris. 1993 – p. 36.
18. *Collins Cobuild English Language dictionary.* – London, 1987. – P. 1703.
19. *Oxford University Press.* – Oxford, 1989. – P. 1579.
20. *Schumpeter J.* Business Cycles / J. Schumpeter. – New York, 1939

Стаття надійшла до редакції 20.02.2015 р.

*

*М.І. ПУГАЧОВ, доктор економічних наук,
професор, заступник директора
О.М. ГРИБИНЮК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
А.О. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Прогноз динаміки внутрішнього валового продукту України за допомогою нейронних мереж

Постановка проблеми. В умовах поглиблення світових економічних криз виважені заходи економічної політики відіграють ключову роль у подальшому розвитку держави. Це вимагає застосування нових системних підходів щодо аналізу, прогнозу та кількісного оцінювання впливу різного роду чинників на динаміку ВВП окремих країн. Перспективним інструментарієм є використання нейронних мереж, які поєднують у собі авторегресійні моделі з нейронними компонентами різних рівнів складності, що поліпшує якість прогнозу в умовах асиметричної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорії нейронних мереж активно розроблялися наприкінці 50-х та на початку 60-х років ХХ ст. Розробниками цих теорій є: К. Бішоп [1], А. Вейга [6], Т. Визель, Л. Волгін [11], О. Галушкін [2], О. Горбань [3], М. Длі [12], О. Івахненко [4], О. Каляєв, Н. Кизим [9], Т. Кохонен [5], Т. Клебанова [9], Круглов [6, 12], І. Лук'яненко [7], А. Матвійчук [8], М. Медейрос [17–19], В. Міщенко [10], С. Неймарк, Р. Нельсон, В. Пономаренко [9], Ф. Розенблатт, Дж. Тейлор, Т. Тера свит [14, 16, 17], Дж. Хансен, Д. Хебб, Д. Хьюбел, А. Юденко [12] й інші. Накопи-

чення значного обсягу теоретичних знань актуалізувало застосування нейронних мереж для розв'язання різних прикладних завдань, у тому числі і в економіці. Деякі положення залишаються дискусійними та потребують подальшого розвитку. Проте наявні математичні моделі дозволяють робити прогнози високого ступеня достовірності.

Мета статті – виявлення основних внутрішніх і зовнішніх чинників та прогноз змін динаміки ВВП за допомогою нейронних мереж.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах світових економічних криз зростає вірогідність їх негативного впливу на економічний розвиток окремих країн світу, які є активними учасниками світогосподарських процесів. Виявлення передумов світових економічних криз на національному рівні передбачає проведення безперервного аналізу й прогнозів розвитку як світової, так і національної економік.

Останнім часом при прогнозуванні поширення набувають математичні моделі, побудовані за принципом функціонування біологічних нейронних мереж (нейронні мережі), які на відміну від регресійних дають змогу враховувати асиметричність інформації, наявність нелінійних зв'язків, невизначеність розвитку економічних процесів, непередбачувану швидку зміну суб'єктивних

факторів. Нейронні мережі застосовуються при вирішенні складних неформалізованих задач, для яких не визначені аналітичні алгоритми розв'язання, вхідні дані є неповними та суперечливими. До основних напрямів застосування нейронних мереж належать: розпізнавання цільових ознак об'єкта дослідження, прогнозування змін кількісної ознаки об'єкта, динамічне прогнозування числових значень об'єкта у часі, автоматичне групування об'єктів.

При моделюванні процесів розвитку економіки нейронні мережі дають змогу груповим обліком великої кількості незалежних змінних визначити найвпливовіші з них, які з великою ймовірністю визначають зміни ВВП.

Так, на відміну від регресійних моделей при формалізації й ідентифікації передумов криз, які обмежені припущенням збереження розвитку основних тенденцій минулого у майбутньому, нейронні мережі враховують асиметричність інформації, зростаючу невизначеність і вплив суб'єктивних чинників в умовах криз, непередбачувані зміни тенденцій, виявляють нелінійні взаємозв'язки.

Для визначення передумов криз у вітчизняній економіці здійснено кореляційно-регресійний аналіз та проведено порівняльний аналіз його результатів із тим, що одержані при застосуванні нейронних мереж як до внутрішніх, так і до зовнішніх чинників. Зроблено висновок, що найбільш гнучкими та ефективними при роботі з економічними даними є синтезовані нейронні мережі зворотного поширення помилки (feed-forward back propagation, FFBP), вони є структурами, які з довільною точністю апроксимують будь-яку неперервну функцію кількох змінних. Архітектура FFBP включає два або три рівня: вхідний, прихований, вихідний. Вхідний і вихідний рівні виконують лінійні перетворення і агрегування вхідних даних, а прихований рівень визначає основні властивості нейронної мережі, які виконують не лінійні, а логічні «перемикання» – «якщо – то». Математично їх можна виразити логістичною функцією, яка має вигляд:

$$\psi(s) = \frac{1}{1 + e^{-ks}}, \quad (1)$$

де $\psi(s), \psi(s) \in R$ – значення функції активації нейрона;

$s, s \in R$ – зважена сума вхідних значень (входів штучного нейрона);

$k, k > 0$ – параметр, що визначає «кривизну» функції, швидкість її переходу від значень, близьких до нуля, до значень, близьких до одиниці.

На практиці найрозповсюдженішою авторегресійною моделлю з нейронним компонентом зворотного поширення помилки з одним вихідним є AR-NN(p, q), яка має вигляд:

$$y_t = \beta_0' w_t + \sum_{j=1}^q \beta_j G(\gamma_j' w_t) + \varepsilon_t, \quad (2)$$

де y_t – залежна змінна в поточному періоді;

w_t – вектор регресорів (лагових значень залежної змінної) порядку $(1 \times p)$;

β_0 – вектор лінійних параметрів авторегресії порядку $(1 \times p)$;

q – кількість нейронів прихованого шару;

β_j – вектор вагових коефіцієнтів вихідного шару нейромережі порядку $(1 \times p)$;

γ_j – вектор вагових коефіцієнтів прихованого шару порядку $(1 \times p)$;

$G()$ – функція активації прихованих нейронів;

ε_t – вектор незалежних ідентично розподілених залишків.

Об'єктом прогнозування обрано динаміку ВВП України й значення приросту цього показника, які є найбільш показовими для оцінки економічного стану в країні. Моделювання здійснювалося оцінкою динаміки двох груп чинників – внутрішніх і зовнішніх. Дані взято за період 1999-2013 років.

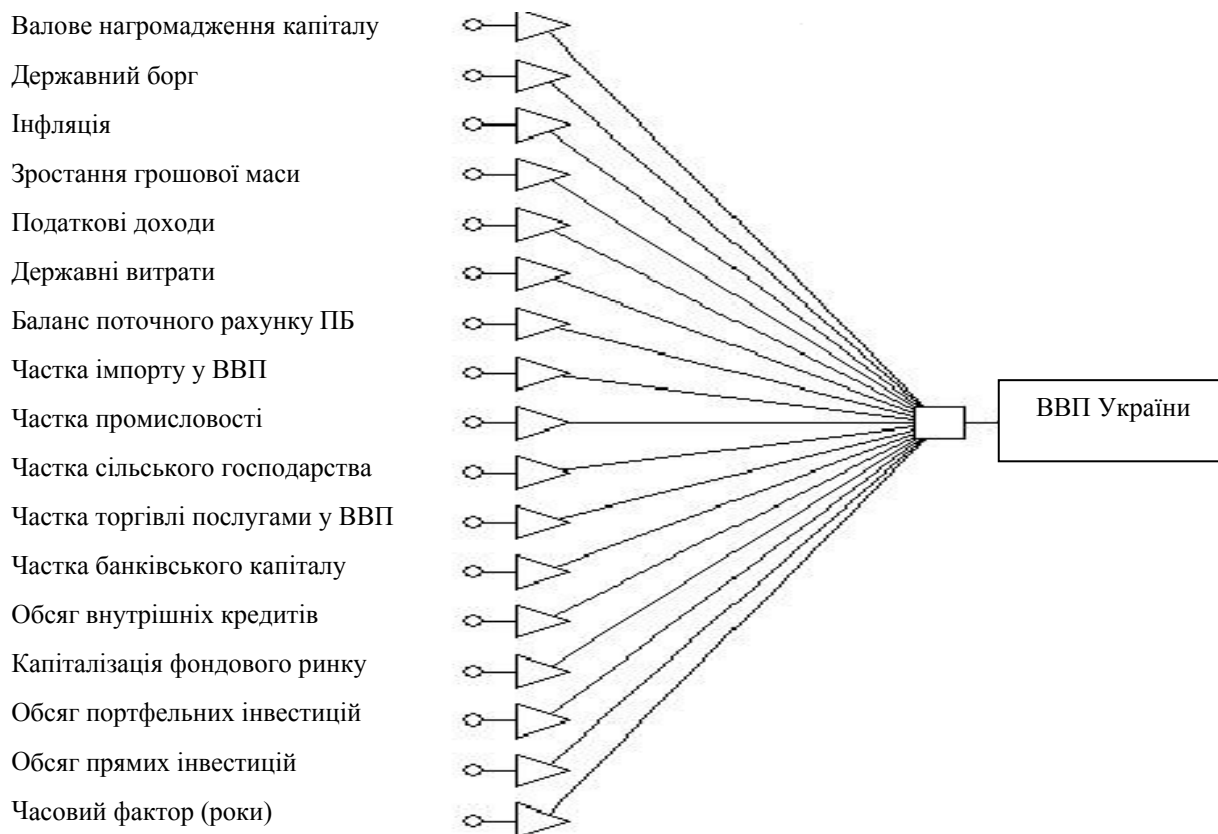
При виявленні впливу внутрішніх чинників досліджено такі показники: дефлятор ВВП, валове нагромадження, державний борг, інфляція, зростання грошової маси, бюджетне сальдо, податкові доходи, державні витрати, баланс поточного рахунку ПБ, частка імпорту й експорту у ВВП, частка промисловості, сільського господарства, торгівлі товарами та послугами у ВВП, частка банківського капіталу, реальна відсоткова

ставка, обсяг внутрішніх кредитів, капіталізація фондового ринку, обсяг портфельних і прямих інвестицій.

У результаті самонавчання нейронною мережею із заднім ходом (зворотним поширенням помилки) при прогнозі ВВП було відібрано такі найзначущі чинники, як: валове нагромадження капіталу, державний борг, інфляція, зростання грошової маси, податкові доходи, державні витрати, баланс поточного рахунку ПБ, частка імпорту у ВВП, частка промисловості, сільського гос-

подарства, торгівлі послугами у ВВП, частка банківського капіталу, обсяг внутрішніх кредитів, капіталізація фондового ринку, обсяг портфельних і прямих інвестицій.

У процесі аналізу було відібрано 10 моделей з найменшою абсолютною похибкою, програма тестувала моделі й результат їх ранжування за величиною помилки. З них найкращою виявилася лінійна модель без прихованого (внутрішнього) шару, відображена на рисунку 1.

Рис. 1. Структура моделі з нейронним компонентом з однією вихідною для прогнозу ВВП за групою внутрішніх показників

Джерело: Розраховано авторами.

При прогнозі росту ВВП було обрано мультитиперцептронну модель із прихованим внутрішнім рядом, яка включала такі показники з групи внутрішніх чинників, як: валове нагромадження, частка податкових доходів у ВВП, частка імпорту, капіталізація фондового ринку, частка торгівлі послугами у ВВП (рис. 2).

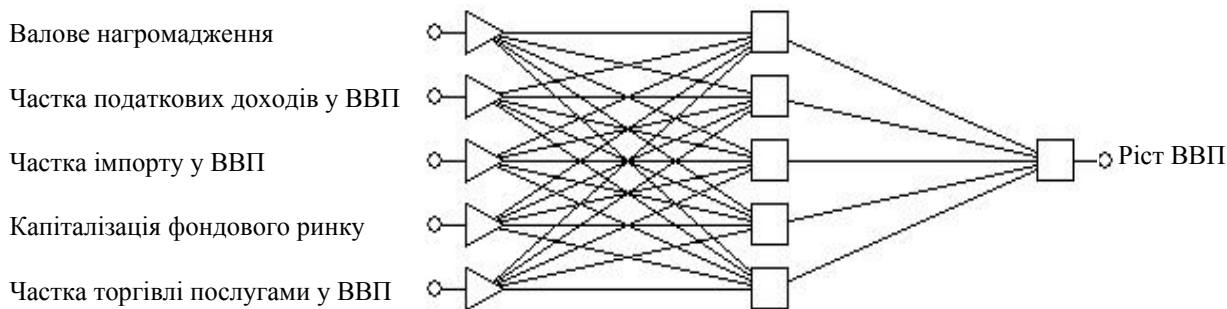
При виявленні впливу на прогноз показників із групи зовнішніх чинників були досліджені такі показники, як: світове ВВП, обсяг прямих інвестицій, обсяг товарного

експорту, обсяг товарного імпорту, валовий національний дохід за купівельною спроможністю, валовий національний дохід, рівень безробіття, обсяг портфельних інвестицій, інфляція, обсяг експорту технологій. Дані взяті за період 1996-2013 років.

У результаті прогнозного моделювання величини ВВП за допомогою нейронної мережі із заднім ходом (зворотним поширенням помилки) було відібрано такі найбільш значущі чинники, як: світове ВВП, обсяг товарного експорту, валовий національний

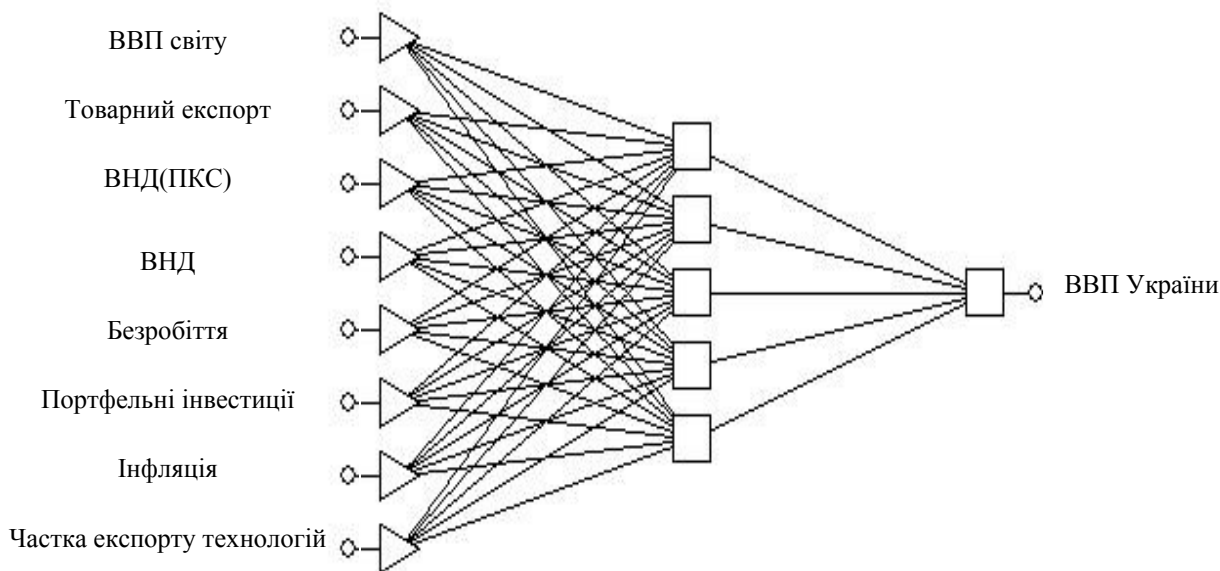
дохід за купівельною спроможністю, валовий національний дохід, рівень безробіття, обсяг портфельних інвестицій, інфляція, обсяг експорту технологій. Але структури мо-

делей різні. Так, на рисунку 3 відображено модель для прогнозу величини ВВП, а на рисунку 4 для прогнозу приросту ВВП.

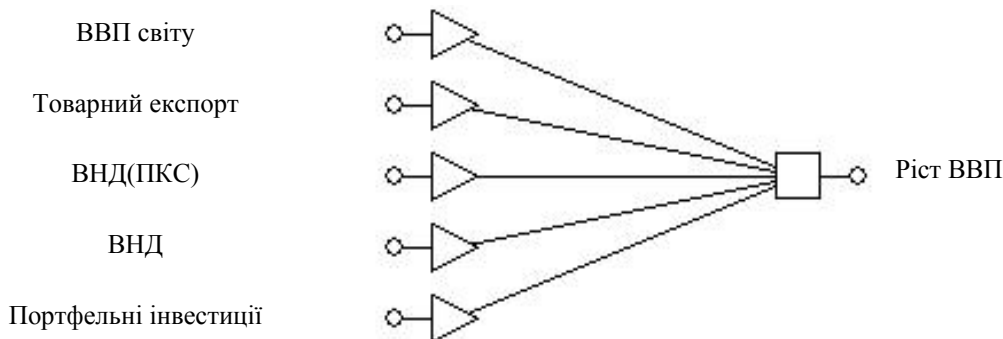
Рис. 2. Структура моделі з нейронним компонентом з однією вихідною для прогнозу приросту ВВП за групою внутрішніх показників

Джерело: Розраховано авторами.

Рис. 3. Структура моделі з нейронним компонентом з однією вихідною для прогнозу ВВП за зовнішніми чинниками

Джерело: Розраховано авторами.

Рис. 4. Структура моделі з нейронним компонентом з однією вихідною для прогнозу приросту ВВП за зовнішніми чинниками

Джерело: Розраховано авторами.

Рисунок 3 демонструє, що прихований (внутрішній) рівень включає п'ять складових, а на рисунку 4 модель відібрала п'ять показників і не містить внутрішнього шару. Для прогнозування змін ВВП та його приросту під впливом зовнішніх чинників за кожним обраним моделлю показником здійснено прогноз за кривими, які приводяться до модифікованої експоненти. А саме: модифікованою експонентою, кривою Гомпертца, логістичною кривою. У результаті проведених обрахунків обрано регресійні залежності

та прогнозні значення, які мають найбільші величини коефіцієнта кореляції і детермінації. Вони стали вхідними показниками для нейронної моделі.

Одержані за допомогою нейронної мережі прогнозні дані дали можливість прогнозувати величину ВВП та його приросту за групами внутрішніх і зовнішніх показників. Результати зведені у таблицю. Графічно прогноз ВВП відображено на рисунку 5, а зміни приросту ВВП – на рисунку 6.

Результати прогнозу величини ВВП та приросту ВВП України за допомогою нейронної мережі, млрд грн

Роки	Показники		Абсолютне відхилення
	внутрішні	зовнішні	
ВВП			
2015	1754,70	1611,94	142,758
2016	1891,56	1691,70	199,854
Приріст ВВП			
2015	-14,7065	-5,92635	8,780
2016	-16,9924	-5,20958	11,783

Джерело: Складено авторами.

Як видно з таблиці, у 2015-2016 роках прогнозується зростання ВВП, а прогноз його приросту вказує на погіршення економічного стану й відсутність росту економіки.

Відповідно збільшення обсягу ВВП може відбуватися на рахунок девальвації національної валюти та підвищення цін.

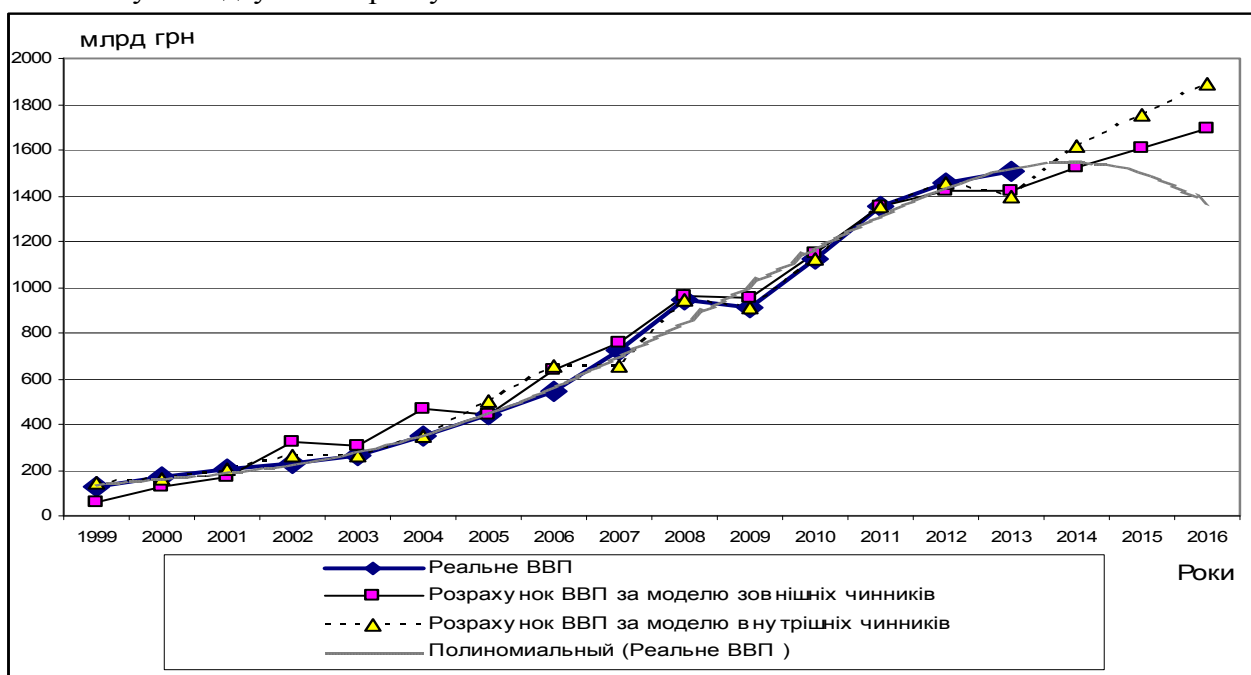
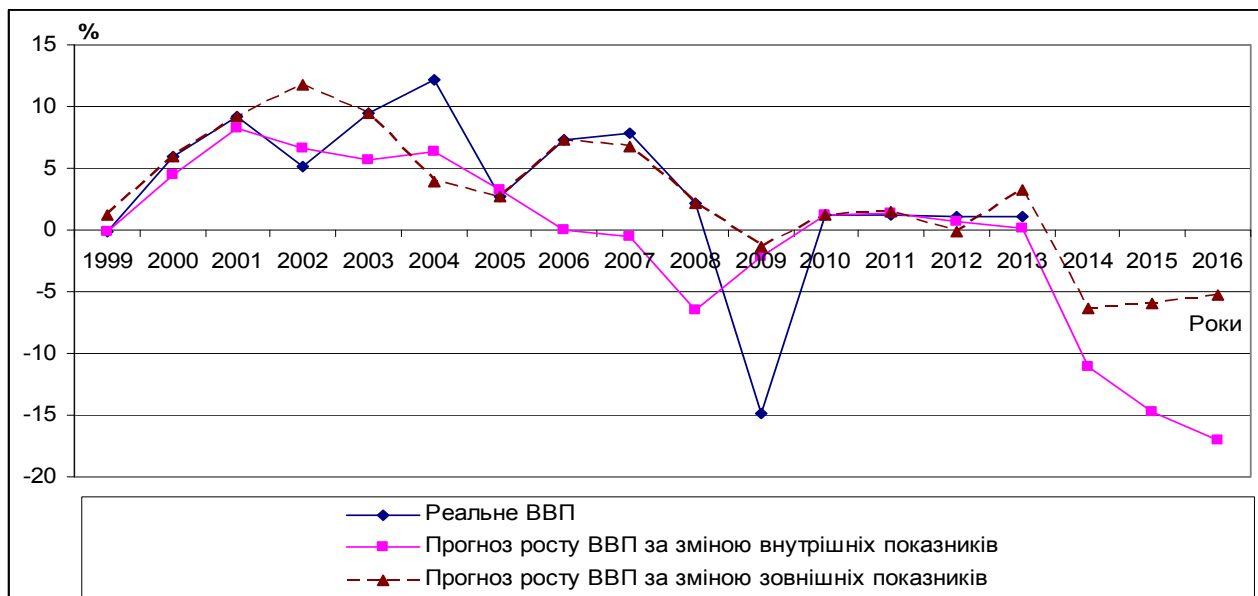

Рис. 5. Прогнозна динаміка ВВП з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників

Джерело: Розраховано авторами.

Показник приросту ВВП вказує на глибоку рецесію економіки України, яка пов'язана з економічними й політичними проблемами. Можемо зробити висновок, що

зміни показників внутрішньої групи є визначальнішими для прогнозу величини ВВП і його приросту, ніж зовнішні показники.

Рис. 6. Прогноз динаміки приросту ВВП з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників

Джерело: Розраховано авторами.

Оскільки сучасний етап розвитку економіки України характеризується зростанням невизначеності, непередбачуваних економічних змін, тенденцій, які ускладнюють урахування лінійності взаємозв'язків між основними макроекономічними чинниками, виникає необхідність застосовувати гнучкіші засоби системного аналізу, такі як нейронні мережі. Останні дають змогу за допомогою нескладного математичного апарату відтворювати складні нелінійні процеси, які можуть посилитися в умовах глобалізації світової економіки.

Висновки. При зростаючій невизначеності щодо економічного розвитку та непередбачуваних змін, асиметричності інформації, дуже важко встановлювати за допомогою математичного апарату взаємозв'язки між основними макроекономічними індикаторами. Тому застосування гібридних моделей, що поєднують регресійні або авторегресійні компоненти й штучні нейронні мережі, є досить ефективним, оскільки вони здатні відтворювати складні нелінійні процеси за до-

помогою економетричного апарату. Зокрема, авторегресійні нейронні мережі (AR-NN) дозволяють реалізовувати поведінку лінійних коливань довкола свого середнього, рівень якого може нелінійно змінюватися в часі. Складнішим випадком є регресійні гібридні моделі плавного переходу (ST(A)R) та багаторежимні гібридні моделі плавного переходу, в яких нелінійною є структура поведінки не лише середнього значення (перетину), але й решти коефіцієнтів регресійного рівняння.

Наведений приклад розробленої та оціненої на реальній інформації нейронної моделі прогнозування, що враховує вплив внутрішніх і зовнішніх змін на вітчизняну економіку, підтверджує можливість їх застосування для системного аналізу, прогнозу й кількісного оцінювання впливу на основні макроекономічні показники в умовах невизначеності, асиметричності інформації та можливої зміни тенденцій економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Дорф Р. Современные системы управления / Дорф Р., Бишоп К. / пер. с англ. Б. И. Копылова. – М.: Лаборатория базовых знаний, 2002. – 832 с.
2. Галушкин А. И. Применение нейрокомпьютеров в финансовой деятельности [Текст] / А. И. Галушкин. – Новосибирск: Наука, 2002. – 215 с.
3. Горбань И.И. Теория гиперслучайных явлений: физические и математические основы / Горбань И. И. / НАН Украины, Ин-т проблем математических машин и систем. – К. : Наук. думка, 2011. – 317 с.
4. Ивахненко А. Г. Самоорганизация прогнозирующих моделей [Текст] / А. Г. Ивахненко, Й.А. Мюллер. – К. : Техника, 1985. – 225 с.

5. *Кохонен Т.* Ассоциативная память / Т. Кохонен ; пер. с англ. – М.: Мир, 1980. – 238 с.
6. *Круглов В. В.* Гибридные нейронные сети / В. В. Круглов, В. В. Борисов. – М., 2005. – 224 с.
7. *Лук'яненко І. Г.* Моделювання впливу зміни монетарних режимів на фінансово-економічний розвиток країн з перехідною економікою / І. Лук'яненко, В. Жук // Економіка і прогнозування. – 2011. – №2. – С. 130-151.
8. *Матвійчук А. В.* Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка: моног. / А. В. Матвійчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 439 с.
9. Модели оценки и анализа сложных социально-экономических систем: моногр. / под ред. В. С. Пономаренко, Т. С. Клебанова, Н. А. Кизима. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2013. – 664 с.
10. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи: Інформаційно-аналітичні матеріали / під ред. В. І. Міщенко, О. І. Кіреєва, М. М. Шаповалової. – К.: Центр наукових досліджень НБУ, 2005. – 97 с.
11. Реляторные, непрерывнологические и нейронные сети и модели [Текст] : труды междунар. конф. "Континуальные логико-алгебраические исчисления и нейроматематика в науке, технике и экономике"(2001, 15-17 мая; Ульяновск). Т. 2 / Ульяновский государственный технический университет ; под ред. Л.И. Волгина. – Ульяновск : УлГТУ, 2001. – 164 с
12. *Юденков А. В.* Математическое программирование в экономике / А. В. Юденков, М. И. Дли, В. В. Круглов. – М. : Финансы и статистика, 2010. – 240 с.
13. *Chiang H.* Essays on monetary policy and international trade: Ph.D dissertation: Texas A&M University / Hui-Chu Chiang. – Texas 2008. – 100 с.
14. *Dijk D., Terasvirta T., Franses P. H.* Smooth transition autoregressive models-A survey of recent developments/ D. Dijk, T. Terasvirta, P. H. Franses // Econometric Institute. Reseach Report. – 2000. – № EI2000-23/A. – С. 3-41.
15. *Dijk D, Franses P. H.* Modelling Multiple Regimes in the Business Cycle/ D.Dijk, P.H.Franses // Macroeconomic Dynamics. – 1999. – № 3. – С. 311-340.
16. *Eitrheim O., Terasvirta T.* Testing the adequacy of smooth transition autoregressive models/O. Eitrheim, T. Terasvirta //Journal of Econometrics. – 1996. – Т. 74. – № 1. – С. 59-75.
17. *Medeiros M.C., Terasvirta T., Rech G.* Building neural network models for time series: A statistical approach/ M.C.Medeiros, T.Terasvirta, G.Rech // Journal of Forecasting. – 2006. – Т. 25. – № 1.– С. 49-75.
18. *Medeiros M. C, Veiga A.* A flexible coefficient smooth transition time series model./ M.C.Medeiros, A.A.Veiga // IEEE Transactions.on Neural Networks. – 2005. – Т. 16. – № 1. – С. 97-113.
19. *Terasvirta T., Dijk D., Medeiros M. C.* Linear models, smooth transition autoregressions, and neural networks for forecasting macroeconomic time series: A re-examination /T.Terasvirta, D.Dijk, M.C.Medeiros // International Journal of Forecasting. – 2005. – Т. 21. – №4. – С. 755-774.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2015 р.

* * *

Новини АПК

Україна розширює ринки збуту аграрної продукції

Пріоритетом у діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України є запровадження нової якості міжнародного маркетингу та пошук нових ринків збуту. Про це повідомив очільник аграрного відомства Олексій Павленко.

Міністр зауважив, що актуальність цього питання пояснюється частковою втратою ринків країн СНД. За результатами минулого року експорт в СНД знизився на 31%, але збільшився до країн Азії (+10%), ЄС (+6%) та Африки (+1%). «Ця динаміка посилюється і цього року. Крім того, ми відкриваємо один з найпотужніших та найперспективніших ринків світу — Китай».

Разом із тим великі гравці міжнародного аграрного ринку висловлюють зацікавленість у посиленні співпраці з Україною. Готуються до укладання угоди про вільну торгівлю з Канадою, Туреччиною, Сербією, В'єтнамом, Ізраїлем, а також розглядаються можливості щодо укладення таких угод з Албанією, Єгиптом, Йорданією, Республікою Корея, Тунісом та деякими іншими країнами.

Прес-служба Мінагрополітики України

*АСКЕРОВ Абдулла Чингиз оглы,
доктор философии по экономике,
Азербайджанская Республика*

Экономико-организационные аспекты перехода к экологически чистому сельскому хозяйству

Постановка проблемы. Вопросы увеличения производства экологически чистой продукции, повышения его экономической и экологической эффективности рассматриваются в числе приоритетных аспектов продовольственной безопасности. Эта тема активно обсуждается в научных и политических кругах на все более обширном географическом пространстве. Руководство Азербайджана уделяет первостепенное значение надежному обеспечению населения качественными продуктами питания, принимая систематические меры в данном направлении. При этом поощряются и всесторонне поддерживаются инициативы частного сектора в русле экологического хозяйствования. Наряду с этим следует сказать, что подобно всем постсоветским странам, Азербайджан находится лишь в начале перехода к производству экологически чистой продовольственной и другой сельскохозяйственной продукции. Поэтому приходится естественно воспринимать и наличие многочисленных проблем, и длительные сроки, необходимые для их преодоления.

Анализ последних достижений и публикаций. Переход к экологически чистому сельскому хозяйству – процесс постепенный, сложный, а в ряде моментов противоречивый с точки зрения экономической целесообразности. Экономико-организационные и другие аспекты этого перехода регулируются Конституцией Азербайджанской Республики, законами «Об экологически чистом сельском хозяйстве», «О стандартизации», «О защите

прав потребителей», «О продуктах питания», другими нормативно-правовыми документами. Продолжается работа по укреплению нормативно-правовой базы, ее совершенствованию в соответствии с глобальными тенденциями.

Период перехода (конверсии) к экологически чистому сельскому хозяйству – это период от начала внедрения соответствующих норм, правил и рекомендаций до сертификации экологически чистой сельскохозяйственной и продовольственной продукции в связи с переходом от традиционного сельскохозяйственного уклада к экологически чистому сельскому хозяйству [1, ст. 1]. В научных кругах обсуждается вопрос о влиянии эффективности процессов, которые будут осуществляться в этот период, на его продолжительность, но претворение указанных дебатов в жизнь в обозримом будущем не представляется реальным. Причины такого положения можно вкратце обрисовать таким образом:

научные аргументы относительно эффективности мероприятий в период перехода к экологически чистому сельскому хозяйству с точки зрения продолжительности этого периода, а точнее – его сокращения, считаются недостаточно обоснованными;

разнообразии источников и факторов загрязнения земли и водоемов затрудняет выработку общей точки зрения по этому вопросу;

качественные характеристики переходного периода, в том числе и по отдельным его стадиям, основанные на усредненных данных, нередко искажают реальность, но в то

же время значительно облегчают соблюдение нормативов.

Интересы эффективности переходного процесса требуют выработки режима и механизма оптимального использования организационного и экономического потенциала на основе накопленного ранее позитивного опыта. Практически отсутствуют общепринятые алгоритмы оценки форм организационного обеспечения управления оборотом экологически чистой продовольственной и другой сельскохозяйственной продукции, оправдавших себя в различных климатических поясах.

Цель статьи – провести исследования для подбора наиболее приемлемой организационной структуры управления оборотом экологически чистой продовольственной и другой сельскохозяйственной продукции в каждой стране и в ее отдельных природных зонах. Естественно, что при этом необходимо учитывать имеющийся хозяйственный опыт, уровень учета и анализа управленческого труда.

Изложение основных результатов исследования. Управление аграрно-продовольственным хозяйством наряду с организационной структурой требует также регулирования технологических и экономических процессов. Управление процессами производства экологически чистой растениеводческой и животноводческой продукции и доведением её до потребителя в соответствии с обоснованными задачами, предстает как система воздействий, которая служит улучшению использования финансовых ресурсов, находящихся в собственности, распоряжении и использовании хозяйственного субъекта, эффективной организации экономической деятельности.

Организационная структура, отражающая распределение труда внутри предприятия и в идеале обусловленная функциональной структурой, основана на взаимосвязях структурных подразделений и вспомогательных отраслей, играя важную роль в определении организационной структуры, отражающей систему соподчиненности и управленческую схему, должностные инструкции, распределение полномочий управленцев. В управлении экологическим хозяйством

организационная структура должна однозначно превалировать над функциональной структурой. Иными словами, в сфере оборота экологически чистой продукции необходимо внедрение функциональной системы управления.

В международной практике организациями, производящими экологически чистую сельскохозяйственную продукцию, считаются юридические и физические лица, добровольно избравшие данную сферу деятельности и получившие соответствующий сертификат – документ о производстве или переработке экологически чистой сельскохозяйственной и продовольственной продукции, выданный уполномоченными на это органами. Для подготовки к деятельности этих субъектов следует в первую очередь обратиться к органу экологического наблюдения, создать необходимые условия для такого наблюдения и исследований, принять оговоренные законодательством обязательства по исполнению требований перехода к экологическому хозяйствованию.

Для разработки соответствующих норм, правил и рекомендаций, как уже отмечалось, необходимо в первую очередь наладить экологическое наблюдение в сельском хозяйстве, а затем на всех этапах продвижения его продукции. Экологическое наблюдение должно вестись регулярно, то есть это должен быть по сути экологический мониторинг, который, как известно, отражает в динамике воздействие естественных и техногенных факторов на окружающую среду и вызываемые ими изменения. В то же время экологический мониторинг предусматривает функции контроля, оценки, подготовки перспективных параметров, позволяя характеризовать негативное воздействие на агроэкосистему, выявлять источники и причины этого воздействия, скорректировать агротехнологические процессы.

Организации, участвующие в обороте экологически чистой продовольственной и в целом сельскохозяйственной продукции, для повышения эффективности и расширения сферы охвата своей деятельности могут наладить взаимную кооперацию и воспользоваться преимуществами такого сотрудничества. Поскольку создание ассоциаций со-

проводится усложнением экономических и технологических связей, в управлении многовекторными горизонтальными и вертикальными связями целесообразно применение матричной системы управления, как это видно из зарубежной практики.

Из передового зарубежного опыта явствует, что в формировании соответствующих организационных структур, производстве экологически чистой сельскохозяйственной продукции и осуществлении контроля за ее движением должны участвовать государственные и общественные организации. «Безопасность пищевых продуктов контролируют в рамках своих возможностей ряд уполномоченных государственных органов (Государственный комитет стандартизации, метрологии и патентов Азербайджанской Республики, специальные подразделения министерств экономического развития, здравоохранения) и общественные организации (Союз свободных потребителей и некоторые другие). Однако сложность и широкий охват этого процесса, превалирование материальной заинтересованности производителей над соображениями здоровья, вдобавок недостаточно серьезный подход к этому важному вопросу самих потребителей, разрозненный характер работы в этом направлении различных организаций приводят к тому, что контроль в его существующем виде недостаточен. Поэтому возникает необходимость принятия на государственном уровне специальной национальной стратегии безопасности питания» [2, с. 316].

Как указывается в законе Азербайджанской Республики «Об экологически чистом сельском хозяйстве», «экологическое наблюдение – деятельность по изучению соответствия требованиям экологически чистого сельского хозяйства производства и переработки сельскохозяйственных и продовольственных товаров в субъектах экологически чистого сельского хозяйства, ведению наблюдений и анализов, подготовке информации и представлению ее в соответствующие органы и хозяйствующим субъектам».

Организационный механизм перехода к экологически чистому сельскому хозяйству предусматривает наряду с производителями экологически чистого продовольствия нали-

чие структуры ассоциативного применения. Эти функции могут выполнять координационные и информационно-консультационные структуры. Перспективным делом считается организация соответствующих отраслевых и территориальных центров. К числу приоритетов организации таких центров относятся создание банка данных, налаживание и использование системы оперативного консалтинга и информирования о последних достижениях в области экологического хозяйствования, мониторинг экологических исследований и практики, формирование заказов на такие исследования, взаимная координация ареала применения и пропагандирования экологической политики.

При всем разнообразии организационно-правовых форм экологических информационно-консультационных центров, в их ресурсном обеспечении и функциях немало схожего. Эти структуры должны финансироваться из бюджета, иметь программно-целевое финансирование и, естественно, возможность свободно распоряжаться своими средствами и делать выбор.

Согласно законодательству, сроки перехода к экологически чистому растениеводству в соответствии с международными стандартами для однолетних культур составляют до сева два года, для многолетних культур после сбора урожая – три года, для кормовых культур и пастбищ – два года. Продолжительность же перехода к экологически чистому животноводству установлена для мясного скотоводства в один год, для молочного скотоводства – в 12 недель, для мелкого рогатого скота – в 6 месяцев. Если в переходный период производство полностью отвечает экологическим требованиям, сертификационный орган может допустить продукцию данного хозяйства на рынок под лейблом «продукт переходного периода».

Решение экономических и организационных вопросов перехода к экологически чистому сельскому хозяйству охватывает соблюдение нижеизложенных требований:

организация территориальной деятельности официальных и общественных организаций, осуществляющих надзор за недопущением использования синтетических минеральных удобрений, пестицидов, стиму-

ляторов (за исключением разрешенных к применению) при производстве экологически чистой продовольственной и другой сельскохозяйственной продукции, неприменением экологически опасных препаратов в ветеринарной медицине, отказом от экологически вредных химических средств при обработке ферм;

проведение мониторинга экологического хозяйствования по ряду аспектов, в том числе наличие консервантов, запрещенных к использованию в агроперерабатывающих предприятиях, экологическая чистота угодий, на которых применяются сертифицированные семена и посевные материалы;

необходимо формирование адекватного институционального обеспечения соответствия рабочих условий экологического хозяйствования, в том числе экологической агропереработки, международным санитарно-гигиеническим нормам и правилам;

соблюдение требований территориальной организации экологического хозяйствования, которые исключают размещение хозяйственных субъектов, производящих экологически чистую продовольственную и другую сельскохозяйственную продукцию, вблизи магистральных дорог, источников вредных выбросов, на территории крупных промышленных предприятий. Как правило, не допускается традиционное и экологическое хозяйствование в одно время и в одном месте.

Экономические инструменты и средства управления экологическим хозяйствованием должны способствовать повышению эффективности, стимулируя развитие аграрно-продовольственного хозяйства. Экономический метод управления «охватывает совокупность таких экономических рычагов и средств, посредством которых достигается эффект, способный удовлетворить нужды общества в целом, всех отраслей экономики, коллектива и каждого его члена, обеспечивающий достижение поставленной цели» [3, с. 248].

Хотя управление экологическим хозяйствованием по критериям корпоративного, регионального и национального уровней сопровождается различными подходами, приоритетным направлением служит решение проблем, связанных с обеспечением здоро-

вья человека, улучшением условий его жизни и труда. При этом, безусловно, не должны оставаться в стороне и такие проблемы планетарного масштаба, как защита биоразнообразия, адекватная реакция на негативные последствия глобальных климатических изменений и др. Хотя на практике, особенно при налаживании организационного обеспечения экологического хозяйствования на уровне предприятий, выдвигать на первый план указанные проблемы глобального масштаба в большинстве случаев нереально.

Управление процессами перехода к экологическому хозяйствованию представляет собой органичный синтез научных и практических навыков, предусматривая активное применение инновативного потенциала. Эффективность управления экологической предпринимательской деятельностью зависит от множества экономических, организационных и других факторов. Моделирование воздействия на ресурсное обеспечение этих факторов и уровень их использования должно охватывать:

формирование первичной информационной базы для многокритериального подхода, позволяющего совместно учитывать критерии развития экологического агробизнеса и в целом агропродовольственного хозяйства;

отбор методов моделирования, адекватно отражающих возможности активизации агроклиматического потенциала с точки зрения экологических требований и экономикотехнических реалий;

создание других видов обеспечения (программно-математическое, организационное, эргономическое, лингвистическое и др.) для реализации экологической и в целом устойчивой модели агробизнеса;

регулярный пересмотр нормативов в плане сбережения ресурсов с учетом сокращения возобновляемых ресурсов на интенсивно осваиваемых территориях.

Необходимо наметить требования экономической целесообразности установления основных функций предпринимательского субъекта, занимающегося производством экологически чистого продовольствия, на ближнюю и среднюю перспективу. В качестве таких требований следует указать в первую очередь такие, как повышение по мере

возможностей конкурентоспособности, завоевание и укрепление позиций в соответствующем сегменте рынка, минимизация расходов.

Выводы. В заключение можно выделить такие основные экономико-организационные стадии перехода к экологически чистому сельскому хозяйству:

1. Добровольный переход к экологическому хозяйствованию, сопровождаемый сложными и противоречивыми экономическими, морально-этическими и другими процессами. Стимулирование этих процессов в пользу экологического хозяйствования зависит от успешности поисков точек пересечения интересов на всех уровнях. Выявление возможностей увязки критериев экологической и экономической целесообразности при хозяйствовании, поиск путей их реализации должны быть предметом будущих добровольных решений.

2. Наблюдение за производством и переработкой сельскохозяйственной продукции, в том числе продовольствия, субъектами экологического хозяйствования, доведение аналитической информации до соответствующих органов и до самих хозяйственных субъектов. Полученные данные предполагают устойчивый характер позитивных тенденций экологического характера.

3. Документирование (сертификация), осуществляемое соответствующей инстанцией на подготовленной органом экологического наблюдения информационной базе.

4. Подтверждение соответствия стандартам экологической чистоты продовольствия и другой сельскохозяйственной продукции.

5. Присвоение национальных товарных знаков экологически чистому продовольствию и другой сельскохозяйственной продукции с целью реализации.

Список использованных источников

1. Закон Азербайджанской Республики «Об экологически чистом сельском хозяйстве». – Баку, 13 июня 2008, статья 1.
2. Аташов Б. Х. Национальная стратегия продовольственной безопасности / Б. Х. Аташов // Актуальные проблемы аграрной экономики : материалы научно-практич. конф. – Баку: Аз.НИИ экономики и организации сельского хозяйства, 2012. – С. 316-318.
3. Нуриев А. Х. Региональная политика и основы управления / А. Х. Нуриев. – Баку: «Элм», 2007. – 428 с.

Статья получена редакцией 23.02.2015 г.

*

UDS 631.1.016(474.5)

VIDA DABKIENĖ, post-graduate student*
Institute of Economics, Accounting and Finance,
Aleksandras Stulginskis University, Lithuania

Factors affecting the farm sustainability in Lithuania

Scientific problem. Agriculture plays an important role in many countries economy in terms of its potential to influence a wide range of issues that are related to sustainable development, including the economy, employment, food security, trade flows, poverty, human health, climate change, the use of natural resources (especially land and water), and biodiversity. As noted, cur-

rent situation in agriculture is characterized by declining rates of growth in productivity, a decreasing share of global agricultural exports from developing countries, an increase in the use of agrochemicals, resulting in negative impacts on human health, ecosystems, and biodiversity, increasing levels of greenhouse gas emissions and, the inequitable distribution of benefits among countries and among different segments of societies within countries [17]. According to FAO [5] the family and the farm are linked, co-evolve and combine economic, environmental,

* Scientific supervisor – V. Vitunskienė, doctor of economic sciences, professor.
© Vida Dabkienė, 2015

возможностей конкурентоспособности, завоевание и укрепление позиций в соответствующем сегменте рынка, минимизация расходов.

Выводы. В заключение можно выделить такие основные экономико-организационные стадии перехода к экологически чистому сельскому хозяйству:

1. Добровольный переход к экологическому хозяйствованию, сопровождаемый сложными и противоречивыми экономическими, морально-этическими и другими процессами. Стимулирование этих процессов в пользу экологического хозяйствования зависит от успешности поисков точек пересечения интересов на всех уровнях. Выявление возможностей увязки критериев экологической и экономической целесообразности при хозяйствовании, поиск путей их реализации должны быть предметом будущих добровольных решений.

2. Наблюдение за производством и переработкой сельскохозяйственной продукции, в том числе продовольствия, субъектами экологического хозяйствования, доведение аналитической информации до соответствующих органов и до самих хозяйственных субъектов. Полученные данные предполагают устойчивый характер позитивных тенденций экологического характера.

3. Документирование (сертификация), осуществляемое соответствующей инстанцией на подготовленной органом экологического наблюдения информационной базе.

4. Подтверждение соответствия стандартам экологической чистоты продовольствия и другой сельскохозяйственной продукции.

5. Присвоение национальных товарных знаков экологически чистому продовольствию и другой сельскохозяйственной продукции с целью реализации.

Список использованных источников

1. Закон Азербайджанской Республики «Об экологически чистом сельском хозяйстве». – Баку, 13 июня 2008, статья 1.
2. Аташов Б. Х. Национальная стратегия продовольственной безопасности / Б. Х. Аташов // Актуальные проблемы аграрной экономики : материалы научно-практич. конф. – Баку: Аз.НИИ экономики и организации сельского хозяйства, 2012. – С. 316-318.
3. Нуриев А. Х. Региональная политика и основы управления / А. Х. Нуриев. – Баку: «Элм», 2007. – 428 с.

Статья получена редакцией 23.02.2015 г.

*

UDS 631.1.016(474.5)

VIDA DABKIENĖ, post-graduate student*
Institute of Economics, Accounting and Finance,
Aleksandras Stulginskis University, Lithuania

Factors affecting the farm sustainability in Lithuania

Scientific problem. Agriculture plays an important role in many countries economy in terms of its potential to influence a wide range of issues that are related to sustainable development, including the economy, employment, food security, trade flows, poverty, human health, climate change, the use of natural resources (especially land and water), and biodiversity. As noted, cur-

rent situation in agriculture is characterized by declining rates of growth in productivity, a decreasing share of global agricultural exports from developing countries, an increase in the use of agrochemicals, resulting in negative impacts on human health, ecosystems, and biodiversity, increasing levels of greenhouse gas emissions and, the inequitable distribution of benefits among countries and among different segments of societies within countries [17]. According to FAO [5] the family and the farm are linked, co-evolve and combine economic, environmental,

* Scientific supervisor – V. Vitunskienė, doctor of economic sciences, professor.
© Vida Dabkienė, 2015

social and cultural functions. The focus of international organisations on agricultural sustainability has prompted emergence of studies in this area and, as noted by C. Schader et al. [15], sustainable development has become one of the most frequently used frameworks for analysing the agricultural and food sector in a comprehensive and holistic way. However, as argued by M. Astier et al. [1], most formal sustainability analyses are only applied to regional, national, or global scales. Moreover, indicators used for assessment are not applicable enough to initiate changes in farms that would lead to mitigation of negative impact on natural resources by farms, improve social responsibility, etc. The most commonly-used data source for evaluation of farms economic, social and environment sustainability is farmers questionnaire, employing structured questionnaire or/and in-depth interview (e.g. X. Sauvenier et al. [14]; V. Urutyán and C. Thalman [18]; J. Jalilian [10]; etc.). Studies of this kind, however, are difficult to repeat and compare, as they are time and money intensive, involving only a small number of farms studied simultaneously. In the recent years, researchers (e.g. D. Longhitano et al. [11]; H.A.B. Van der Meulen et al. [19]; A.P. Barnes and S.G. Thomson [2]; M. Ryan et al. [13]; etc.) suggested employing the available databases as information sources, such as the EU Farm Accountancy Data Network (FADN). Analysis of literature on application of FADN data to farms sustainability assessment showed that D.B. Westbury et al. [22] emphasized the importance of this database on formation of the environmental indicators; to the contrary, M. Ryan et al. [13] narrowed the approach to-

wards environmental assessment; S. Van Passel and M. Meul [20] did not develop the social indicators; H.A.B. Van der Meulen et al. [19], A.P. Barnes and S.G. Thompson [2] used FADN data only for a certain farming type of farms sustainability assessment; D. Longhitano et al. [11] emphasized regional context in the study.

Empirical studies on farm sustainability have been conducted in Belgium [14], Spain [8], Iran [10], the Netherlands [19], Armenia [18], Greece [4], Tuscany region in Italy [11], Scotland [2], Ireland [13] and etc. In Lithuania, farm sustainability has been analysed from the perspective of ecological farming only [3; 16].

The objectives of the article. The aim of the article is to perform factors affecting the farm sustainability in Lithuania. Objectives of the study are to frame an assessment methodology based on FADN data; to assess family farm sustainability and to reveal the relationship between calculated farm relative sustainability index and factors influencing it.

Methodology. The farm relative sustainability index (FRSI) has been developed for this study following the OECD handbook for constructing composite indicators [12]. The set of guidelines, the succession of stages and methods used are universal and applicable for analysis at micro-level. The principles of Bellagio, SMART and other indicator selection principles have been considered during formation of the set of indicators. Based on the sets of indicators and the rationale behind their selection in earlier studies of farm sustainability and the analysis of FADN variables, the final sets of indicators were identified (Table 1).

Table 1. Farm sustainability indicators and their weights based on factor analysis

Economic indicators	FA weight
Labour productivity: farm gross value added per annual work unit (EUR/AWU)	0.15
Capital productivity: ratio of farm gross value added (at basic price) to the capital	0.09
Land productivity: farm gross value added (at basic price) per hectare of UAA (EUR/ha)	0.16
Solvency: ratio of farm total assets to total liabilities	0.09
Farm income: family farm income per family work unit (EUR/FWU)	0.09
Fixed capital formation: investment in long-term assets per hectare of UAA (EUR/ha)	0.15
Farm diversification: ratio of revenue from other gainful activities to total farm revenue (per cent)	0.15
Farm risk management: ratio of agricultural insurance premiums (for animals, crops, technique and farm buildings) to variable costs (per cent)	0.12
Environmental indicators	
Use of chemical fertilizers: amount of chemical fertilizers per hectares of UAA (kg/ha UAA)	0.24
Use of pesticides: costs of pesticide per hectares of UAA (EUR/ha)	0.22
GHG emission: GHG emission per farm (t CO ₂ -eq.)	0.12
Energy intensity: ratio of cost of electricity, equipment, heating, transport fuel and oil to of farm gross value added	0.08

Extension table 1

Biodiversity in a farm: Simpson diversity index	0.07
Meadows and pastures: share of meadows and pastures (per cent of UAA)	0.06
Livestock density: livestock units per hectare of UAA (LSUs/ha)	0.12
Environment-friendly farming: organic farming, participation in agri-environmental and food quality schemes (score)	0.09
Social indicators	
Family work: ratio of family members worked hours to all worked hours on farm (per cent)	0.24
Jobs on farm: total annual hours worked on farm converted into full-time equivalents (FTE)	0.20
Wage ratio on farm: ratio of average annual wages paid for hired workers on farm to average gross annual earnings in whole economy (per cent)	0.18
Pluriactivity: income from off-farm activities (score)	0.08
Workload exceeded: annual hours worked on farm by each family member exceed 1.5 AWU (score)	0.06
Continuity of farming: risk of abandonment of agricultural activity (score).	0.12
Farmer's age: less than 35 years old, between 35 and 65 years old and 65 years and over old (score)	0.12

The min-max approach was employed to normalise the selected indicators expressed in variety dimensions for their need to be put on a common basis. In this research, FRSI has been scaled into three intervals, assuming that the closer to 1 were the values of the index and sub-indices the higher was relative sustainability of the farm:

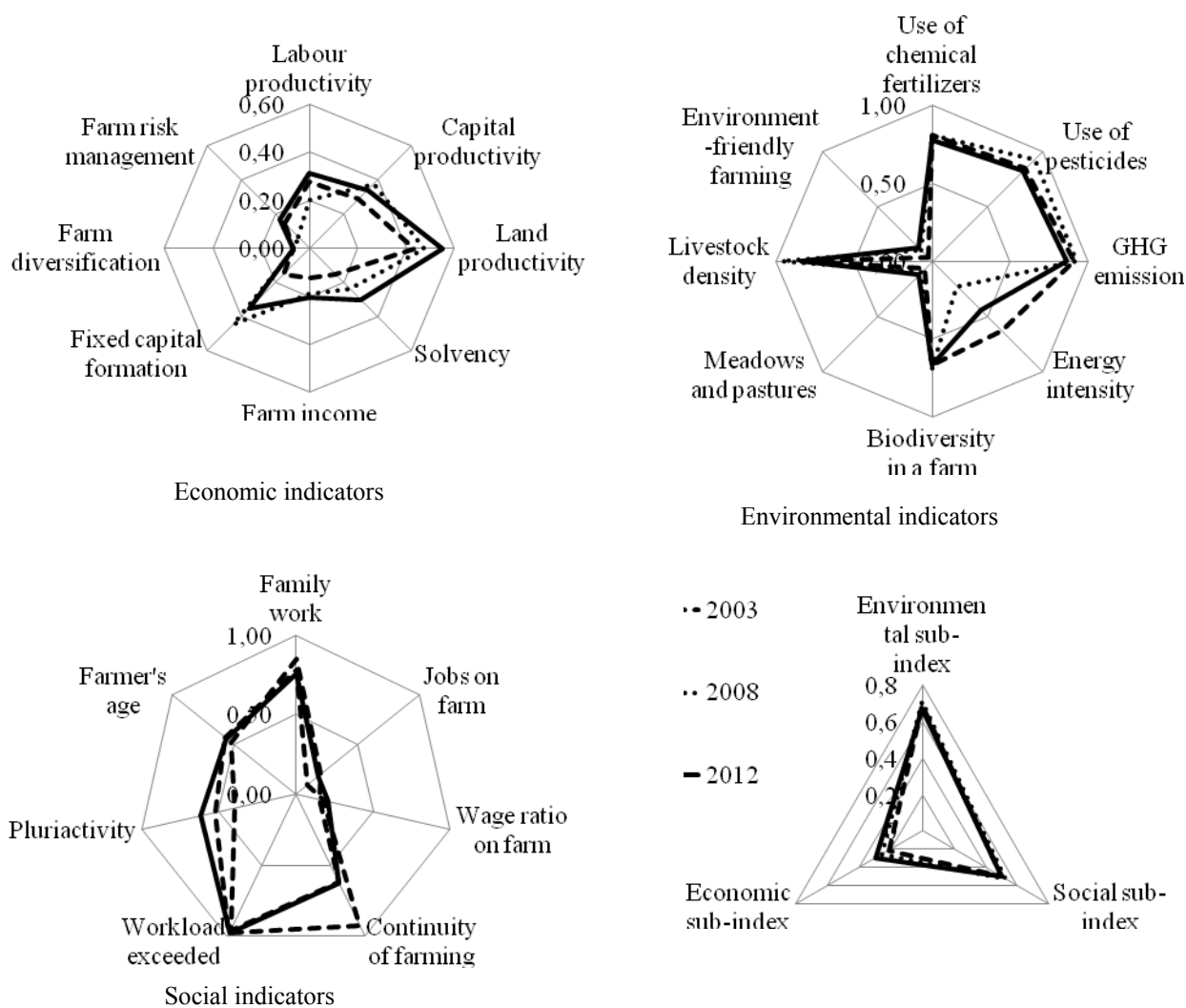
- low sustainability score [0; 0.33], meaning that the farm is unsustainable or of low sustainability;
- medium sustainability score [0.34; 0.66] as considered to be the medium level of farm sustainability,
- high sustainability score [0.67; 1], meaning that the farm is either fairly sustainable or sustainable.

The factor analysis was used to estimate weights for selected indicators constructing sub-indices (see Table 1) and then sub-indices (economic, environmental and social) were aggregated into farm relative sustainability index, i.e. FRSI. The weights to the sub-indices are based on the triple bottom line approach of sustainability, i.e. sub-indices are weighted equally for the calculation of FRSI. (The detailed methodology for constructing family farm relative sustainability index is presented in V. Vitunskienė and V. Dabkienė [20]).

The research of family farm sustainability in Lithuania is based on survey sample composed of randomly selected 450 family farms in Lithuania in the year 2003, 2008 and 2012 and based on multivariate regression analysis, one-way ANOVA and t- test. A p value of less than 0.05 ($p < 0.05$) is considered to indicate a statistically significant difference between the groups. The statistical package for social science (SPSS 21) was employed for processing and analysis of collected data.

Statement of the main results of the study.

The spider diagrams presented in Figure 1 facilitates examination of the family farms relative sustainability by comparing the average values of economic, environmental and social indicators in the year 2003, 2008 and 2012. The results of the research showed that economic sustainability was low. The average values of economic sub-indices were 0.21, 0.26 and 0.30, in 2003, 2008 and in 2012, respectively. It was determined by very low average values of normalized indicators like farm diversification and farm risk management in the considered years of analysis. It can be concluded that in 2012 the economic sustainability has increased in comparison to 2003 due to better productivity, solvency and family farm income results. Established family farms relative social sustainability was medium, the average values did not differ significantly, varied from 0.50 in 2003 to 0.52 in 2008 and 2012. Analysis showed that social normalized indicators *jobs on farm* and *wage ratio on farm* average values were the lowest in the years of study. The observed values of environmental sustainability sub-indices were 0.69, 0.71 and 0.67, in 2003, 2008 and in 2012, respectively. Indicated high environmental sustainability was accompanied by lower use of chemical fertilizers, pesticides, lower GHG emission and lower livestock density on farms. It should be noted that GHG emission assessment has been based on the breed animals on the farms. GHG emissions from chemical fertilizers have not been estimated, as fertilizer quantities are currently not reported in the Lithuanian FADN. Average values of the FRSI for the years fell within the medium sustainability interval and concentrate just below its middle (i.e. 0.46 and 0.49, in 2003 and 2008, 2012, respectively).

Figure 1. Family farm sustainability results in 2003, 2008 and 2012

The multivariate regression analysis was chosen to analyse the relationship between calculated FRSI and relevant variables as it is provided in OECD [12] guidelines. Family farm FADN database in 2012 was employed for the multivariate regression model. Here the dependent variable was FRSI, while as independent variables were chosen related to family farm: (i) *social aspects* (farmer's age, family annual work units per ha UAA, hired labour annual work units per ha UAA); (ii) *environmental aspects* (the amount (kg) of chemical fertilizers per ha UAA, costs of pesticide, thousand EUR/ha UAA); (iii) *economic aspects* (production-linked payments, thousand EUR/ha UAA), agro-environmental payments, thousand EUR/ha UAA, income from sales of agricultural products, thousand EUR/ha UAA); (iv) farm structural characteristic (farm size ha

UAA). Farm size as independent variable was included due to ambiguous results in farm sustainability studies. D.B. Westbury et al. [22] estimated the significant effect of farm size on the environmental performance of lowland livestock holdings in United Kingdom. This supports H.A.B. Van der Meulen et al. [19] who also found significant effect of farm size on dairy farms in Netherlands. The results revealed that large-scale dairy farms had a higher labour productivity and net farm income, lower solvency ratio and higher pesticide use. While a farm size had no effect on nitrogen use, energy use and GHG emission in dairy farms. Though G. Herzog et al. [9] concluded that no relationship exists between farm intensity and farm size (cited in D.B. Westbury et al. [22, p. 908]). As well, T. Dantsis et al. [4] indicated economic sustainability of farms was not determined by

bigger holding size. J.A. Gomez-Limon and L. Riesgo [7] explored farm sustainability in Spain and concluded that small to medium-sized holdings and sowing higher value-added crops ran most sustainable farms. J.A. Gomez-Limon and G. Sanchez-Fernandez [8] employed double censored Tobit regression analysis to investigate the factors determining farm sustainability and stated that farm sustainability increases as the area of the farm increases. The authors explained the greater sustainability of large farms by: (i) the existence of economies of scale in agricultural production, which makes for more efficient production and thus, greater economic sustainability; (ii) the generation of sufficient income to permit the continuity of agricultural activity among farm owners (greater social sustainability); and (iii) higher generation of environmental benefits (large farms are better able to implement techniques that allow them to cut costs and that are ecologically compatible, they can develop a more

diversified and extensive range of agricultural products, in view of the need to spread the work-load over the year and they can participate to a greater extent in agro-environmental programmes) [8].

Pearson's correlation coefficients of independent and dependent variables revealed that interaction between FRSI and family farm size (ha UAA) was not significant ($p=0.590$, $p>0.05$), therefore the size of farm was excluded from regression model. The strong relationship (correlation coefficient equal to 0.85) between *use of chemical fertilizers kg per ha UAA* and *costs of pesticide thousand EUR per ha UAA* was estimated. To avoid the multicollinearity these two variables were transformed into *costs of chemical fertilizers and pesticides thousand EUR per ha UAA*. Evaluated regression model is statistically important and significant ($R^2 > 0.20=0.669$). Regression analysis results are presented in Table 2.

Table 2. Multivariate regression analysis results

Independent variables	Unstandardized β coefficient	Standardized β coefficient	Sig. (p value)	VIF
Constant	0.535	-	0.000	-
Farmer's age	-0.001	-0.297	0.000	1.046
Family AWU/ha UAA	-0.266	-0.267	0.000	1.358
Hired labour AWU/ha UAA	-0.345	-0.143	0.004	1.760
Costs of chemical fertilizers and pesticides thou. EUR/ha UAA	-0.111	-0.468	0.000	1.897
Production –linked subsidies thou. EUR/ha UAA	-0.014	0.220	0.000	1.136
Agro-environmental payments thou. EUR/ha UAA	0.255	0.346	0.000	2.143
Sale of agricultural products thou. EUR/ha UAA	0.019	0.312	0.000	3.011

Based on observed unstandardized beta coefficient the relationship between farmer's age and FRSI was negative and significant. J. Jalilian [10], T. Dantsis et al. [4] and etc. emphasized the impact of farmer's age to farm sus-

tainability. To disclose this impact one-way ANOVA test was employed, scaling farmer's age into three categories, using FADN database in 2003, 2008 and 2012 (Table 3).

Table 3. Family farms distribution according to farmer's age

Farmer's age category	2003	2008	2012
>35years old	50	93	84
35 ≤65 years old	371	330	337
>65 years old	29	27	29
Total	450	450	450

Table 4 shows the results of one-way ANOVA test between three categories of farmer's age and the established farm economic, environmental, social sub-indices and FRSI. The results revealed that economic and social sub-indices values were greater in farmer's age category under 35 years old and the value of environmental sub-index was determined

greater in the age category of farmer's over 65 years old in 2003 and 2008. While in 2012, economic, environmental and social values were observed greater in farmer's age category under 35 years old. Such result is explained by lower use of fertilizers and pesticides, greater labour and capital productivity by younger farms owners. J.A. Gomez-Limon and G. San-

chez-Fernandez [8] indicated greater farm sustainability results by younger owners and concluded that they are less likely to abandon agriculture in the short term (greater social sustainability) and are more sensitive to ecological problems of agriculture, more actively participate in agri-environmental programmes (greater environmental sustainability). J. Jalilian [10]

posits that younger farmers handle farming activities more efficiency. Moreover M. Ryan et al. [13] confirmed that better performing farms from an economic perspective tend to have a younger age profile. While D.B. Westbury et al. [22] found no differences with respect to farmers' age and farm performance in England.

Table 4. Relative farm sustainability index and sub-indices by farmer's age category in 2003, 2008 and 2012

Farmer's age category	Sub-index			Sustainability index
	Economic	Environmental	Social	
2003				
>35years old	0.22 (0.20;0.24)	0.69 (0.66;0.71)	0.54 (0.52;0.55)	0.47 (0.46;0.49)
35 ≤65 years old	0.21 (0.21;0.22)	0.69 (0.68;0.70)	0.48 (0.47;0.49)	0.46 (0.45;0.46)
>65 years old	0.19 (0.16;0.23)	0.73 (0.70;0.76)	0.37 (0.35;0.40)	0.43 (0.41;0.45)
Total	0.21 (0.20;0.22)	0.69 (0.69;0.70)	0.48 (0.47;0.49)	0.46 (0.45;0.46)
F _(4,444)	1.280	3.214	69.864	14.499
Significance	****	*	***	***
2008				
>35years old	0.28 (0.26;0.29)	0.71 (0.69;0.73)	0.58 (0.57;0.59)	0.52 (0.51;0.53)
35 ≤65 years old	0.26 (0.25;0.27)	0.70 (0.69;0.71)	0.51 (0.50;0.52)	0.49 (0.48;0.49)
>65 years old	0.24 (0.21;0.27)	0.75 (0.72;0.78)	0.42 (0.40;0.44)	0.47 (0.45;0.48)
Total	0.26 (0.26;0.27)	0.71 (0.70;0.71)	0.52 (0.51;0.52)	0.49 (0.49;0.49)
F _(4,444)	2.519	4.503	101.380	27.218
Significance	****	*	***	***
2012				
>35years old	0.29 (0.27;0.31)	0.71 (0.69;0.74)	0.56 (0.55;0.57)	0.51 (0.51;0.52)
35 ≤65 years old	0.30 (0.29;0.31)	0.66 (0.65;0.68)	0.50 (0.49;0.50)	0.48 (0.48;0.49)
>65 years old	0.27 (0.24;0.30)	0.68 (0.62;0.73)	0.40 (0.39;0.42)	0.45 (0.43;0.46)
Total	0.30 (0.29;0.30)	0.67 (0.66;0.68)	0.50 (0.50;0.51)	0.49 (0.48;0.49)
F _(4,444)	1.321	4.628	84.254	30.132
Significance	****	**	***	***

Note: 1) *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001; ****p>0.05; 2) Bootstrapped 95% confidence intervals based on 1.000 replications are reported in parentheses.

The results of multivariate regression indicated negative statistically significant interaction between FRSI and the other two chosen social dependent variables, i.e. *family annual work units per ha UAA* and *hired labour annual work units per ha UAA*. It can be stated that farms sustainability increases when the labour inputs are reduced. As J.A. Gomez-Limon and G. Sanchez-Fernandez [8] states, this negative interaction is caused by low productivity of labour factor. The labour inputs, in spite of its contribution to social sustainability, have a negative global effect in terms of sustainability.

Based on observed standardized beta coefficient *the costs of chemical fertilizers and pesticides thousand EUR per ha UAA* is the most effective on farm sustainability. The relationship has a negative sign and it is statistically significant. The results supports J.A. Gomez-Limon and G. Sanchez-Fernandez [8] who also

indicated negative relationship as a reflection of the fact that increases in the use of these inputs translates into negative environmental effects which, in terms of evaluations of sustainability, are greater than increases the profitability obtained from their use.

Dependent variables related to farm economic aspects *production-linked payments, thousand EUR per ha UAA, agri-environmental payments, thousand EUR/ha UAA* and *income from sales of agricultural products, thousand EUR per ha UAA* are statistically significant in the multivariate regression model. The dependent variable *production –linked subsidies, thousand EUR per ha UAA* are the only one with negative sign. The other two variables have positive effect on FRSI. J.A. Gomez-Limon and G. Sanchez-Fernandez [8] found that the agri-environmental payments are the only ones that are really useful as a means of improving all

three aspects (economic, environmental and social) of sustainability.

E. Ghadban et al. [6] examined the differences between organic and conventional farming systems in Lebanon and found that the components of agroecological and socio-territorial scales contributed to the better sustainability of the organic system versus the conventional one, while no significant difference was revealed under the economic scales. D.B. Westbury et al. [22] studied farm's environmental sustainability using FADN data concluded that participation in agri-environmental

scheme was an important factor only when considered with region for arable holdings. It can be determined by not appropriate FADN data to detect the differences in environmental performance, or that scheme participation was not always associated with an enhanced environmental performance. To reveal the differences between organic and conventional farming system independent t-test was employed. Farms distribution according to farming system using FADN database in 2003, 2008 and 2012 is presented in Table 5.

Table 5. Family farms distribution according to farming system

Farming system	2003	2008	2012
Organic	20	58	69
Conventional	430	392	381
Total	450	450	450

The results of the independent t-test in Table 6 revealed that there was a statistically significant difference for organic farming system only in environmental performance. Moreover, the results of the independent t-test confirmed the results of multivariate regression analysis. The sustainability index value was greater in or-

ganic farms, i.e. participating in agri-environmental schemes was an important factor for farm sustainability. Calculated farm environmental sub-index value for conventional farms was 0.65 and 0.82 for organic farms, reached medium and high sustainability level, respectively.

Table 6. Relative farm sustainability index and sub-indices by farming system in 2003, 2008 and 2012

Farming type	Sub-indices			Sustainability index
	Economic	Environmental	Social	
2003				
Organic	0.20 (0.16;0.24)	0.85 (0.83;0.87)	0.47 (0.44;0.50)	0.50 (0.48;0.52)
Conventional	0.21 (0.21;0.22)	0.69 (0.68;0.69)	0.48 (0.47;0.49)	0.45 (0.45;0.46)
Total	0.21 (0.21;0.22)	0.69 (0.68;0.69)	0.48 (0.47;0.49)	0.46 (0.45;0.46)
t-value	-0.594	9.686	-0.533	5.498
Significance	****	***	****	***
2008				
Organic	0.28 (0.27;0.30)	0.83 (0.82;0.84)	0.53 (0.51;0.55)	0.54 (0.53;0.55)
Conventional	0.26 (0.25;0.27)	0.69 (0.68;0.70)	0.52 (0.51;0.52)	0.48 (0.48;0.49)
Total	0.26 (0.26;0.27)	0.71 (0.70;0.72)	0.52 (0.51;0.52)	0.49 (0.49;0.49)
t-value	1.405	13.772	0.978	11.105
Significance	****	***	****	***
2012				
Organic	0.29 (0.27;0.31)	0.82 (0.80;0.83)	0.50 (0.48;0.52)	0.53 (0.52;0.54)
Conventional	0.30 (0.29;0.31)	0.65 (0.64;0.66)	0.51 (0.50;0.51)	0.48 (0.47;0.48)
Total	0.30 (0.29;0.31)	0.67 (0.66;0.69)	0.50 (0.50;0.51)	0.49 (0.48;0.49)
t-value	-0.243	16.976	-0.427	9.726
Significance	****	***	****	***

Note: 1) *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001; ****p>0.05; 2) Bootstrapped 95% confidence intervals based on 1.000 replications are reported in parentheses.

The main findings of the multivariate regression revealed that farm sustainability increases when: (i) the age of farmer is lower; (ii) the family annual work units/ha UAA and hired labour annual work units/ha UAA are reduced;

(iii) the costs of chemical fertilizers and pesticides are reduced; (iv) the agro-environmental payments increase; (v) the income from sales of agricultural products increases; (vi) agricultural subsidies are reduced.

Conclusions. Agriculture plays an important role in many countries economy in terms of its potential to influence a wide range of issues that are related to sustainable development. Sustainable development has become one of the most frequently used frameworks for analysing the agricultural and food sector in a comprehensive and holistic way. However, on the one

hand, most of the methods to assess the sustainability of agriculture are applied at a higher level than the farm, and, on the other hand, the indicators used to assess the sustainability of a farm are not enough practical, promoting changes in the farms that reduce farms pressures on natural resources, increase social farms responsibility and so on.

References

1. *Astier M., García-Barríos L., Galvan-Miyosh, Y., Gonzalez-Esquivel C.E., Masera O.R.* (2012): Assessing the sustainability of small farmer natural resource management systems. A critical analysis of the MESMIS program (1995-2010). *Ecology and Society*, 17: 25.
2. *Barnes A.P., Thomson, S.G.* (2014): Measuring progress towards sustainable intensification: How far can secondary data go? *Ecological Indicators*, 36: 213–220.
3. *Čiegis R.* (2009): Development of sustainable agriculture in Lithuania. Management theory and studies for rural business and infrastructure development. 16: 30-37. [in Lithuanian].
4. *Dantsis T., Douma C., Giourga Ch., Loumou A., Polychronaki E. A.* (2010): A methodological approach to assess and compare the sustainability level of agricultural plant production systems. *Ecological Indicators*, 10 (2): 56–263.
5. FAO (1989): Sustainable development and natural resources management. The state of food and agriculture. FAO Agricultural series, 22: 69-99.
6. *Ghadban E.* (2010): Adapting a European Sustainability Model to a local context in semi-arid areas of Lebanon. In 9th European IFSA Symposium, 4–7 July 2010, Vienna.
7. *Gomez-Limon J. A., Riesgo L.* (2009): Alternative approaches to the construction of a composite indicator of agricultural sustainability: An application to irrigated agriculture in the Duero basin in Spain. *Journal of Environmental Management*, 90: 3345–3362.
8. *Gomez-Limon J.A., Sanchez-Fernandez G.* (2010): Empirical evaluation of agricultural sustainability using composite indicators. *Ecological economics*, 69: 1062-1075.
9. *Herzog, F. et al.* (2006): Assessing the intensity of temperate European agriculture at the landscape scale. *European Journal of Agronomy*, 24: 165-181.
10. *Jalilian J.* (2012): Sustainability assessment of wheat-sugar beet agroecosystem (Case study: Piranshahr County). *International Journal of Agriculture and Crop Sciences*, 4 (10): 609-615.
11. *Longhitano D., Bodini A., Povellato A., Scardera A.* (2012): Assessing farm sustainability. An application with the Italian FADN sample. 1st AIEEA Conference ‘Towards a Sustainable Bio-economy: Economic Issues and Policy Challenges. Italy: Trento.
12. OECD (2008): Handbook on Constructing Composite Indicators. Methodology and user guide. Available at <http://www.oecd.org/std/42495745.pdf>. (accessed February 2010).
13. *Ryan M., Buckley C., Dillon E.J., Donnellan T., Hanrahan K., Hennessy T., Moran B.* (2014): The development of farm-level sustainability indicators for Ireland using the Teagasc National Farm Survey. In the 88th Annual Conference of the Agricultural Economics Society, AgroParisTech. April 9-11: Paris.
14. *Sauvenier X. et al.* (2006): Framework for Assessing Sustainability Levels in Belgian Agricultural Systems. *Agriculture, Ecosystems and Environment*, 120: 229-242.
15. *Schader C., Grenz J., Meier M.S., Stolze M.* (2014): Scope and precision of sustainability assessment approaches to food systems. *Ecology and Society*, 19: (3).
16. *Skulskis V.* (2009): Modelling the determinants of organic farming. Available at http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2010~D_20101007_170447-93771/DS.005.0.01.ETD (accessed May 2010) [in Lithuanian].
17. UNEP (2012): Agriculture and the green economy. Available at: <http://www.unep.ch/etb/publications/Agriculture/flyer%20UNEP%20FOAM.pdf>
18. *Urutyán V., Thalmann C.* (2011): Assessing Sustainability at Farm Level using RISE Tool: Results from Armenia. In 2011 International Congress, August 30-September 2, 2011, Zurich, Switzerland (No. 114820). European Association of Agricultural Economists.
19. *Van der Meulen H.A.B., Dolman M.A., Jager J.H., Venema G.S.* (2013): The impact of farm size on sustainability of Dutch dairy farms. 19th International Farm Management Congress, SGGW, Warsaw, Poland.
20. *Van Passel S., Meul M.* (2012): Multilevel and multi-user sustainability assessment of farming systems. *Environmental Impact Assessment Review*, 32: 170-180.
21. *Vitunskienė V., Dabkienė V.* (2014): Comparative assessment of farm sustainability in Lithuanian regions. *Economics and Management: Current Issues and Perspectives*, 3 (35): 51-65 [in Lithuanian].
22. *Westbury D.B., Park J.R., Mauchline A.L., Crane R.T., Mortimer S.R.* (2011): Assessing the environmental performance of English arable and livestock holdings using data from the Farm Accountancy Data Network (FADN). *Journal of Environment Management*, 92: 902-909.

The article has been received 12.03.2015

* * *

Забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України забезпечує продовольчу безпеку та незалежність держави. Проте за останні десятиріччя нераціональне використання сільськогосподарських угідь призводить до зниження природної родючості ґрунтів, що підриває основи забезпечення продовольчої та економічної безпеки. Спостерігається високий ступінь розораності земельних масивів, порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень. Інтенсифікація землеробства, збільшення навантаження на земельні ресурси, безконтрольне застосування засобів хімізації в умовах низької технологічної культури призводять до погіршення якості ґрунтів, зниження їх родючості, розвитку ерозійних процесів. Інтенсивність процесів руйнування і деградації ґрунтів досягла небезпечного рівня.

Наслідком зазначених процесів є збитковість аграрних підприємств, частина сільськогосподарської продукції та продуктів харчування не відповідає світовим стандартам якості й безпеки, що призводить до зменшення експортного потенціалу країни, високого рівня захворюваності та смертності населення й занепаду сільських територій.

У цих умовах економічно ефективно використання земельних ресурсів сільськогосподарського призначення з урахуванням екологічних факторів набуває надзвичайної актуальності. Перспективним напрямом є органічне сільськогосподарське виробницт-

во, яке характеризується мінімальним використанням хімічних добрив і засобів захисту рослин, не використовується генетично модифіковані організми, передбачає дбайливе ставлення до природи й водночас є ефективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ефективності використання земельних ресурсів у системі забезпечення економічної безпеки є об'єктом дослідження багатьох учених-аграрників, зокрема В.Г. Андрійчука [1], Л.М. Бойко [3], В.П. Галушко [5], В.М. Заяця [6], М.Й. Маліка [8], П.Т. Саблука, Т.О. Степаненко, А.М. Третьяка, М.М. Федорова [9] та ін. Вивченню питань забезпечення економічної безпеки підприємств присвячено праці ряду науковців, серед яких В.І. Богачов [2], Т.Г. Васильців [4], В.М. Геєць, Н.С. Іванова [7], Т.М. Іванюта, В.Г. Ткаченко, С.М. Шкарлет.

Віддаючи належне науковим здобуткам учених, необхідно зазначити, що недостатньо обґрунтовані теоретико-методичні положення забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства, а деякі з них мають дискусійний характер.

Мета статті – проаналізувати стан забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств в умовах органічного землеробства. Обґрунтувати необхідність збільшення кількості спеціальних сировинних зон в Україні, а також створення спеціальної сировинної зони в Луганській області з метою раціонального використання земельних ресурсів та органічного сільськогосподарського виробництва.

---

* Науковий керівник – В.П. Рябоконт, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© О.М. Карєєв, 2015

Виклад основних результатів дослідження. В Україні є всі передумови для впровадження органічного сільськогосподарського виробництва та екологічно безпечних методів вирощування продукції. Вона посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічної ріллі, спеціалізуючись переважно на виробництві зернових, зернобобових та олійних культур.

З метою підтримки й розвитку органічного сільськогосподарського виробництва на державному рівні підготовлено і прийнято необхідні законодавчо-нормативні документи, якими визначено спеціальні сировинні зони, які за агроекологічними показниками придатні для виробництва органічної продукції та органічної сировини рослинного і тваринного походження. Крім того, окреслено загальні вимоги до спеціальних сировинних зон, а саме виділення земельних площ, віддалених від об'єктів забруднення, високий рівень природної родючості ґрунтів; відповідність сировини, яка тут вирощується, санітарно-гігієнічним вимогам до дитячого і дієтичного харчування, обов'язковим параметрам безпечності та мінімальним специфікаціям якості; дотримання вимог ветеринарної медицини щодо стану здоров'я тварин та ін.

Слід відмітити зростаючий попит на органічну сільськогосподарську продукцію, адже понад 60% населення готові купувати таку продукцію; розширюється ємність внутрішнього споживчого ринку органічних продуктів – у 2008 році він оцінювався у 600 тис. євро, 2009 – 1,2, 2010 – 2,4, 2011 – 5,1, а у 2012 році – 7,9 млн євро.

Разом із тим деякі фактори стримують розвиток органічного сільськогосподарського виробництва. Саме тому для запобігання дії цих факторів та з метою розвитку органічного виробництва в аграрних підприємст-

вах важливим завданням є розробка науково-методичних засад і здійснення комплексу заходів, спрямованих на створення спеціальних сировинних зон для забезпечення населення високоякісним, безпечним харчуванням та стимулювання впровадження новітніх еколого безпечних технологій виробництва.

На основі систематизації напрямів упровадження економічно ефективного і екологічно безпечного землеробства можна дійти висновку, що найбільш прийнятним у сучасних умовах є органічне землеробство як альтернатива традиційному землеробству, ґрунтується на основних екологічних законах і спрямоване на покращення структури ґрунтів, відтворення їх природної родючості.

Перспективним напрямом, який враховує системні взаємозв'язки між всіма ланками відтворювального процесу в умовах органічного землеробства, є кооперація аграрних підприємств у межах спеціальних сировинних зон, яка сприятиме вирішенню проблем раціонального використання земельних ресурсів та ведення органічного землеробства. Адже мета створення та функціонування спеціальних сировинних зон органічного землеробства – це одержання якісної сільськогосподарської продукції за умови обмеженого використання засобів хімізації сільськогосподарства, найбільш повне використання агробіологічного потенціалу території, збереження природних ресурсів (ґрунтів), охорона навколишнього середовища. Якщо дослідити створення спеціальних сировинних зон у країні, то за даними Міністерства аграрної політики та продовольства України станом на 25 січня 2013 року цей статус було надано землям площею 222,6 тис. га, на яких вели господарську діяльність 77 аграрних підприємств різних форм власності (табл.).

Земельні площі та аграрні підприємства України, яким надано статус спеціальних сировинних зон

Область	Кількість суб'єктів господарської діяльності, які ведуть виробництво у спеціальних сировинних зонах	Площа земель, яким надано статус спеціальних сировинних, га
Вінницька	9	14596
Волинська	2	5758
Дніпропетровська	7	32299
Івано-Франківська	4	3353
Київська	7	16769

Полтавська	32	96074
Рівненська	1	6621
Сумська	5	12591
Харківська	3	17458
Херсонська	1	2894
Хмельницька	1	1373
Черкаська	2	3220
Чернігівська	3	9592
Всього	77	222598

Джерело: Офіційний портал Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>.

Еколого-економічне обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь до створення спеціальних сировинних зон відбувається поетапно. На першому етапі здійснюється диференціація угідь відповідно до вимог створення зони за показниками екологічної стійкості ґрунтів та агрохімічними показниками ґрунтової родючості. Досліджуються ґрунтово-кліматичні умови – рівень родючості ґрунтів, поширення процесів деградації, у тому числі хімічної, рівень біологічної продуктивності сільськогосподарських рослин тощо. Для екологічної оцінки угідь та можливості створення спеціальних сировинних зон використовуються інтегральні показники та відповідні шкали оцінки.

Сільськогосподарські землі повинні відповідати певним критеріям і нормативним показникам придатності, вимогам щодо рівня їх забруднення шкідливими речовинами: пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо. Придатність сільськогосподарських угідь цим вимогам визначають згідно з критеріями та нормативами, розробленими фахівцями Інституту агроекології і природокористування НААН:

– придатні – їхній стан не перешкоджає одержанню високоякісної сировини для виробництва продуктів дитячого й дієтичного харчування;

– обмежено придатні – агрохімічні показники ґрунтової родючості та показники санітарно-гігієнічного стану угідь дають можливість одержати високоякісну сировину для виробництва продуктів дитячого та дієтичного харчування лише деяких сільськогосподарських культур, найбільш толерантних до токсичних речовин;

– непридатні – на таких угіддях неможливо одержати сировину, придатну для ви-

робництва продуктів дитячого й дієтичного харчування.

Користуючись цими методичними рекомендаціями, нами проведено дослідження щодо придатності сільськогосподарських земель Луганської області до умов органічного виробництва. У результаті дослідження виявлено різні агроекологічні стани за співвідношенням площ ріллі та екологостабільних угідь районів досліджуваної області – добрий, задовільний і незадовільний. Відповідно території цих районів належать до першого, другого і третього екотипів. Сільськогосподарська освоєність їхньої території коливається в межах 59–70%, розораність – 28–40%, середні значення становлять відповідно 64,5 і 35,7%.

На основі проведених досліджень можна визначити придатність сільськогосподарських угідь Луганської області вимогам спеціальних сировинних зон згідно з критеріями придатності. Результати проведених досліджень відповідають результатам наукових розробок фахівців Інституту агрохімії та ґрунтознавства ім. О.Н. Соколовського НААН щодо зон у Луганській області, придатних для вирощування екологічно чистої продукції. Отже, практично вся частина північної території досліджуваної нами області придатна для створення спеціальних сировинних зон. Райони, що є обмежено придатними, за умов раціонального використання земельних ресурсів та з урахуванням екологічних вимог також у майбутньому можуть стати придатними.

На другому етапі оцінюють відповідність конкретної земельної ділянки вимогам створення спеціальних сировинних зон з урахуванням екологічних вимог за результатами агрохімічного та екологічного обстеження ґрунтів певного аграрного підприємства, а

також надання статусу цієї зони конкретним аграрним підприємствам у межах визначених районів.

Третій етап – розробка і впровадження спеціальних технологій вирощування сільськогосподарських культур, які ґрунтуються на принципах біологічного землеробства (широке застосування органічних добрив, біологічних препаратів, сидеральних культур, соломи тощо). Технології повинні відповідати низці вимог, тобто забезпечувати:

- високу якість продукції за біохімічними та санітарно-гігієнічними показниками;
- достатній рівень урожайності сільськогосподарських культур і рентабельність їх вирощування;
- раціональне використання природних ресурсів, у першу чергу відтворення родючості ґрунтів.

Стосовно створення й розвитку кооперативних і корпоративних організацій в запропонованій спеціальній сировинній зоні, то згідно з ініціативою Міністерства аграрної політики та продовольства України за програмою «Рідне село» нами спільно з вченими Луганського національного аграрного університету методом опитування голів сільських і селищних рад (258 осіб) було проведено дослідження щодо створення цих структур. За даними офіційної статистики, кількість діючих сільськогосподарських кооперативів на територіях сільських і селищних рад у Луганській області налічує лише 24 од. Водночас багато керівників сільських і селищних рад під час опитування вказали на необхідність значного збільшення кількості кооперативів, яке нині може досягти в Луганській області 258, у тому числі: в селах – 205, у селищах – 53. Можливо також створити 29 виробничих кооперативів (у селах – 24, селищах – 5) і 233 обслуговуючих кооперативи (у селах – 191, селищах – 42).

Респонденти також вважають доцільним створення 439 обслуговуючих кооперативів у межах територіальних громад, а саме: переробних – 105, заготівельно-збутових – 168, постачальницьких – 24, сервісних – 39, багатофункціональних – 103.

Найбільш важливими факторами, що стримують розвиток сільськогосподарської кооперації, респонденти вважають такі: не-

стача коштів для створення кооперативів – 79,5%; нестача коштів для діяльності кооперативів – 67,8%; відсутність лідерів – 38,4%; слабка законодавча база – 33,8%; труднощі в отриманні дозволів – 23,3%; відсутність інформації про переваги діяльності кооперативів – 15,5%; інші чинники – 0,8%.

У цих умовах необхідний механізм державної підтримки, який би сприяв розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, зокрема в питаннях будівництва та передачі в користування (лізинг виробничих і переробних потужностей): під переробку продукції – 57%; для зберігання овочів – 32,9%; для зберігання фруктів – 20,9%; інші види продукції – 4,7%. За видачу пільгових кредитів (компенсацію відсоткової ставки за кредитами – видача кредиту через банки та кредитні спілки) висловилися 78,7% респондентів. Пільговий режим оподаткування підтримують 73,3% респондентів, віддають перевагу техніці та устаткуванню в лізинг 33,7% опитаних.

На підставі узагальнення одержаної інформації обґрунтованим буде висновок про те, що ці проблеми характеризуються нерозвиненістю інфраструктури обслуговування сільгосптоваровиробників.

Важливу роль у виробництві сільськогосподарської продукції, продовольчому забезпеченні жителів сільських територій, а також у формуванні пропозиції на регіональних і локальних продовольчих ринках відіграють фермерські та сільські домогосподарства, які формують індивідуально-сімейний сектор сільського господарства, а також сільськогосподарські підприємства, які на сьогодні є невід'ємною частиною сільськогосподарського виробництва. Дрібні сільськогосподарські товаровиробники на селі, незважаючи на вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції, нині не мають можливості взяти участь в державних програмах підтримки аграрного сектору. Через велику кількість розрізнених сільгосптоваровиробників ускладнюються моніторинг і прогнозування аграрного ринку, що призводить до перевиробництва або дефіциту певних сільгосптоварів і відповідно різкого коливання цін на них.

На нашу думку, основними напрямками вирішення зазначених проблем, а також реалізації заходів щодо забезпечення розвитку інфраструктури аграрного ринку є такі:

- диверсифікація каналів реалізації продукції, забезпечення якості та безпеки продовольства, регулювання попиту і пропозиції;

- забезпечення захисту ринку від імпортованих товарів низької якості, здійснення заходів щодо збільшення ємності ринку продукції з урахуванням потреб населення, його купівельної спроможності, підтримка конкурентоспроможності суб'єктів аграрного сектору;

- запобігання (уповільнення) постійного зменшення чисельності населення в сільських громадах і переселення молоді й дорослих осіб працездатного віку до міст, забезпечення достатнього життєвого рівня для членів їхніх сімей;

- створення додаткових можливостей для підприємств, які займаються зберіганням, первинною і подальшою переробкою продукції в сільській місцевості;

- сприяння процесам кооперації, особливо за участю сільськогосподарських товаровиробників, з боку державних органів, зокрема, шляхом виділення в їхній структурі спеціальних підрозділів із функціями координації розвитку обслуговуючої кооперації й інспектування ідентичності сільськогосподарських кооперативів, їхніх об'єднань з урахуванням кооперативних принципів і відповідно із законодавчою базою;

- поліпшення матеріально-технічної бази кооперативів;

- надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів;

- організаційна та фінансова підтримка створення кооперативних формувань сільськогосподарських товаровиробників;

- удосконалення нормативно-правової бази з метою створення сприятливіших умов для ефективної діяльності сільськогосподарських кооперативів, зокрема розробка і впровадження спрощеної процедури реєстрації кооперативів і перегляд чинної податкової політики.

Отже, перспективним є розвиток ринку органічної сільськогосподарської продукції шляхом організації спеціальної сировинної

зони і створення на її території кооперативних та корпоративних структур суб'єктів господарювання в аграрному секторі – виробників екологічно чистої продукції, що, на наш погляд, визначається такими факторами:

- політичними – формування законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює органічне виробництво в Україні та використання ГМО; імідж країни як виробника органічної сільськогосподарської продукції; регіональна політика щодо підтримки органічного виробництва;

- організаційними – досвід вітчизняних виробників у виробництві органічної продукції; кваліфікація управлінського та виробничого персоналу; впровадження інновацій;

- технологічними – підвищення врожайності зернових та олійних культур за умов дотримання вимог органічного виробництва; наявність і доступність необхідної техніки, органічних добрив і біологічних засобів захисту рослин; забезпеченість матеріальними ресурсами;

- енергетичними – використання ресурсозберігаючих технологій; пошук відновлювальних джерел енергії; поступовий розвиток безвідходного виробництва; економія пально-мастильних матеріалів;

- економічними – вартість органічної сільськогосподарської продукції як мінімум на 30% вище від традиційної; зменшення витрат на пально-мастильні матеріали; відсутні витрати на мінеральні добрива та засоби захисту рослин; фінансова підтримка іноземними організаціями;

- маркетинговими – невелика кількість конкурентів; попит на органічну сільськогосподарську продукцію стабільно зростає як в Україні, так і в Луганській області, а також за кордоном; участь у міжнародних і вітчизняних виставках органічної продукції;

- природно-кліматичними та екологічними – наявність земель, придатних для органічного сільськогосподарського виробництва; невикористаний потенціал сільського господарства; сприятливий вплив на навколишнє природне середовище;

- соціальними – розвиток сільської місцевості; позитивний вплив органічної продукції на здоров'я населення; вищий рівень зайнятості сільського населення; забезпе-

чення роботи закладів соціально-культурної сфери села; розвиток сільського ("зеленого") туризму; обмін досвідом між іноземними та вітчизняними суб'єктами ринку органічної продукції.

Таким чином, створення спеціальних сировинних зон з кооперуванням на їхній території суб'єктів господарювання в аграрному секторі є актуальним і своєчасним, що в результаті забезпечить раціональне й ощадливе землекористування, вирощування екологічно чистої продукції, має народногосподарський еколого-економічний ефект, пов'язаний з відверненням або зменшенням економічних збитків.

Висновки. Важливість питань забезпечення економічної безпеки аграрних підпри-

ємств зростає в умовах розширення зони органічного землеробства. За результатами аналізу процесу створення спеціальних сировинних зон в Україні, що свідчить про раціональне використання земельних ресурсів та ефективне ведення органічного сільськогосподарського виробництва, забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання, запропоновано створення спеціальної сировинної зони в Луганській області на основі еколого-економічного обґрунтування придатності сільськогосподарських угідь, а також з урахуванням системних взаємозв'язків між усіма ланками відтворювального процесу на засадах кооперативних структур суб'єктів господарювання в аграрному секторі.

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 780 с.
2. *Богачев В.И.* Экономическая и продовольственная безопасность регионов в условиях аграрной реформы: моногр. / В.И. Богачев. – Луганск: «Элтон – 2», 2009. – 114 с.
3. *Бойко Л.М.* Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : моногр. / Л.М. Бойко. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 316 с.
4. *Васильців Т.Г.* Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення: моногр. / Т.Г. Васильців. – Львів: Арал, 2008. – 384 с.
5. *Галушко В.П.* Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, Ю.Д. Білик, А.С. Даниленко. – К.: «Урожай», 2006. – 278 с.
6. *Заяць В.М.* Розвиток ринку сільськогосподарських земель: моногр. / В.М. Заяць. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 166 с.
7. *Іванова Н.С.* Оцінка ефективності системи економічної безпеки агропромислових підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / Н.С. Іванова. – Запоріжжя, 2011. – 268 с.
8. *Малік М.Й.* Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування еколого-безпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка України. – 2010. – № 5. – С. 3-12.
9. *Федоров М.М.* Розвиток органічного виробництва / М.М. Федоров, О.В. Ходаківська, С.Г. Корчинська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 148 с.
10. *Norton G.* Introduction to economics of agricultural development / G. Norton. – New York : McGraw-Hill, 1993. – 404 p.
11. *Eric M. Uslaner.* Corruption, inequality and the rule of law. – Cambridge university press, 2008. – 344 p.
12. *Field Barry C.* Natural resource economics: an introduction / Barry C. Field. – New York : Irwin/McGraw-Hill, 2001. – 477 p.

Стаття надійшла до редакції 30.02.2015 р.

* * *